

Nr 15.

Ankom till riksdagens kansli den 18 maj 1917 kl. 3 e. m.

Konstitutionsutskottets memorial, angående fullbordad granskning av de i statsrådet förda protokoll.

Till konstitutionsutskottet hava, på därom hos vederbörande gjord framställning, blivit överlämnade de under tiden från och med den 15 januari 1916 till och med den 14 januari 1917 i statsrådet förda protokoll, nämligen över

justitiedepartementsärenden från och med den 21 januari 1916 till och med den 13 januari 1917;

justitieärenden från och med den 28 januari 1916 till och med den 30 december 1916;

utrikesdepartementsärenden från och med den 18 januari 1916 till och med den 13 januari 1917;

lantförsvarsärenden från och med den 21 januari 1916 till och med den 13 januari 1917;

sjöförsvarsärenden från och med den 21 januari 1916 till och med den 13 januari 1917;

civilärenden från och med den 18 januari 1916 till och med den 13 januari 1917;

finansärenden från och med den 18 januari 1916 till och med den 13 januari 1917;

ecklesiastikärenden från och med den 21 januari 1916 till och med den 13 januari 1917; samt

jordbruksärenden från och med den 18 januari 1916 till och med den 13 januari 1917.

Bihang till riksdagens protokoll 1917. 5 saml. 14 häft. (Nr 15.)

I sammanhang härmed har utskottet till behandling förehaft en jämlikt § 57 riksdagsordningen från andra kammaren till utskottet remitterad, av herr Branting gjord anmälan om anmärkning mot statsrådet och chefen för jordbruksdepartementet friherre Beck-Friis med avseende å Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse angående lösen för bevis om godkännande av rekvisitioner av socker för viss användning den 3 februari 1917, vilken anmärkningsanledning blivit närmare omförmäld uti ett till utskottet tillika överlämnat, av herr Branting undertecknat skriftligt anförande i ämnet jämte bilaga. Sedan med anledning av denna anmälan begäran framställts, att till utskottet måtte överlämnas det i statsrådet den 3 februari 1917 förda protokoll över jordbruksärenden, har nämnda protokoll blivit utskottet tillställt.

Vid den granskning av ovan omförmälda protokoll, som i överensstämmelse med grundlagens föreskrift blivit av utskottet företagen och nu fullbordad,

har anledning icke förekommit att mot någon ledamot av statsrådet tillämpa § 106 regeringsformen;

varemot utskottet

funnit följande ärenden vara av beskaffenhet att böra, jämlikt § 107 regeringsformen, hos riksdagen anmälas, nämligen:

1:o.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 14 juni 1916.)

Den 13 maj 1916 avlät chefen för generalstaben till Kungl. Maj:t en skrivelse, däri han — under erinran att en av honom i samma ämne gjord framställning av den 22 november 1915 icke lett till någon påföljd — hemställde om vidtagande av vissa åtgärder för utbildande av officersersättare vid olika truppslag. Generalstabschefens förslag remitterades den 17 maj till vederbörande truppslagsinspektörer och generalintendenten. Inspektörens för infanteriet yttrande ingavs till kommandoexpeditionen den 26 maj. Sedan också de övriga yttrandena ävensom från arméförvaltningen i ämnet infordrade utlåtanden inkommit, föredrogs ärendet i statsrådet den 14 juni. På tillstyrkan av departementschefen statsrådet Mörcke fattade därvid Kungl. Maj:t, med anledning av generalstabschefens

framställning, beslut om anordnande under sommaren 1916 av vissa kurser för utbildning av officersersättare. Kurserna för utbildning till plutonchefer vid infanteriet skulle pågå fr. o. m. den 10 juli t. o. m. den 30 oktober. För genomgående av ifrågavarande utbildning skulle — till det antal, som i kommandoväg komme att bestämmas, dock högst 3,500 man — jämlikt § 28 värnpliktslagen inkallas vissa värnpliktiga, nämligen dels vapenföra värnpliktiga tilldelade infanteriet, vilka antingen tillhörde någon av årsklasserna 1913—1908 och utbildats till reservunderbefäl eller ock tillhörde klass B och voro födda något av åren 1892—1887, dels ock i regementenas reserver anställt underbefäl, som under sin värnplikts-tjänstgöring utbildats till reservunderbefäl och voro födda år 1887 eller senare. Efter liknande grunder skulle kurser anordnas jämväl vid trängen och intendenturtrupperna, varjämte vissa inkallelser jämlikt § 28 värnpliktslagen i likartat syfte skulle ske även vid kavalleriet och artilleriet.

Det stadgande i värnpliktslagen, varpå Kungl. Maj:ts beslut om inkallande av värnpliktiga för genomgående av viss utbildning vilar, har följande lydelse: »Då rikets försvar det kräver, så ock när det erfordras till stillande av uppror, må Konungen, efter statsrådets hörande, till tjänstgöring inkalla beväringens första uppbåd eller de större eller mindre delar därav, som finnas behöfliga.» Ifrågavarande stadgande avser således att under vissa förutsättningar bemyndiga Kungl. Maj:t till inkallande av beväringens första uppbåd, vare sig i dess helhet eller till större eller mindre delar. Av dessa förutsättningar är det i det föreliggande fallet endast den första — »då rikets försvar det kräver» — som kommer i fråga. Med stöd av denna bestämmelse har Kungl. Maj:t uppenbarligen befogenhet att inkalla första uppbådet eller delar därav för tjänstgöring i fält eller till rikets tryggande vid fara för krig. De inkallelser, som här företagits, äro däremot av helt annan beskaffenhet. De hava gällt enskilda värnpliktiga, som personligen uttagits till tjänstgöring i ett syfte — särskild utbildning för vissa befattningar — som icke faller under den ovan angivna förutsättningen för första uppbådet inkallande. Av paragrafens ordalydelse och av det allmänna sammanhang, vari den återfinnes, är det enligt utskottets mening klart, att den icke innebär och icke varit ämnad att innebära ett bemyndigande för Kungl. Maj:t att vidtaga åtgärder för de värnpliktigas utbildning. Denna utbildning regleras för övrigt genom andra bestämmelser i värnpliktslagen, vilka noggrant utmätta så väl utbildningstidens längd för olika kategorier av värnpliktiga som även det sätt, varpå dessa kategorier skola uttagas. Ifrågavarande bestämmelser hava alltid varit föremål för riksdagens synnerliga uppmärksamhet, och det är av allt vad vid deras tillkomst förekommit uppenbart, att man vid deras avfattning utgått från

den förutsättningen, att ingen uttagning för utbildningsändamål skulle kunna äga rum utöver den, som lagen uttryckligen medgivit. Utskottet anser sålunda, att Kungl. Maj:t med den inkallelse av värnpliktiga, varom beslut fattades den 14 juni 1916, överskridit den befogenhet, som innehålles i § 28 värnpliktslagen.

Detta överskridande synes utskottet så mycket mera anmärkningsvärt, som detsamma förekom vid en sådan tidpunkt, att Kungl. Maj:t borde haft möjlighet att förelägga frågan för riksdagen. 1916 års lagtima riksdag fortsatte sitt arbete till den 14 juni, och Kungl. Maj:ts ifrågavarande beslut fattades samma dag. Men såsom ovan anförts avgavs den framställning från chefen för generalstaben, vilken närmast låg till grund för Kungl. Maj:ts beslut, den 13 maj, och redan flera månader tidigare — den 22 nov. 1915 — hade denne inkommit med en liknande hemställan. Alltså måste det behov av ökad tillgång på reservbefäl, som den ifrågavarande åtgärden avsåg att tillgodose, hava varit föremål för Kungl. Maj:ts uppmärksamhet icke blott medan 1916 års riksdag var samlad, utan även långt före dess början. Att föredragande departementschefen under sådana förhållanden underlätit att träffa anstalter för en framställning till riksdagen, är enligt utskottets mening ägnat att göra den nu anmärkta åtgärden ännu mera betänkelig.

Utskottet anser sig slutligen ej kunna underlåta att erinra därom, att det sätt, varpå ifrågavarande ärende blivit handlagt, föranlett uppenbara olägenheter vid beslutets genomförande. Med anledning därav, att Kungl. Maj:ts beslut fattades så sent som den 14 juni, medan kurserna enligt beslutet skulle taga sin början redan den 10 juli, måste uttagningen av de värnpliktiga företagas med allra största skyndsamhet. Enligt av Kungl. Maj:t utfärdade föreskrifter skulle ansökningar om befrielse från de anbefallda plutonchefskurserna till vederbörande arméfördelningschef avlämnas före den 25 juni, d. v. s. inom 11 dagar efter det Kungl. Maj:ts beslut fattats. Det är vid sådant förhållande uppenbart, att det i många fall var förenat med oöverbärliga svårigheter för sådana värnpliktiga, som ville göra framställning om befrielse, att inom föreskriven tid prestera fullständiga ansökningshandlingar, och att fall kunde inträffa, då de först efter nämnda tid erhöilo kännedom om inkallelsen. Kungl. Maj:ts beslut om vilka som skulle inkallas till den ifrågavarande tjänstgöringen fattades icke, förrän de av arméfördelningscheferna härom ingivna förslagen, åtföljda av nyss nämnda ansökningar, den 28 juni inkommit till kommandoexpeditionen. För prövningen av de ansökningar, som ingivits, stod sålunda en mycket kort tid till buds, och det var för den kommission, åt vilken detta arbete anförtroddes, knappast möjligt att

ägna ansökningarna den grundliga behandling, som var påkallad i betraktande av den tyngd, med vilken den anbefallda kommenderingen merendels drabbade de värnpliktiga, samt det ekonomiska avbräck, som den givetvis i många fall måste vålla. Betydelsen av dessa olägenheter torde tillräckligt belysas redan genom erinran därom, att inkallelserna sträckte sig ända tillbaka till årsklassen 1908, som i regel omfattar dem, som äro födda 1887 och alltså under 1916 fyllde 29 år. Det bör framhållas, att — ehuru preliminära meddelanden om den avsedda kommenderingen redan tidigare torde tillställts de värnpliktiga — på grund av det sätt, varpå uttagningen anordnades, själva inkallelserna sålunda först ett fåtal dagar före den tidpunkt, då kurserna togo sin början, kommo dem till handa. Även på den militära anordningen av utbildningskurserna måste denna otillräckliga tidrymd mellan beslutets fattande och kursernas början hava ogynnsamt inverkat. Därest frågan hade framlagts för riksdagen, skulle möjlighet hava förefunnits att förebygga dylika uppenbara missförhållanden.

Med anledning av vad sålunda i denna fråga förekommit har utskottet ansett sig böra göra anmälan hos riksdagen enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen statsrådet Mörcke.

2:o.

Vid granskningen av statsrådsprotokollen i lantförsvarsärenden har utskottet uppmärksammat, att Kungl. Maj:t i ett stort antal fall och till mycket betydande belopp anvisat medel till ändamål, för vilka icke funnits att tillgå av riksdagen beviljade anslag. Dessa anvisningar hava skett i den formen, att arméförvaltningens civila departement bemyndigats att förskjuta beloppen för att sedermera anmäla dem till ersättande.

I viss utsträckning hava dylika förskotts-anvisningar sedan länge förekommit inom alla departement, och intill dess att särskilda anstalter träffats för att bereda Kungl. Maj:t medel för oförutsedda utgifter, torde detta förfarande icke kunna helt undvikas. Men en så vidsträckt användning av förskottsmetoden som den av Kungl. Maj:t nu tillämpade har dock, såvitt utskottet känner, aldrig tillförene ägt rum, och den måste enligt utskottets mening anses såsom oförenlig med våra grundlagars princip om riksdagens anslagsrätt. Utskottet har fördenskull funnit sig pliktigt att i den vedertagna formen av anmärkningar enligt 107 § regeringsformen göra anmälan om det system, som i detta avseende tillämpats inom lantförsvarsdepartementet, så mycket hellre som en underlåtenhet att göra

dylika anmärkningar skulle kunna uttolkas såsom ett tyst godkännande från dess sida av ifrågavarande förfarande och därmed bliva prejudicerande för framtiden till uppenbar våda för riksdagens grundlagsfästa ställning inom statsregleringen.

De handlingar, som för utskottet varit tillgängliga, giva icke definitiv upplysning om det sätt, varpå Kungl. Maj:t i varje fall avsett att de förskjutna beloppen skulle ersättas. Av vissa utskottet tillhandahållna tablåer från arméförvaltningen, upptagande detta ämbetsverks överslag över utanordningar för lantförsvaret intill slutet av 1916, framgår emellertid oförtydligt, att i de fall, som utskottet avser, förskotten föreslagits att till allra största delen överföras på anslag, som förutsatts komma att av Kungl. Maj:t begäras och av riksdagen beviljas under år 1917. Vissa jämförelsevis mindre belopp föreslås dock skola utgå av 1916 års anslag till neutralitetens upprätthållande. Utskottet vill framhålla, att, i den mån sistnämnda utväg blivit följd, själva utanordningarna visserligen bliva av något annan karaktär än de egentliga förskotten, men att härvidlag i stället inställer sig den frågan, huruvida Kungl. Maj:t bort använda de till neutralitetsskyddet anslagna medlen för de ändamål, varom här är fråga. I de fall, som utskottet i sina anmärkningar uppmärksammat, är detta efter dess mening icke förhållandet, då nämligen riksdagens mening med 1916 års anslag till neutralitetsåtgärder uppenbarligen icke varit, att Kungl. Maj:t skulle av dessa medel bestrida utgifter av sådan natur, som alltid — och även under nu pågående världskrig — underställts riksdagens prövning. Där åter de gjorda förskotten avsetts att täckas genom medel, som Kungl. Maj:t ämnat begära först av 1917 års riksdag, har Kungl. Maj:t genom sina beslut i förväg bundit riksdagens prövningsrätt på ett sätt, som icke är förenligt med våra konstitutionella regler.

Utskottet har icke förbisett, att de särskilda förhållanden, som världskriget medfört, kunnat föranleda åtgärder av Kungl. Maj:t, vilka gå utom ramen av den vanliga dispositionen över beviljade medel. Men dessa förhållanden äro icke tillfyllestgörande för att rättfärdiga det förfaringsätt, som av Kungl. Maj:t tillämpats under år 1916, i all synnerhet som världskriget vid detta års ingång redan pågått i nära 1 $\frac{1}{2}$ år och de behov, som kunde anses av detsamma omedelbarligen föranledas, borde hava i huvudsak kunnat överblickas i tillräckligt god tid för att föreläggas riksdagens prövning. Kungl. Maj:t har också i vissa fall framlagt propositioner till riksdagen om anslag av väsentligen liknande natur som dem, som av Kungl. Maj:t under sagda år utanordnats förskottvis, och mot vilka utskottet nu måste göra anmärkning. Det har i detta avseende ej kunnat undgå att framkalla särskild uppmärksamhet, att vissa av ifrågavarande

anordningar ägt rum vid en tidpunkt, då riksdagen var samlad och proposition sålunda kunnat utan olägenhet framläggas, medan i andra fall utanordningen skett så sent under året 1916, att frågan borde hava kunnat uppskjutas till 1917 års riksdag. Synnerligen anmärkningsvärda har utskottet också funnit sådana fall, i vilka Kungl. Maj:t antingen utanordnat medel utöver dem, som riksdagen tidigare anslagit till vissa ändamål, eller också — vilket även förekommit — i förskottsväg anvisat medel till ändamål, som redan förelagts riksdagen till prövning, men för vilka denna icke beviljat anslag.

Utskottet har icke ansett sig böra för riksdagen anmäla alla de åtgärder, som ur ovan angivna synpunkter ansetts kunna bliva föremål för anmärkning, utan inskränker sig till att anföra vissa fall, som synas tillräckliga för att åskådliggöra det system, mot vilket utskottet vill inlägga sin gensaga. På grund av vederbörande ärendens delvis grannlaga militära natur har utskottet därjämte begränsat redogörelsen för statsrådsprotokollens innehåll och de av vederbörande myndigheter avgivna yttranden till vad som varit direkt erforderligt för bedömande av varje ärende ur de konstitutionella synpunkter, som utskottet haft att tillämpa.

a.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 28 januari, den 11 februari och den 10 november 1916).

Inspektören för infanteriet, som genom generalorder av den 23 september och den 2 december 1915 fått i uppdrag att i samråd med arméförvaltningens intendentsdepartement utföra de försök med kokvagnar och kokapparater vid infanteriet, vilkas anställande redan dessförinnan anbefallts, redogjorde för sitt fullgörande av detta uppdrag genom en till Kungl. Maj:t ställd, till intendentsdepartementet överlämnad skrivelse av den 13 januari 1916. I denna skrivelse hemställdes dels om fastställande av en viss modell å kokvagnar, dels om anskaffande av ett visst antal dylika för infanteriet. I skrivelse av den 18 januari anslöt sig intendentsdepartementet till denna hemställan. Den sammanlagda kostnaden antogs enligt departementets beräkning skola uppgå till 2,598,400 kronor. Härutöver erfordrades dock vissa utrustningspersedlar för hästar och fordon, vilka beräknades draga en kostnad av 1,276,800 kronor. Under erinran därom, att inga medel för ifrågavarande ändamål funnos att tillgå, utan måste särskilt anvisas, hemställde departementet, att ett belopp av 3,875,200 kronor måtte snarast möjligt ställas till dess förfogande.

Då ärendet den 28 januari föredrogs i statsrådet, tillstyrkte föredragande departementschefen statsrådet Mörcke, vad intendentsdepartemen-

tet föreslagit i fråga om kokvagnars anskaffande. Kungl. Maj:t fattade sitt beslut i överensstämmelse härmed och föreskrev, att kostnaderna, tillhoppa högst 2,598,400 kronor, skulle förskjutas av civila departementet. Sedan intendentsdepartementet den 7 februari anmält, att de kostnadsberäkningar varpå dess förslag av den 18 januari grundade sig, av vissa orsaker vore för höga, kunde denna siffra nedbringas till 2,060,800 kronor, i enlighet varmed Kungl. Maj:t den 11 februari ändrade sitt förut fattade beslut. Vad däremot förenämnda utrustningspersedlar beträffade, ansåg departementschefen — enligt statsrådsprotokollet den 28 januari — en förnyad utredning erforderlig, varvid bland annat borde iakttagas, att i den nya uppgift angående behovet av ifrågavarande persedlar, som det ålåg departementet att avgiva, icke borde upptagas, bland annat, vad enligt gällande lag kunde erhållas genom rekvisition. Då denna förnyade utredning, som resulterade i en beräknad kostnad av 1,475,986 kr. 95 öre, förelåg, kunde departementet samtidigt meddela, att å det belopp, som den 11 februari beviljats för anskaffning av kokvagnar, genom ytterligare nedbringande av kostnaderna en besparing av i runt tal 298,544 kronor uppstått. Departementet föreslog att nämnda besparing måtte få användas för anskaffning av ifrågavarande tillbehör och att för samma ändamål därutöver ett belopp av högst 1,177,000 kronor måtte ställas till departementets förfogande. Vad intendentsdepartementet sålunda föreslagit, blev den 10 november på hemställan av föredragande departementschefen, statsrådet Mörcke, av Kungl. Maj:t bifallet, och skulle det sistnämnda beloppet av arméförvaltningens civila departement förskjutas.

Vad som i denna fråga ådragit sig konstitutionsutskottets uppmärksamhet, är — utöver det förhållande, att ett synnerligen stort förskott föreligger — för det första den omständigheten, att den av Kungl. Maj:t gjorda anvisningen avser ett ändamål (arméns utrustning med kokmateriel), för vilket medel på sin tid anvisats av riksdagen ehuru till väsentligt lägre belopp. Att Kungl. Maj:t nu för detta samma ändamål anlita förskottsvägen, innebär tydligen ett direkt överskridande av det givna anslaget. Härtill kommer, att Kungl. Maj:ts två första beslut i frågan fattades under pågående riksdag, då proposition hade kunnat utan olägenhet framläggas. Det sista beslutet åter fattades något mera än två månader innan 1917 års riksdag sammanträdde, och det borde icke hava mött oöverstigliga svårigheter att under så pass lång tid uppskjuta frågans avgörande, att den kunnat föreläggas denna riksdag. I det ena fallet såväl som i det andra finner utskottet, att riksdagens grundlagsenliga rätt på ett anmärkningsvärt sätt åsidosatts.

b.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 22 augusti 1916).

Enligt vad utskottet inhämtat, ingick uti den summa av sammanlagt 40,300,792 kronor, som Kungl. Maj:t i propositionen nr 220 äskade av 1916 års riksdag för lantförsvarets stärkande, bland annat också ett belopp avsett för anskaffning av handvapen. Framställningen blev i detta avseende icke av riksdagen bifallen; det belopp, som med anledning av propositionen beviljades, avsågs för andra ändamål. Emellertid avlät arméförvaltningens artilleridepartement den 5 juli 1916 en skrivelse till Kungl. Maj:t. däri departementet, efter att hava redogjort för behovet av handvapen och för de medel, som för ändamålet funnos disponibla, ifrågasatte vidtagande av vissa åtgärder, som enligt dess mening voro ägnade att på ändamålsenligaste sätt trygga den fortsatta tillverkningen av nämnda vapen närmast under år 1917, och anhöll, att för detta ändamål ett belopp av 2,559,400 kronor under den närmaste tiden måtte ställas till departementets förfogande. På tillstyrkan av föredragande departementschefen, statsrådet Mörcke, biföll Kungl. Maj:t den 22 augusti den gjorda framställningen och bestämde, att det begärda beloppet skulle av arméförvaltningens civila departement förskjutas för att framdeles anmälas till ersättande.

Utom det att för den i detta fall ifrågavarande utgiften medel icke stodo till Kungl. Maj:ts förfogande utan måste förskottsvis uttagas, tillkommer här det förhållandet, att det ändamål, för vilket anvisningen skedde, redan prövats av 1916 års riksdag, men icke befunnits föranleda anslags beviljande. Det är möjligt, ehuru icke ådagalagt (statsrådsprotokollet upplyser intet därom), att vid Kungl. Maj:ts behandling av ärendet i augusti sådana nya omständigheter tillkommit, som riksdagen i maj icke kunnat taga i betraktande. Men även om så är, måste den av Kungl. Maj:t beslutade åtgärden betecknas såsom vidtagen i uppenbar strid med riksdagens vilja och alltså utgörande en påtaglig kränkning av riksdagens anslagsrätt. Utskottet finner sig alltså i detta fall hava synnerligen starka skäl för sin anmälan mot föredragande departementschefen.

c.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 18 september 1916.)

I skrivelse den 22 maj 1915 hade krigsmaterielkommissionen framhållit, hurusom säkerställandet av tillverkningen inom landet av för spräng-

ämnen erforderliga kvantiteter salpetersyra vore en fråga av yttersta vikt för landets krigsberedskap. De i landet befintliga salpetersyrefabrikerna kunde, under förutsättning att tillräckliga lager av salpeter finnes i riket, även med forcerad tillverkning endast till en viss i skrivelsen angiven utsträckning täcka landets årliga behov vid inträffande krigstillstånd av för sprängämnen erforderlig salpetersyra, vadan för det återstående behovet av denna vara andra fabriktionsmetoder måste tillgripas. Kommissionen, som i ämnet överlagt med arméförvaltningens artilleridepartement och marinförvaltningens artilleriavdelning, tillstyrkte å såväl dessa myndigheters som egna vägnar för tillgodoseende av det felande behovet av salpetersyra anläggandet av en salpetersyrefabrik, vilken vore baserad på utnyttjande av luftens kväve, samt anhöll att härför erforderliga åtgärder måtte vidtagas.

På kommissionens föranstaltande fördes sedermera med vissa enskilda personer underhandlingar om eventuell anläggning av en salpetersyrefabrik vid Trollhättan, vid vilken de norska Birkeland-Eydeska patenten voro avsedda att komma till användning. Berörda fabriksanläggning skulle, därest densamma komme till stånd, övertagas av ett för ändamålet bildat bolag, aktiebolaget Elektrosalpeter. Dessa förhandlingar resulterade i att ett förslag till kontrakt om viss årlig leverans av salpetersyra uppgjordes mellan arméförvaltningens artilleridepartement och det tillärnade bolaget. En förutsättning för detta kontrakt var emellertid, att berörda bolag för anläggningens utförande erhöle ett statsanslag å 400,000 kronor.

På grund av vad sålunda förekommit beslöt Kungl. Maj:t i statsrådet den 18 september 1916, på hemställan av föredragande departementschefen, statsrådet Mörcke, att dels bemyndiga artilleridepartementet att med aktiebolaget Elektrosalpeter träffa avtal om leverans av koncentrerad salpetersyra i enlighet med ovannämnda förslag till kontrakt, dels ock anbefalla arméförvaltningens civila departement att den 31 december 1916, sedan bolaget visat sig hava för anläggning av en fabrik för framställning av koncentrerad salpetersyra träffat avtal om leverans av byggnads- eller andra materialier till ett belopp av minst 400,000 kronor, till bolaget av omhänderhavande medel utbetala ett lika stort belopp att sedermera hos Kungl. Maj:t anmälas till ersättande.

Av det utav Kungl. Maj:t sålunda antagna kontraktet inhämtas, att artilleridepartementet förbundit sig att från bolagets fabriker i Trollhättan under en tid av 10 år, räknat från och med den 1 januari 1918, mot gällande pris, dock ej under 400 kronor per ton, inköpa en viss årlig kvantitet koncentrerad salpetersyra. Bolaget äger enligt kontraktet rätt att börja leveranserna den 1 januari 1918, men skyldighet för bolaget att upptaga desamma föreligger ej förrän den 1 oktober samma år. Försåvitt

statens lokala behov komme att överstiga den i första hand kontraherade leveransen, är staten vidare skyldig att intill viss angiven viktsmängd inköpa även överskjutande kvantitet för vid varje tidpunkt gängse marknadspris.

Vid granskning av detta ärende finner sig utskottet, utan att närmare vilja uttala sig om ärendets rent sakliga behandling, föranlåtet att, på sätt som inledningsvis angivits, framställa den allmänna anmärkningen, att Kungl. Maj:t överskridit sin befogenhet, då förevarande belopp utanordnats för ändamål, som icke blivit av riksdagen prövat och vartill medel icke blivit av densamma anvisade. Härtill kommer att i detta fall särskilt anmärkningsvärda förhållanden föreligga. Ärenden av förevarande art, då staten träder emellan för att subventionsvis understödja industriella företag, kräva en allsidig och ur olika synpunkter uttömmande behandling och måste uppenbarligen påkalla en synnerlig uppmärksamhet från riksdagens sida. Förhållandet är i nu föreliggande fall så mycket mera anmärkningsvärt, som fråga är om en subvention till ett bolag, vilket nybildats för tillgodoseende av det med subventionen avsedda ändamålet och vars tillverkning icke är beräknad att taga sin början förrän i gynnsammaste fall den 1 januari 1918.

d.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 22 augusti och den 28 november 1916.)

I skrivelse den 20 juli 1916 hade arméförvaltningens artilleridepartement i fråga om möjligheten att under krig tillgodose landets behov av artilleripjäser meddelat, bland annat, att aktiebolaget Bofors-Gullspång, som vore det enda industriföretag inom landet, vilket tillverkade artilleripjäser, med nuvarande kapacitet och under högsta forcering endast kunde uppnå en tillverkning av ett visst angivet antal fältpjäser per krigsmånad. Detta antal täckte emellertid icke det för landet erforderliga behovet. På grund härav, och vid det förhållandet att inom landet funnes ett flertal verkstäder, vilka var och en för sig kunde med relativt föga kostnad upptaga tillverkning av delar eller materialier till artilleripjäser, hade verkställets utredning rörande möjligheten att genom en s. k. krigsorganisation av den inhemska industrien uppdriiva landets tillverkningskapacitet i sådan grad, att det felande antalet pjäser per krigsmånad kunde fyllas. Då denna utredning utfallit tillfredsställande, hemställde artilleridepartementet, att för genomförande av den ifrågasatta krigsorganisationen måtte till dess förfogande ställas ett belopp av 600,000 kronor.

Vid ärendets föredragning den 22 augusti 1916 biföll Kungl. Maj:t denna hemställan, med föreskrift att berörda för organisationen erforderliga

belopp skulle av arméförvaltningens civila departement förskjutas för att framdeles anmälas till ersättande.

Sedermera meddelade krigsmaterielkommissionen, som erhållit be- myndigande att med aktiebolaget Bofors-Gullspång bedriva förhandlingar i fråga om utvidgning av vid Bofors befintliga anläggningar, i skrivelse den 14 november 1916, att bolaget till kommissionen inkommit med alternativa förslag till utvidgning av bolagets anläggningar mot erhållande av härför erforderliga statsbidrag. Kommissionen förordade för sin del det av dessa alternativ, som avsåg, att bolaget, mot tillhandahållande från statens sida av ett belopp av 2,100,000 kronor, vilket sedermera nedbringats till 1,800,000 kronor, skulle förbinda sig att före utgången av år 1917 uppföra en ny, med maskiner utrustad artilleriverkstad, vilken kunde med ett visst antal pjäser av angivna dimensioner uppdriva bolagets månadstillverkning. Detta av bolaget avgivna anbud vore bindande endast till och med utgången av november månad 1916.

I häröver den 17 nov. 1916 avgivet utlåtande anförde arméförvaltningens artilleridepartement, bland annat, att den krigsorganisation, vilken jämlikt Kungl. Maj:ts ovanberörda beslut av den 22 augusti 1916 avsetts att komma till stånd, vid anställt försök med beställning hos åtskil- liga bruk och verkstäder av samtliga delar till en haubits av viss kaliber och delar till en haubits av annan kaliber, visat sig fungera tillfredsställande. Vederhäftigheten hos leverantörerna syntes enligt artilleridepartementets åsikt så oomtvistlig, att intet tvivel om ett gott resultat förefunnnes. Det avsedda antalet pjäser per månad kunde under krigstid tillverkas av firmorna ifråga. Genom ett rationellt genomförande av denna krigsorganisation för en beräknad kostnad av ytterligare 600,000 kronor, utöver förut anvisat lika stort belopp, kunde emellertid den med densamma avsedda tillverk- ningsförmågan per månad fördubblas. Anvisades därutöver ett belopp av ytterligare 500,000 kronor, kunde även genom särskilda åtgärders vidtagan- de ernås en avsevärt förmånligare tid, inom vilken den första leveransen vid krigstillfälle bleve färdigställd. Sammanlagda kostnaden för berörda utvidgade krigsorganisation skulle således, utöver förut anvisade 600,000 kronor, uppgå till 1,100,000 kronor. Härav framginge, att denna krigs- organisation vore vid krigstillfälle avsevärt mer effektiv än de av aktie- bolaget Bofors-Gullspång framställda förslagen, men ansåge artillerideparte- mentet dock önskvärt, att även berörda bolags kapacitet ökades, icke minst med hänsyn till nedbringandet av leveranstiderna i fred. Därtill komme den stora fördelen att inom landet hava ett konstruktionskontor vid Bo- fors, där nya pjästyper kunde utkonstrueras. På grund härav ansåge sig artilleridepartementet böra i första hand tillstyrka det av krigsmateriel-

kommissionen förordade alternativ i bolagets framställning, detta dock under förutsättning att jämväl ovanberörda av artilleridepartementet begärda ytterligare anslag av 1,100,000 kronor kunde ställas till förfogande.

Marinförvaltningen har i avgivet yttrande av den 27 november 1916 tillstyrkt, att nyssberörda belopp ställdes till artilleridepartementets förfogande för genomförandet av den redan påbörjade krigsorganisationen. Beträffande det av krigsmaterielkommissionen förordade alternativet i aktiebolaget Bofors-Gullspångs framställning anförde ämbetsverket, att den ifrågasatta utvidgningen av verkstäderna vid Bofors innebure ökad säkerhet för att behövligen ersättningsmateriel i krigstid skulle kunna anskaffas, varjämte tillverkningsförmågan i fredstid bleve utökad, så att erforderlig materiel syntes på kortare tid, än vad nu vore fallet kunna anskaffas. Denna senare synpunkt ansåge marinförvaltningen vara av så stor betydelse, att en statssubvention för sadant ändamål vore berättigad. Emellertid ansåge sig ämbetsverket på vissa angivna skäl böra framhålla, att det icke syntes uteslutet, att den nu ifrågasatta subventionen å 1,800,000 kronor kunde på för statsverket ändamålsenligare sätt användas. På grund härav hemställde marinförvaltningen, huruvida icke åt arméförvaltningens artilleridepartement och ämbetsverket kunde lämnas i uppdrag att undersöka möjligheterna för en för statsverket förmånligare användning av det nu såsom subvention ifrågasatta beloppet.

Vid ärendets föredragning i statsrådet den 28 november 1916 beslöt Kungl. Maj:t, på hemställan av föredragande departementschefen, statsrådet Mörcke, *dels* bemyndiga artilleridepartementet och marinförvaltningen, att i huvudsaklig överensstämmelse med ett statsrådsprotokollet bifogat kontraktsformulär, å Kungl. Maj:ts och kronans vägnar sluta avtal med aktiebolaget Bofors-Gullspång angående utvidgning av nämnda bolags anläggningar för tillverkning av artillerimateriel, *dels ock* anbefalla arméförvaltningens civila departement att å tider och under villkor, som i berörda kontraktsformulär angäves, av omhänderhavande medel såsom räntefritt lån tillhandahålla bolaget ett sammanlagt belopp av 1,800,000 kronor, vilket förskott framdeles skulle hos Kungl. Maj:t anmälas till ersättande. Härjämte förklarade sig Kungl. Maj:t vilja framdeles meddela beslut i anledning av det utav artilleridepartementet i dess förenämnda utlåtande den 17 november 1916 framställda förslag till ytterligare åtgärder i syfte att säkerställa tillgången å artilleripjäser vid krigstillfälle.

Av det sedermera med aktiebolaget Bofors-Gullspång upprättade kontrakt inhämtas, bland annat, att den genom kontraktet avtalade utvidgningen av bolagets verkstäder skall vara slutförd senast den 31 december 1917, varjämte bolaget åtagit sig att utföra den nya verkstaden

så, att tillverkningsförmågan under tiden för utvidgningens genomförande successivt stegras för att vid densammas fullbordande uppnå en avsedd tillverkningskapacitet av ett visst antal pjäser per månad. Bolaget är skyldigt att för pjäser av sådant slag, som förut varit föremål för bolagets tillverkning, åstadkomma första månadsleverans inom tre månader från order och erforderlig arbetarepersonals ankomst. Bolaget har vidare förbundit sig att på anfordran ställa den nya anläggningen i full utsträckning och i fullgott skick för omedelbar tillverkning till statens förfogande ävensom att på egen bekostnad vidmakthålla ovannämnda tillverkningsförmåga under tjugo år från och med den dag, då den nya verkstaden är färdig och av vederbörande myndigheter godkänd. Staten tillförsäkras ovillkorlig företrädesrätt att jämväl i fredstid få sina beställningar av i kontraktet omförmälda pjäser utförda i den nya verkstaden, under förutsättning att bolaget minst sex månader före varje kalenderårs början erhåller meddelande om, i vilken utsträckning staten vill under ifrågavarande kalenderår begagna sig av denna företrädesrätt. I händelse bolaget under avtalstiden upplöses, tillförsäkras staten företrädesrätt att övertaga den nya verkstaden med däri befintliga maskiner efter värdering av tre skiljemän.

Beträffande förutberörda bolaget beviljade räntefria lån å 1,800,000 kronor ägde bolaget vid avtalets undertecknande därav uppbara hälften, under det att återstoden avsetts att i mån av byggnadsarbetets fortgång i tvenne terminer utbetalas till bolaget, allt mot det att bolaget för tiden intill dess den nya verkstaden blivit färdigställd och avsynad ställer godkänd säkerhet. Vidkommande berörda lån stadgas ytterligare, att detsamma skall på det sätt återbetalas, att staten under en tid av tjugo år, räknad från det den avsedda utvidgningen av bolagets verkstäder blivit till fullo utförd och godkänd, för de åtaganden, som bolaget genom kontraktet iklätt sig, gottskriver detta ett belopp av 90,000 kronor, varmed lånet sålunda årligen minskas. Slutligen är att märka, att bolaget, sedan den nya verkstaden tagits i bruk, är skyldigt att under kontraktstiden inom utgången av januari månad varje år till arméförvaltningen inbetala 15 % å under föregående år till arbetarna i nämnda verkstad utbetalda arbetslöner, med avdrag av 40,000 kronor motsvarande verkstadens beräknade underhållskostnad.

Efter granskning av föreliggande ärenden har utskottet till en början velat för riksdagen anmäla, att redan behandlingen av ovan berörda av Kungl. Maj:t den 22 augusti 1916 avgjorda ärende, varigenom ett belopp av 600,000 kronor, anslagits till påbörjande av förenämnda krigsorganisation, faller inom ramen för de allmänna anmärkningar, vilka inledningsvis under mom. 2:o här ovan framstälts gent emot Kungl. Maj:ts användande av förskottsväsendet. Utskottet har emellertid ansett sig böra i förevarande fall

särskilt uppmärksamma det senare av nu ifrågakommande ärenden eller det, som blivit av Kungl. Maj:t den 28 november 1916 avgjort.

Av ovan givna redogörelse för handlingarna i detta ärende framgår, att redan de anordningar, som på grund av beslutet den 22 augusti träffats för en s. k. krigsorganisation av den inhemska industrien, lett till sådant resultat, att därmed säkerhet vunnits för tillverkning av det antal artilleripjäser pr månad, vilket arméförvaltningens artilleridepartement i sin skrivelse av den 20 juli ansett erforderligt. Icke desto mindre framkommo endast fyra månader senare framställningar från så väl krigsmaterielkommissionen som arméförvaltningens artilleridepartement, i vilka framställningar den behövliga tillverkningskapaciteten angavs mer än 50 procent högre än vad i juli beräknats. Det synes utskottet, att redan denna omständighet hade bort mana vederbörande statsråd till strängaste prövning av de nya krav, som sålunda nu ställdes på den ifrågavarande krigsorganisationen. Men genom det avgörande, som träffades den 28 november, beslöt Kungl. Maj:t icke blott att utöka den nyss beslutna krigsorganisationen, utan också att för denna utökning använda en utväg, som i olika avseenden måste framkalla de mest allvarliga anmärkningar. Artilleridepartementet hade i sitt utlåtande av den 17 november 1916 anmält, att en sådan utökning på samma grunder, som tillämpats genom beslutet av den 22 augusti, skulle, med en kostnad av 600,000 kronor, säkerställa en tillverkning, som bleve jämnt en halv gång större än den, vilken garanterades i det av aktiebolaget Bofors—Gullspång avgivna anbudet, som krävde en statsutgift av 1,800,000 kronor. Artilleridepartementet hade därjämte meddelat, att om till det ovannämnda av departementet i första hand begärda beloppet av 600,000 kronor lades ytterligare 500,000 kronor, kunde tiden för första leverans vid krigstillfälle nedbringas från fyra till två månader, under det att aktiebolaget Bofors—Gullspång fastslagit den allmänna leveranstiden för pjäser av sådant slag, som förut varit föremål för bolagets tillverkning, till tre månader efter order. Av marinförvaltningens anförda yttrande i frågan framgår slutligen, att detta ämbetsverk i realiteten icke kunnat förorda det av Bofors—Gullspång avgivna anbudet. Det har icke varit utskottet möjligt att genom handlingarna i ärendet finna någon tillfredsställande förklaring till departementschefens beslut att under sådana förhållanden förorda uppgörelsen med nämnda bolag.

Men framför allt måste utskottet framhålla, att i detta ärende på nytt föreligger ett fall av statssubvention till ett enskilt företag, till sin karaktär motsvarande det ovan under mom. 2:o c) anmärkta, och genom den anvisade summans storlek innebärande en högst betydande statsutgift. Att en dylik åtgärd kunnat av Kungl. Maj:t träffas utan riksdagens med-

givande måste utskottet betrakta såsom ett synnerligen betänkligt ingrepp i riksdagens konstitutionella rätt.

e.

(Protokoll över lantförvarsärenden den 19 november 1916.)

I en den 15 november 1916 till Kungl. Maj:t ingiven framställning hemställde de sakkunniga för verkställande av utredning rörande frågan om beredande av ökad möjlighet till ammunitionstillverkning om vidtagande av vissa åtgärder för ökning av kruttillverkningen samt föreslog därvid, bl. a., dels att utvidgningar måtte ske av statens krutbruk, dels ock att med aktiebolaget Bofors Nobelkrut måtte träffas överenskommelse angående utvidgning av en nämnda bolag tillhörig fabriksanläggning för kruttillverkning.

Över berörda framställning avgav arméförvaltningens artilleridepartement den 18 november 1916 utlåtande och förordade för sin del, att samtliga de åtgärder, som av de sakkunniga föreslagits till ökad möjlighet för kruttillverkningen, måtte komma till utförande. Beträffande den ordning, i vilken anslagen för ökad kruttillverkning skulle tillgodoses, borde enligt artilleridepartementets mening de, som avsåge utökning av statens krutbruk, komma före de övriga. Denna utökning hade nämligen, jämförd med sådan utökning vid privata bolag, den fördelen, att tillverkning vid statens krutbruk ställde sig i betydlig grad ekonomiskt förmånligare, varjämte engångskostnaden vid anläggningen för all framtid medförde nytta, under det att fördelen, då fråga vore om privata fabriker, endast vore begränsad till viss tidsperiod.

Vid ärendets föredragning i statsrådet den 19 november 1916 beslöt Kungl. Maj:t på hemställan av föredragande departementschefen, statsrådet Mörcke, dels att bemyndiga artilleridepartementet och marinförvaltningen att i huvudsaklig överensstämmelse med ett statsrådsprotokollet bilagt formulär till kontrakt å Kungl. Maj:ts och Kronans vägnar sluta avtal med aktiebolaget Bofors Nobelkrut angående utvidgning av en detta bolag tillhörig anläggning för tillverkning av krut, dels ock att anbefalla arméförvaltningens civila departement att av omhänderhavande medel såsom räntefritt lån tillhandahålla bolaget ett sammanlagt belopp av en miljon kronor, vilket förskott framdeles skulle hos Kungl. Maj:t anmälas till ersättande.

Av det sedermera med bolaget upprättade kontraktet inhämtas, att berörda lån skulle återbetalas på det sätt, att staten varje år under tjugu års tid, räknad från det utvidgningen av bolagets fabrik blivit utförd och

godkänd, för de åtaganden bolaget genom kontraktet iklätt sig, gottskreve bolaget ett belopp av 50,000 kronor, varmed sålunda lånet årligen skulle minskas.

Det framgår av berörda bestämmelse i kontraktet, att i här ifrågasvarande fall låneformen använts uteslutande för att säkerställa staten för det fall att bolaget ej skulle uppfylla sina förpliktelser enligt kontraktet, och att en subvention således också i detta fall föreligger.

Även vid bedömande av detta ärende har utskottet funnit skäl till samma anmärkningar ur konstitutionell synpunkt som vid de två nästföregående. Utskottet vill i detta fall ytterligare framhålla, att regeringen i sin till 1916 års riksdag avlätna proposition nr 220 anhållit om medel för anläggning av ett nytt statens krutbruk, men att något anslag för detta ändamål ej av riksdagen beviljades. Att regeringen det oaktat ansett sig oförhindrad att för samma ändamåls tillgodoseende anslå avsevärda belopp, har utskottet funnit vara i hög grad anmärkningsvärt.

f.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 15 december 1916.)

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 7 december 1916 anhöll arméförvaltningens artilleridepartement — under erinran om den tillverkning av artilleriammunition, vartill medel anvisats den 3 december 1915 —, att ett anslag å 4,000,000 kronor måtte ställas till dess förfogande i och för fortsatt tillverkning av dylik ammunition. På tillstyrkan av föredragande departementschefen statsrådet Mörcke biföll Kungl. Maj:t den 15 december den gjorda framställningen så till vida, att för fortsatt forcerad tillverkning av artilleriammunition m. m. anvisades ett belopp av högst 1,500,000 kronor, och skulle beloppet av civila departementet förskjutas. — I detta fall liksom i dem, vilka i näst föregående punkter relaterats, är det icke allenast förskotts metodens obehöriga tillämpning i och för sig, utan därjämte också beslutets fattande kort före 1917 års riksdag, som ådragit sig utskottets uppmärksamhet.

g.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 30 december 1916.)

Artilleridepartementet framhöll i skrivelse av den 9 november 1916, att enligt erfarenheter från världskriget alla de krigförande sett sig nödsakade att i största möjliga utsträckning föra i fält äldre artilleripjäser,

Bihang till riksdagens protokoll 1917. 5 saml. 14 häft. (Nr 15.)

sedan dessa undergått en mindre modernisering, och erinrade därom, att ett belopp, som för detta ändamål anvisats av riksdagen, redan (enligt Kungl. Maj:ts beslut den 21 januari 1916) tagits i anspråk för nyanskaffning av modern materiel. Departementet hemställde därför, att 320,000 kronor måtte ställas till dess förfogande för merberörda ändamål. Med bifall till denna hemställan beslöt Kungl. Maj:t den 30 december, att ifrågavarande belopp skulle av civila departementet förskjutas.

Utskottet har betraktat detta Kungl. Maj:ts beslut ur samma synpunkt som det under punkt f) omförmälda. Att riksdagen borde hava tillfrågats, synes i denna fråga så mycket mera uppenbart, som departementschefen själv icke funnit ärendet vara av mera brådskande natur än att föredragningen av artilleridepartementets framställning, som den 11 november inkom till lantförsvarsdepartementet, uppsköts ända till den 30 december. Anmärkningsvärd är också den omständigheten, att det av artilleridepartementet anmälda önskemålet föranledde anvisande av ett anslag, fastän ett av riksdagen för samma ändamål anvisat belopp ett år tidigare ansetts kunna för annat ändamål disponeras.

* * *

Under återopande av de synpunkter, som inledningsvis under mom. 2:o utvecklats beträffande den av Kungl. Maj:t tillämpade förskottsmetoden och beträffande de övriga omständigheter, som i samband därmed förefallit utskottet anmärkningsvärda, samt under hänvisning till ovan lämnade redogörelser för de Kungl. Maj:ts beslut, som ur dessa synpunkter syns böra bliva föremål för riksdagens uppmärksamhet, får utskottet med anledning av samtliga här ovan under mom. 2:o a)—g) omförmälda ärenden göra anmälan till riksdagen enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen, statsrådet Mörcke.

3:o.

(Protokoll över lantförsvarsärenden den 18 september 1916.)

Den 13 september 1916 avlät lantbruksstyrelsen och socialstyrelsen en gemensam skrivelse till chefen för jordbruksdepartementet, vari de framhöllo angelägenheten av att sörja för årsväxtens inbärgning, vilket på vissa håll syns möta stora svårigheter. Till dessa svårigheter hade nu den betydelsefulla omständigheten kommit, att från och med den 12 september icke mindre än tre årsklasser värnpliktige vore inkallade för repe-

tionsövningar under en månad. Dessa inkallelser träffade mycket hårt de pågående synnerligen brådskande skördearbetena, vilka inom stora delar av landet bedreves samtidigt med sädden. Uppgifter, som från olika håll kommit de båda ämbetsverken tillhanda, vittnade också om att brist på arbetskraft förefanns. Den starka utsvällning av behovet på arbetskraft, som inträtt, vore givetvis av mera tillfällig art. Det gällde för lantbrukarne att med största skyndsamhet begagna sig av varje tillfälle för att bringa skörden i trygghet. Intill dess så skett, stode mycket stora värden på spel, värden som för folknäringens tryggande kunde vara oersättliga. Det vore därför av största vikt att söka tillförsäkra jordbruket den arbetskraft, av vilken detsamma för det dåvarande vore i synnerligt behov. Med hänsyn härtill ifrågasatte ämbetsverken en sådan anordning, som för en eller ett par tidsperioder av högst 6 dagar ställde ett lämpligt antal värnpliktige till jordbrukets förfogande. En dylik anordning syntes dem ägnad att tillgodose de oundgängligaste behoven. Med avseende på sättet för skördeledighetens beviljande föreslogo ämbetsverken sådana former, som enligt deras mening borde erbjuda full trygghet för den därigenom disponibla arbetskraftens fulla utnyttjande på de platser, där den bäst behövdes, och nödig garanti för att icke flera värnpliktiga uttoges än behovet krävde samt att sålunda de militära kraven icke onödigtvis efterattes. Skrivelsen utnynnade i en hemställan om »Herr Statsrådets medverkan till sådan anordning att åt värnpliktiga av årsklasserna 1913 samt 1914 ä och y tjänstledighet må kunna under högst 6 dagar av tiden 15—30 september beviljas för deltagande i jordbruksarbete hos jordbrukare, som hos anstalt tillhörande Sveriges offentliga arbetsförmedling anmält behov av arbetskraft för detta ändamål eller vilkas på annat sätt anmälda behov av sådan arbetskraft vederbörande myndighet finner vara på betryggande sätt ådagalagd.»

Skrivelsen överlämnades den 15 september till chefen för lantförsvarsdepartementet statsrådet Mörcke, som den 18 september föredrog densamma i statsrådet och därvid hemställde, att framställningen icke måtte bifallas. Statsrådet frih. Beck-Friis var av annan mening och yttrade: »Med hänvisning till innehållet i förenämnda, av lantbruksstyrelsen och socialstyrelsen till mig insända och av mig till statsrådet och chefen för lantförsvarsdepartementet överlämnade skrivelse får jag tillstyrka bifall till framställningen». Statsrådet von Sydow var av enahanda mening och yttrade: »Under nuvarande vanskliga förhållanden, då den möjligheten ingalunda synes utesluten, att importen av spannmål kan komma att avstängas eller åtminstone väsentligen försvåras, torde icke något böra underlätas, som kan bidra att bringa landets egen skörd i trygghet. Denna även

med hänsyn till krigsberedskapen mycket betydelsefulla synpunkt bör enligt min mening vid förevarande ärendes bedömande väga tyngre än de olägenheter i militärt avseende, som ett bifall till ämbetsverkens framställning medför. Jag tillåter mig därför tillstyrka ifrågakavande framställning». Statsrådets övriga ledamöter biträdde föredragande departementschefens hemställan, och i överensstämmelse härmed fann Konungen den ifrågakavande framställningen icke kunna bifallas.

I belysning av de svårigheter, som alltsedan sistlidna höst i ständigt ökad grad förekommit i fråga om tryggandet av vårt lands livsmedelstillgångar, tilldrager sig detta ärende en synnerlig uppmärksamhet. Ur denna synpunkt måste man djupt beklaga varje underlåtenhet att begagna ett tillfälle till ökande av landets förråd av spannmål. Utskottet vill särskilt framhålla, att dessa svårigheter redan vid tidpunkten för ifrågakavande ärendes behandling vederbörligen framhöllas, om det ock vid denna tidpunkt ej kunde förutses, att de skulle bliva så stora, som sedermera blivit fallet. Lantbruksstyrelsen och socialstyrelsen hade just ur synpunkten av nödvändigheten att tillgodose landets livsmedelsbehov kraftigt betonat vådan av att icke begagna all den arbetskraft, som möjligen kunde ställas till jordbrukets förfogande, och två ledamöter av statsrådet, däribland den för folknäringsens tryggande närmast ansvarige departementschefen, anslöto sig till den i nämnda syfte gjorda framställningen. Frågans allvarliga innebörd var således påpekad, och det synes, som om de tungt vägande skäl, vilka anförts för den föreslagna åtgärden, borde hava föranlett föredraganden att i detta fall undanskjuta de militära hänsyn, vilkas betydelse utskottet icke vill bestrida, men vilka icke kunna anses hava varit i styrka jämförliga med det, bland annat också ur krigsberedskapssynpunkt, viktiga nationella intresse, som det här gällde att tillgodose. Utskottet finner sig med stöd av vad sålunda anförts böra göra anmälan till riksdagen enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen, statsrådet Mörcke.

4:o.

(Protokoll över ecklesiastikärenden den 7 april 1916.)

I en den 5 februari 1916 till Kungl. Maj:t ingiven ansökning anhöll fröken Mathilda Staël von Holstein, att Kungl. Maj:t täcktes förklara, att den omständigheten att hon icke avlagt studentexamen icke utgjorde hinder för henne att vid Stockholms högskola avlägga juris kandidatexamen.

Av de handlingar, som funnos bilagda denna ansökning, inhämtas följande:

Sökanden, vilken är född den 30 maj 1876 och genomgått Virginska flickskolan i Kristianstad, hade, sedan hon med intyg från professor Alexanderson visat sig äga nödiga förstudier för att följa undervisningen inom den stats- och rättsvetenskapliga avdelningen, den 14 december 1909 jämlikt 23 § i högskolans grundstadgar inskrivits såsom lärjunge vid högskolan. Sedermera hade hon bevisat de propedeutiska och praktiska kurserna vid högskolans stats- och rättsvetenskapliga avdelning, varjämte hon inför avdelningens lärare avlagt privata prov i samtliga i juris kandidatexamen ingående ämnen, därvid hennes insikter befunnits motsvara följande betyg i nämnda ämnen: i juridisk encyklopedi med internationell privaträtt icke utan beröm godkänd, i statsrätt med folkrätt godkänd, i nationalekonomi berömlig, i rättshistoria icke utan beröm godkänd, i finansrätt med beröm godkänd, i romersk rätt godkänd, i förvaltningsrätt icke utan beröm godkänd, i civilrätt icke utan beröm godkänd, i speciell privaträtt icke utan beröm godkänd, i straffrätt icke utan beröm godkänd och i processrätt icke utan beröm godkänd. Enligt ett av lektorn vid högre allmänna läroverket å Södermaln J. Bergman i juni 1911 utfärdat intyg hade sökanden vid anställd prövning i latin enligt de fordringar, som gälla för studentexamen, befunnits äga erforderliga kunskaper, bedömda för såväl det skriftliga som det muntliga provet med betyget icke utan beröm godkänd. Enligt företedda tjänstgöringsbetyg hade sökanden dels från juni 1902 till januari 1906 haft anställning å advokatbyrå, dels från januari 1906 till augusti 1908 varit anställd såsom amanuens vid Stockholms stads hälsovårdsnämnds expedition, därvid hon under sammanlagt något mer än ett år på förordnande uppehållit kamrerarebefattningen hos nämnden, dels från 1908 till januari 1914 tjänstgjort såsom sekreterare hos de av Stockholms stadsfullmäktige tillsatta revisorer för granskning av hälsovårdsnämndens räkenskaper, dels från september 1908 till våren 1909 varit anställd att biträda vid upprättande av bouppteckning efter godsägaren J. E. Lignell, dels från våren 1908 till januari 1914 varit anställd som kassörska och bokförerska hos Aktiebolaget Billiga Tomter och dels allt sedan mars 1914 varit anställd såsom sekreterare och ombudsman hos Stockholms stads lantegendomsnämnd.

I ärendet hava avgivits utlåtanden av juridiska fakulteterna vid Stockholms högskola och Uppsala universitet, mindre akademiska konsistoriet i Uppsala, Stockholms högskolas lärarråd och styrelse samt universitetskanslern.

Juridiska fakulteten vid högskolan avstyrkte bifall till ansökningen,

och framhöll därvid den betydelse ett i dispensväg en gång givet prejudikat alltid finge för följande dispensansökningar av samma slag. Från detta fakultetens beslut var professor Cassel skiljaktig och ansåg, att ansökningen bort tillstyrkas.

Juridiska fakulteten i Uppsala (professorerna Davidson, Dahlberg, Reuterskiöld, Engströmer och Wetter) samt mindre akademiska konsistoriet därstädes avstyrkte likaledes ansökningen.

Däremot tillstyrktes den av Stockholms högskolas lärarråd. I sitt till högskolans styrelse i ämnet avgivna yttrande erinrar lärarrådet om, att högskolan allt sedan början av sin verksamhet med hänsyn till frågan om vilka studerande, som skulle kunna vinna inträde som lärjungar, tillämpat något mera omfattande principer än statsuniversitetet, i det att i dess grundstadgar rätt tillerkänts även den, som icke avlagt studentexamen, att på vissa villkor vid högskolan inskrivas som lärjunge. Tack vare dessa bestämmelser hade även under högskolans hittillsvarande utveckling flera studerande, som icke avlagt studentexamen, där lyckats att vinna en universitetsmässig utbildning i ett eller flera lärovråden, och högskolan hade i många fall haft heder av dessa sina lärjungars senare verksamhet. I likhet med vad den stats- och rättsvetenskapliga avdelningen i frågan anfört, ansåge lärarrådet, att det vore till stort men för högskolan, om denna rätt till fria studier skulle kunna bringas i fara, men lärarrådet kunde ej dela avdelningens farhåga, att ett tillstyrkande av den nu sökta dispensen skulle kunna hava en sådan påföljd. Sökanden hade, såsom av reservanten till juridiska fakultetens yttrande, professor Cassel, framhållits, genom sina mer än vanligt goda kunskapsprov och sina övriga meriter ådagalagt en allmän mogenhet och en förmåga av självständigt arbete långt utöver det mått, som kunde förväntas på grund av en genomsnittlig studentexamen. Det vore även endast i undantagsfall de betyg, som i juris kandidatexamen erhöles, vore lika fördelaktiga som de, vilka tilldelats sökanden. Så hade under tiden september 1913—maj 1915 av 63 studerande, som avlagt juris kandidatexamen, endast 4 lika högt eller högre betygssumma i denna examen. Härav torde framgå, att, om dispens från studentexamen i detta fall skulle beviljas sökanden på grund av hennes i handlingarna styrkta meriter, detta icke skulle kunna åberopas som prejudikat för beviljande av motsvarande dispensansökan för andra mindre meriterade sökande. Någon fara torde enligt lärarrådets uppfattning icke föreligga för att andra studerande än sådana, som varit av särskilda omständigheter förhindrade att gå den vanliga vägen och som ådagalagt mer än vanlig duglighet, ville stå den risk, som alltid måste vara förknippad med denna undantagsväg. Reservation

mot detta yttrande angavs av fem medlemmar i lärarrådet, samtliga tillhörande den juridiska fakulteten.

Vid ärendets företagande till avgörande beslöt högskolans styrelse (greve Hans Wachtmeister samt herrar Arrhenius, Lindhagen, Bendixson och Montelius) att tillstyrka ansökningen samt att därom avlåta skrivelse till kanslern för rikets universitet. I sagda skrivelse åberopade styrelsen som skäl för sitt tillstyrkande av ansökningen i huvudsak vad lärarrådet i sin berörda skrivelse anfört samt framhöll särskilt, att Kungl. Maj:t förut i vissa behjärtansvärda undantagsfall medgivit studerande vid högskolan, som icke avlagt mogenhetsexamen, att där avlägga akademisk examen, och enligt styrelsens förmenande föreläge också här ett dylikt undantagsfall, där dispens borde förekomma. Inom styrelsen hade herrar Stjernberg och Nyström varit av skiljaktig mening och för sin del avstyrkt ansökningen.

Universitetskanslern, greve Fredrik Wachtmeister, yttrade i det av honom i ämnet avgivna utlåtandet, att han väl funne sökanden vara på grund av goda studier i förening med ett om ovanlig energi vittnande arbete i olika befattningar och uppdrag personligen synnerligen väl förtjänt av den uppmuntran en dispens i föreliggande fall skulle innebära; men att han dock vid prövning av ärendet hade funnit de betänkligheter, som ur allmän synpunkt reste sig mot bifall till ansökningen, vara av så vägande art, att han ansåge sig böra, jämte hänvisning till de skäl, som anförts av den stats- och rättsvetenskapliga avdelningen av Stockholms högskola, samt till de enhälligt avstyrkande utlåtanden, som avgivits av de i ärendet hörda akademiska myndigheterna i Uppsala, hemställa, att ifrågasvarande ansökning icke måtte bifallas.

I likhet med vad Stockholms högskolas lärarråd i sin ovanberörda skrivelse framhåller, anser utskottet, att sökanden genom sina mer än vanligt goda kunskaper och sina övriga meriter ådagalagt en allmän mogenhet och en förmåga av självständigt arbete långt utöver det mått, som i allmänhet kan förväntas av dem, som undergått studentexamen. Enligt utskottets mening hava på den grund synnerligen starka skäl talat för ett bifall till fröken Staël von Holsteins ifrågasvarande ansökan. Det har ej heller saknats exempel på, att Kungl. Maj:t i vissa undantagsfall medgivit den, som ej avlagt mogenhetsexamen, rätt att vid högskolan avlägga akademisk examen, och med hänsyn till sökandens ovanligt gedigna kunskaper synes i här förevarande fall en dispens hava varit särdeles väl motiverad. Härtill kommer, att farån för att denna dispens skulle ha blivit prejudice-rande för andra fall torde vara synnerligen ringa. Det måste nämligen alltid te sig såsom en avsevärd risk att med förbigående av den till av-

läggande av akademisk examen berättigande mogenhetsexamen upptaga så omfattande studier som i föreliggande fall, utan att dock äga någon säkerhet för att icke efter åratals arbete få sin dispensansökan avslagen.

Utskottet har ej kunnat undgå att finna, att föredragande departementschefen vid förevarande ärendes behandling fäst allt för mycket avseende vid formella synpunkter och icke tagit tillräcklig hänsyn till de sakliga och i hög grad behjärtansvärda omständigheter, som i ifrågavarande fall bort föranleda ett bifall till ansökningsen.

På grund av vad sålunda anförts har utskottet ansett sig böra hos riksdagen göra anmälan enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen, statsrådet Westman.

5:o.

(Protokoll över jordbruksärenden den 14 augusti, den 5 september, den 24 oktober och den 30 december 1916).

På tillstyrkan av chefen för jordbruksdepartementet friherre Beck-Friis beslöt Kungl. Maj:t den 14 augusti 1916, att kungörelse skulle utfärdas angående maximipris å potatismjöl. Genom denna kungörelse förordnades, att priset å potatismjöl ej skulle få överstiga 30 öre vid försäljning av tillverkaren eller 32 öre vid försäljning av annan, allt per kilogram.

Av de till ärendet hörande handlingarna framgår, att frågan om maximipris å potatismjöl varit å bane ända sedan 1915. Livsmedelskommissionen förordade (i överensstämmelse med ett av densamma redan den 13 februari 1915 framställt förslag) den 26 april 1916 ett maximipris av 26, resp. 28 öre. Mot detta beslut anmäldes reservation av herrar greve Hamilton och Sederholm, som ansågo att framställning om fastställande av maximipris å potatismjöl icke bort ske, enär dels varans betydelse för konsumtionen vore jämförelsevis ringa, dels ock de omständigheter, som föranledde kommissionens motsvarande förslag under år 1915, icke nu föreläge. Mot den av kommissionen gjorda framställningen riktades från åtskilliga håll kraftiga invändningar. Så t. ex. gjordes från producenthåll (stärkelsefabrikanter i Skåne och Blekinge, samlade till sammanträde i Sölvesborg den 10 juli) gällande, att ett maximipris på potatismjöl skulle bliva ödesdigert för såväl stärkelsefabrikanterna som potatisodlarna. De föreslagna maximiprisernas fastställande vore »liktydigt med tillverkningsförbud på potatismjöl». Skulle likväl ett maximipris fast-

hållas, vore 35 öre ett absolut minimum. Även med detta pris bleve dock stärkelsefabrikanterna icke i stånd att betala ett högre pris än 3 kronor per hl. för fabrikspotatis, under det att potatis med det dåvarande priset på gödsvin hade ett långt högre fodervärde och bränneriiddkarna kunde betala 4 kronor och därutöver per hl., men ändå erhålla skäligen vinst. Maximipriset vore således ägnat att uppmuntra dels till utfodring av potatis, dels till dennas användning för brännvinsbränning. Dessutom förtjänade den omständigheten beaktas, att den föreslagna prisregleringen i främsta rummet skulle komma att gagna vissa industrier, där potatismjölet hade sin största användning.

Kungl. Maj:t beslöt dock, såsom ovan nämnts, ett maximipris av 30, resp. 32 öre. — Emellertid bekräftades inom kort de farhågor, som från producenthåll fästs vid en dylik åtgärd. Härom upplysa bland annat skrivelser till jordbruksministern från riksdagsmännen greve Raoul Hamilton och S. Bengtsson i Norup, som särskilt vitsordade omöjligheten för potatismjölsfabrikanterna att med gällande maximipris å mjölet betala tillnärmelsevis samma pris för potatis som bränneriiddkarna, ett förhållande, som i förening med den knappa potatisskörden hotade att medföra fullkomlig stagnation i produktionen. Livsmedelskommissionen fann sig ock, under erinran om potatisskördens minskning sedan föregående år och om potatisprisets i följd därav inträffade stegring, den 23 oktober föranlåten att hemställa om maximiprisets höjning till 40, resp. 42 öre per kg. Härtill gav Kungl. Maj:t, på departementschefens, statsrådet friherre Beck-Friis' tillstyrkan den 24 oktober sitt bifall. Icke heller denna åtgärd var ägnad att i erforderlig utsträckning sätta produktionen i gång. Endast en mycket otillräcklig mängd potatismjöl producerades, och det mjöl, som saluhölls, var så gott som i regeln fuktigt med en vattenhalt av ända till 50 %. Livsmedelskommissionen överlade nu med producenterna om en ytterligare förhöjning av maximipriset mot förbindelse från dessa att till maximipris ställa sin produktion till kommissionens förfogande. Dessa underhandlingar ledde emellertid ej till resultat, och kommissionen hemställde då i skrivelse av den 13 december om maximiprisets upphävande (ett yrkande, som redan i oktober framställts av två reservanter inom densamma greve Hamilton och herr Sederholm). Detta blev också — på departementschefens statsrådet friherre Beck-Friis' tillstyrkan — den 30 december 1916 Kungl. Maj:ts beslut.

Den 21 augusti 1916 avlät livsmedelskommissionen en promemoria rörande frågan om prissättning å spannmål och mjöl från den 1 september s. å.,

med vilken tidpunkt då gällande överenskommelse mellan kommissionen och de till kvarnföreningen anslutna kvarnar upphörde att gälla. Bland annat föreslogs, att den prisreglering å inhemsk brödsäd, vilken kommissionen fann önskvärd, måtte åvägabringas genom fastställande av maximipris. Där- emot ansåg sig kommissionen ej böra förorda maximipris även för mjöl, enligt kommissionens motivering dels på den grund, att de mellan kommis- sionen och kvarnföreningen träffade avtalen, i vad de gällde mjölpris, lett till en fullt tillfredsställande normering av mjölprisinivån inom landet på basis av de i avtalen förekommande noteringarna, dels också därför att en utsträckning av bestämmelserna angående maximipris jämväl till mjöl skulle innebära en betydande skärpning av de med föreskrifternas tillämp- ning förenade svårigheter. Det syntes sålunda kommissionen lämpligt, att man i detta hänseende sökte fortsätta på den hittills inslagna vägen med träffande av frivilliga överenskommelser, omfattande samtliga de kvar- nar, vilka kommissionen tillhandahölle för statens räkning inköpt utländsk spannmål. Med avseende på kliet, som icke syntes böra onödigtvis fördy- ras för jordbrukarne, föreslogs åläggande för kvarnarna att för ett pris av 17 kronor sälja allt av dem producerat kli till den centralbyrå för foder- medelshandeln, som borde omhändertaga distributionen av varan.

Kommissionens beslut dikterades av herrar Elmquist och Fryxell. Av en promemoria daterad 2 dagar senare framgår, att herr Elmquist, med vilken ledamoten av livsmedelsrådet herr Svensson varit ense, ansåg följande maximipris böra åsättas, nämligen å råg 21: 50, svenskt vete 22: 50 och utländskt vete 23: 05, allt per 100 kg. Mjölprisen borde man söka bibehålla vid sin dåvarande höjd genom att (i överenskommelse med kvar- narna) fastställa dem till för sammalet rågmjöl 24: 50, för rågsikt 30:— och för bagerivetemjöl 31:—, allt per 100 kg. En höjning av mjölprisen an- sågs olämplig med hänsyn till den synnerligen lovande inhemska skörden och till nödvändigheten av att under rådande dyrtidsförhållanden icke utan de mest tvingande skäl höja prisen å folkets viktigaste näringsmedel. Herr Fryxell hade helst velat förorda ett provisorium för en månad, ba- serat på de gällande avtalen, i hopp om att skörderesultatet efter denna tid bättre skulle kunna överblickas, men biträdde, då detta icke lät sig göra, närmast det av herr Elmquist framlagda förslaget.

Från herr Elmquists förslag avvikande bestämmelser angående vissa av de ovan berörda prisen hade enligt den sistnämnda promemorian fram- ställts av kommissionens ordförande greve Hamilton, vilken särskilt i syfte att uppmuntra till ökad förbrukning av rågmjöl och till begränsad konsum- tion av vetemjöl påyrkat följande maximipriser å spannmål, nämligen för råg 21 kronor, för svenskt vete kronor 23: 50 och för utländskt vete kronor

24: 50 ävensom följande priser å mjöl (att fastställas i överenskommelse med kvarnarna): för sammalet rågmjöl kronor 24: 50, för rågsikt 30 kronor och för bagerivetemjöl 33 kronor.

Herr Flach anmälde i den först ounnämnda framställningen av den 21 augusti skiljaktig mening så till vida, att han icke ansåg sig kunna förorda fastställandet av maximipris för svensk brödsäd.

Vidtagandet av en dylik åtgärd syntes honom med all sannolikhet leda därhän, att brödsäden, i händelse prisen å kraftfodermedel skulle uppgå till inemot de för brödsäden fastställda maximiprisen, i stor utsträckning komme att användas till utfodring, något som under sådana förhållanden säkerligen skulle kunna förhindras endast genom fastställandet av maximipris även för olika slag av kraftfodermedel. Farhågan för en dylik utfodring hade ock föranlett kommissionens dåvarande majoritet att i kommissionens skrivelse till chefen för jordbruksdepartementet den 23 februari 1915 angående maximipris å spannmål föreslå maximipris ej endast på brödsäd utan på all fodersäd.

Att maximiprisen å inhemsk spannmål skulle, såsom kommissionens majoritet framhöll, bidra till att denna spannmål i större utsträckning bringades ut i marknaden och tillfördes förbrukningen, syntes herr Flach föga antagligt; förhoppningen om en förhöjning i de i förhållande till priset å den importerade spannmålen alltför låga maximiprisen, vilken förhöjning givetvis bort inträda samtidigt med att staten nödgats höja försäljningspriset å importerad spannmål, komme säkerligen under alla förhållanden att locka jordbrukare och spekulanter att i det längsta lagra de ineliggande förråden.

Då vidare, såsom erfarenheten visat, många olika mer eller mindre verksamma sätt funnes och i stor utsträckning tillgreps för att kringgå maximiprisen — något som genom lagstiftningsåtgärder svårligen torde kunna förhindras — syntes enligt herr Flachs mening verkan av dem icke kunna bli den åsyftade.

Herr Flach ville i stället förorda en anordning, enligt vilken prisbildningen å den svenska brödsäden helt frigåves. Föga antagligt syntes det honom, att priset på den svenska brödsäden skulle komma att överstiga det pris, vartill staten försälde den importerade spannmålen, enär detta pris givetvis komme att i här ifrågavarande hänseende verka såsom en kraftig regulator å priset på den inhemska varan, något som i än högre grad borde kunna bli fallet, om de kalkyler varpå överenskommelsen med kvarnföreningen angående mjölpriset grundade sig, till den spannmålsförsäljande allmänhetens upplysning offentliggjordes i samband med nämnda överenskommelse. Även om priset på den inhemska brödsäden

skulle komma att närma sig priset på den importerade eller t. o. m. uppgå till samma pris som denna betingade, skulle detta likväl ej behöva inverka på mjölpriset; det skulle endast visa, att kvarnar funnos, vilka vid förmalning av spannmål nöjde sig med en mindre marginal mellan priset på spannmål och mjöl, eller med andra ord med en mindre vinst, än den kvarnföreningens medlemmar fordrade. Att genom maximipris å inhemsk brödsäd lägga oöverstigligen hinder i vägen för de kvarnar, som, för erhållandet av dylik spannmål utan förhöjning i de överenskomna mjölprisen, kunde och ville betala jordbrukaren ett högre pris för den av honom utbudna varan, syntes herr Flach icke vara riktigt.

Även om genom frigivandet av priset å inhemsk brödsäd det överenskomna mjölpriset måste sättas något högre än kommissionens majoritet på grund av de föreslagna maximiprisen kunnat beräkna, så fann herr Flach den härav vållade olägenheten mer än väl motvägas därav, att priset på inhemskt mjöl på sådant sätt komme upp i ett prisläge, som låge något över det samtida amerikanska mjölpriset och sålunda uppmuntrade till import av dylikt mjöl. En sådan import vore under dåvarande förhållanden för den inhemska konsumtionens behöriga tillgodoseende synnerligen gagnelig, varjämte den, utan att priset å inhemsk brödsäd behövde genom särskilda åtgärder från statens sida prässas ned, komme att inom landet bereda tillgång till ett jämförelsevis billigt mjöl.

Herr Flach, med vilken, enligt vad den senare promemorian visar, ledamoten av livsmedelsrådet herr Sederholm var ense, förordade sålunda, att prisen för svensk spannmål borde fastställas icke såsom maximipris, utan endast såsom med kvarnarna överenskomna pris att gälla för den fria marknaden. Prisen borde sättas till 22: 50 för råg, 23: 50 för svenskt vete och 24: 50 för utländskt vete, allt per 100 kg. Mjölprisen föreslogos till 25: 65 för sammalet rågmjöl, 32: 25 för rågsikt och 33: — för bagerivetemjöl, allt per 100 kg. (dessa prisförslag återfinnas i promemorian nr 2).

Kungl. Maj:t fattade den 5 september 1916, på föredragning av t. f. departementschefen statsrådet Stenberg, beslut i ärendet, och följde därvid på statsrådets tillstyrkan den av kommissionens majoritet förordade utvägen att fastställa vissa maximipris för spannmål, men däremot reglera mjölprisen genom en ny överenskommelse med kvarnarna. Maximiprisen bestämdes, vid leverans under tiden till och med den 7 oktober 1916, å vete till 23 kronor och å råg till kronor 21: 50 samt, vid senare leverans, å vete till kronor 22: 50 och å råg till 21 kronor. Tillika fastställdes maximipris å korn, kronor 20: 50, och havre, 17 kronor. — Samma dag bemyndigades livsmedelskommissionen att träffa avtal med kvarn-

föreningen angående, bland annat, prisen å vete och rågmjöl samt kli, varvid prisen sattes till 30 kronor för finsikt (rågmjöl), kr. 23: 50 för sammalet rågmjöl, 31 kr. för bagerivetemjöl och 17 kr. för kli, allt pr 100 kg.

I ett stort antal framställningar till Kungl. Maj:t från jordbruksorganisationer och jordbrukare uttalades under hösten 1916 den uppfattningen, att jordbruksnäringen genom dittills på livsmedelsfrågans område vidtagna åtgärder bragts i ett i förhållande till andra näringsdrivande grupper av befolkningen ogynnsamt läge. Det framhölls särskilt, att hela det system, som tillämpats beträffande jordbrukets alster, kommit att ensidigt drabba den livsmedelsproducerande klassen inom samhället, medan andra näringar icke varit ålagda dylika inskränkningar. Utskottet saknar anledning att närmare ingå på nämnda framställningar, men har bland dessa icke kunnat underlåta att rikta sin uppmärksamhet på skrivelser från hushållningssällskapen i Malmöhus län (30 sept.), i Kristianstads län (30 nov.), i Skaraborgs län (16 dec.) och i Värmlands län (23 dec.) samt från Lantbruksklubben i Stockholm (16 dec.)

I dessa skrivelser påvisades bland annat maximiprisens ogynnsamma inflytande på höstsådden, i det att de priser, som åsatts, ansetts för låga för att uppmuntra till fortsatt höstsädesodling i dittillsvarande omfattning. Likaledes framhölls, hurusom maximiprisen å inhemsk säd icke stode i rimligt förhållande till gällande pris å kraftfodermedel. Därvid betonades särskilt de olyckliga verkningarna av maximipriset å havre, vilket stode i ett sådant förhållande till prisen på kraftfoder, att det för jordbrukarne ställde sig fördelaktigare att i stor utsträckning använda havre till utfodring än att försälja den. Genom havrens användning för dylikt ändamål kunde det föränledas, att brist på utsädeshavre skulle komma att uppstå. Det hemställdes därför om maximiprisets höjande till sådant belopp, att en utsträcktare användning av importerat kraftfoder bleve ekonomiskt möjlig, eller om dess fullständiga upphävande.

Livsmedelskommissionen, som den 14 december avgav yttrande om framställningen från Kristianstads läns hushållningssällskap, gjorde i detta yttrande ett uppmärksammat principuttalande angående den dittills förda livsmedelspolitiken. Den framhöll, att densamma dittills särskilt präglats av en strävan att verka återhållande på den av många olika omständigheter föränledda prisstegringen på vad till livets nödtorft hörde. Emellertid hade under senare tid problemen till väsentliga drag förändrats, och den dittills förda politiken krävde nu en komplettering. Det gällde ej endast att på det mest ekonomiska sätt tillgodogöra sig förefintliga förråd av livs-

förnödenheter, utan det vore ock minst lika angeläget att se till, att allt gjordes vad som göras kunde för att bristen icke för kommande år måtte fortsätta eller varda än allvarligare. Av denna anledning vore det synnerligen angeläget, att odlingsplanerna i landets olika delar följdes med största uppmärksamhet, att där mindre önskvärda förskjutningen i produktionen yppades, åtgärder vidtoges för att om möjligt återföra densamma till lämpliga proportioner, och att, där den för folknäringen erforderliga produktionen visade tendens till återgång, man sökte med till buds stående medel bibringa den nödig livaktighet. Därjämte fordrades att den dittillsvarande prispolitiken i viss mån omlades.

Kommissionen utginge därvid därifrån, att en av de viktigaste, för att ej säga den viktigaste, orsaken till vissa livsförnödenheter sparsamma förekomst på den allmänna marknaden liksom ock till deras allt mera begränsade produktion vore att söka bland annat i de i förhållande till priset på andra inhemska produkter ävensom till världsmarknadsprisen i allmänhet relativt låga pris, som faststälts genom maximiprisbestämmelserna och som icke kunnat undgå att ställa jordbruket i en relativt ogynnsam ställning i de särskilda näringarnas konkurrens om kapital och arbetskraft.

Vad speciellt angick spörsmålet om havrebristen vitsordade kommissionen, att kännbar brist på havre gjort sig gällande i den allmänna marknaden. Åtskilliga truppförbands behov kunde icke tillgodoses, då havre i tillräcklig mängd icke utbjöds för då gällande maximipris; därigenom försvårades även framforslingen av ved och annat virke från skogarna. Havregrynskvarnarnas anspråk på havre stode ej heller att tillfredsställa med dåvarande maximipris. Mot tillämpandet av förfogandelagen beträffande landets havreskörd anfördes den omfattande administrativa apparat och kostnad, som därtill skulle erfordrats. Härtill komme, att de olägenheter, som skulle tillskyndats jordbrukaren i hans produktion genom ett sådant förfogande, vore så betydande på grund av det hinder i produktionen, som därav skulle föranledas, att en sådan åtgärd icke syntes böra komma till användning. Den rätta vägen vore enligt kommissionens mening att upphäva maximipriset på havre. Kommissionen framhöll bland annat, att under de gångna krisåren erfarenheten vid flera tillfällen lagt i dagen, att låga pris på en nödvändighetsvara leda till ökad konsumtion av densamma. Grundad anledning funnes att antaga, att denna erfarenhet skulle vinna ytterligare bekräftelse beträffande havren, om det i förhållande till prisen å alla andra kraftfodermedel alltför låga maximipriset å havre fortfarande komme att bliva gällande. Detta låga pris på ett hemmaproducerat, överallt tillgängligt kraftfoder komme nämligen tvivelsutan att föranleda, att utfodring av havre under vintern komme att äga rum i

sådan omfattning, att vi instundande vår, trots årets rika hemmaskörd, syntes komma att stå inför verklig havrebrist. Kommissionen hemställde, att maximipriset å havre antingen väsentligen höjdes eller helt upphävdes, och förordade kommissionen för sin del det senare alternativet. Blandsäd av havre och andra produkter, där de skilda sädesslagen bevisligen odlats tillsammans, borde behandlas som havre.

Kommissionens framställning, mot vilken herrar Elmquist och Svensson anmälde avvikande mening, föredrogs den 30 december 1916 i statsrådet, varvid chefen för jordbruksdepartementet statsrådet friherre Beck-Friis stannade vid att tillstyrka en höjning av maximipriset å havre till kr. 19: 50, vilket också blev Kungl. Maj:ts beslut.

Vad som synts utskottet anmärkningsvärt i nu berörda rådslag, är det förbiseende, som enligt utskottets uppfattning därvid framträtt av nödvändigheten i nu rådande kristid att i fråga om pris på alster av den inhemska jordbruksnäringsbestämman dessa till sådana belopp att befintliga tillgångar därav i möjligaste mån bevarades för den direkta folknärings- och fortsatt odling av ifrågavarande produkter tillika betryggades. Utskottet förbiser visserligen icke de svårigheter, som världskriget medfört på prisregleringens område, och den osäkerhet rörande framtiden, under vilken det varit nödvändigt att fatta beslut; och utskottet är även villigt att erkänna den omsorg om konsumenternas intressen, som framträtt i ifrågavarande rådslag. Det synes dock utskottet, som om därvid icke tillräckligt beaktats, att under en tid som denna, då vårt land alltmera tvingats att leva på sina egna tillgångar, även konsumenternas verkliga intressen i första hand vila på att produktionen inom landet hålles vid makt, så att, så långt det är möjligt, de förråd frambringas, som äro nödvändiga för konsumtionen. Vid behandlingen av de ärenden, som beröras i ovannämnda protokoll av den 14 augusti och 5 september har emellertid från sakkunnige bedömare av livsmedelsproduktionens förutsättningar och villkor framlagts så välgrundade skäl för att de föreslagna prisen icke skulle bliva tillräckligt effektiva för att under den närmaste framtiden säkerställa eller uppmuntra denna produktion, att det synts utskottet, som om dessa skäl bort vinna större beaktande än som skett. Detta även därför att i samband med de ifrågavarande prissättningarna jämväl med styrka betonats att, på grund av de samtida höga fodermedelsprisen, de befintliga tillgångarna på brödsäd skulle löpa fara att i stor utsträckning utfodras, en farhåga, som tyvärr gått i fullbordan. Det är sålunda i två hänseenden som de nämnda prissättningarna verkat till men även för konsumenternas intressen, nämligen

dels genom att påskynda uttömmandet av de hösten 1916 befintliga förråden, dels genom att icke i tillräcklig grad stimulera till fortsatt eller ökad odling under 1917.

Vid behandlingen av frågan om maximipris på potatismjöl har därjämte framträtt en osäkerhet i ståndpunkter, som måst menligt inverka i fråga om tillgång och prissättning på såväl den förädlade varan som råvaran.

Utskottet har under sådana förhållanden icke ansett sig kunna underlåta att i ärendet framställa anmärkning enligt § 107 mot de föredragande departementscheferna.

Stockholm den 16 maj 1917.

På konstitutionsutskottets vägnar:

NILS EDÉN.

Reservationer.

I.

Mot punkten 1:o i utskottets memoial av herrar *Clason, Bellinder, K. J. Ekman, von Geijer, von Mentzer, Meurling, Räf, Beckman, Andersson* i Höckerum och *Gustafsson* i Brånsta, som anført:

Enligt protokollet över landtförsvarsärenden den 14 juni 1916 nr 48 har Kungl. Maj:t anbefallt anordnande under nämnda års sommar av utbildningskurser för officersersättare (daribland plutonchefer vid infanteriet) samt föreskrivit, att därtill skulle inkallas (kvarstanna i tjänstgöring), bland andra, jämlikt § 28 värnpliktslagen värnpliktiga till det antal, som komme att i kommandoväg bestämmas.

Med anledning härav har inom utskottet yrkats anmärkning mot vederbörande departementschef.

Efter vår mening saknar denna anmärkning fullständigt fog, i ty att gällande föreskrifter hava en avsiktligt vid formulering, som otvivelaktigt giver Kungl. Maj:t befogenhet till den nu träffade åtgärden. De gällande bestämmelserna i värnpliktslagen § 28 gå i allt väsentligt tillbaka till formuleringen i k. kungörelsen den 13 november 1860 angående allmänna beväringen. Före denna tidpunkt hette det (k. kungörelsen den 17 februari 1858), att Kungl. Maj:t ägde uppbåda, »när rikets försvar det påkallar antingen alla beväringssklasserna eller den eller de klasser» från hela riket eller från vissa landsorter, som efter förhållandena prövades nödiga. Denna avfattning tillät tydligen icke vare sig ett utplockande av särskilt lämpliga individer eller ett partiellt uppbåd av en mindre del ur någon beväringssklass. Det enda partiella uppbåd, som tilläts, var geografiskt begränsat och gällde sålunda en eller flera hela årsklasser inom bestämt område. Med fäst hänsyn härpå föreslogos i k. proposition n:r 67 till riksdagen 1859—1860 angående utskrivningssättet och inrättningen av allmänna beväringssmanskapet vissa förändringar. Det påpekas i propositionen, hurusom det vore av största vikt, »att Konungen såsom högste befälhavaren över rikets krigsmakt må vara oförhindrad att om stridskrafternas användande så förfoga, som honom lämpligast och ändamålsenligast synes», och att det därför vore nödvändigt infoga en föreskrift, att »Kungl. Maj:t må äga rättighet att, när rikets försvar sådant fordrar, uppbåda och uttaga större eller mindre delar av varje beväringssklass, vare sig från hela

riket eller inom vissa landsorter». På grund av denna framställning fick den anförda k. kungörelsen av den 13 november 1860 följande avfattning i denna punkt (§ 10): »Under krig eller när eljest Vi pröve rikets försvar det påkalla, vilja Vi till vapentjänst uppbåda antingen alla beväringssklasserna eller ock större eller mindre del av den eller de klasser, Vi finna nödigt, vare sig från hela riket eller endast från vissa landsorter» — — —

Det är härav tydligt, att den vidsträcktare formulering, som stadgandet fick 1860, genomfördes fullt avsiktligt för att giva Kungl. Maj:t en så omfattande befogenhet som gärna möjligt att efter förefallande försvarsbehov uppbåda det antal av beväringen, som kunde för rikets tjänst krävas. Då senare bestämmelser och bland dem särskilt den nu gällande § 28 av 1914 års värnpliktslag helt och hållet stödjade sig på dessa föreskrifter, finnes ingen möjlighet att bestrida Kungl. Maj:ts befogenhet att vidtaga den inkallelseåtgärd, varom nu är fråga.

Fullständigt ohållbar är också den av utskottet uttryckta meningen, att den inkallelse, varom § 28 talar, endast skulle gälla »för tjänstgöring i fält eller till rikets tryggnad vid fara för krig». En sådan tolkning skulle möjligen vara tillåtlig med hänsyn till föreskriften i sagda paragraf mom. 2 rörande beväringens andra uppbåd. Föreskriften där lyder nämligen: »därest i anseende till krig eller för avvärjande av befarat eller börjat angrepp det för rikets försvar finnes nödigt, att beväringens andra uppbåd, eller någon del därav i skilda orter eller vid olika truppslag, av hären eller vid marinen, inkallas, må Konungen» etc. Beträffande första uppbådet åter, varom det just nu är fråga, heter det i samma paragraf mom. 1 allenast helt allmänt: »då rikets försvar det kräver, så ock när det erfordras till stillande av uppror, må Konungen» etc. Det är otvivelaktigt, att en bestämd tanke legat bakom dessa olika formuleringar. Bestämmelsen om andra uppbådet torde rätt nära motsvara, vad utskottet här anför som avsikten med detta slags inkallelse, men beträffande första uppbådet har Kungl. Maj:t en fullt tydlig befogenhet att göra inkallelser just för det eller de försvarsbehov, som särskilda tidsomständigheter kunna göra oundgängliga.

Till denna framställning, som torde klart ådagalägga, att något fog för den gjorda anmärkningen icke förefinnes, vilja vi yttermera lägga en erinran om motsvarande ärendes behandling under de båda nästföregående riksdagarna. Till dechargebetänkandet vid riksdagen 1915 hade fogats en av 10 utskottsledamöter framförd reservation rörande den motsvarande inkallelse till plutonschefskurser, som ägt rum på hösten 1914. Vid debatten i andra kammaren (den 12 maj 1915) blev denna reservation tämligen utförligt behandlad, dock utan varje särskilt yrkande från reservanternas sida.

Vid riksdagen 1916 kunde i de då av konstitutionsutskottet granskade statsrådsprotokollen för år 1915 inhämtas att Kungl. Maj:t genom brev den 9 juli och den 30 augusti 1915 förordnat, bland annat, att befälsutbildning skulle i den utsträckning, som i kommandoväg bestämdes, bringas vissa vapenföra värnpliktiga, tillhörande årsklasserna 1914 *h* och 1914 *y*, vilka genom samma brev jämlikt § 28 värnpliktslagen anbefallts kvarbliva i tjänstgöring utöver tiden för dem jämlikt § 27 samma lag under 1915 åliggande tjänstgöring, varefter Kungl. Maj:t den 23 oktober 1915 föreskrivit, att *vissa* av dessa värnpliktiga skulle beordras att undergå utbildning, avseende att göra dem användbara för bestridande av plutonchefs- eller motsvarande befattningar vid krigsorganiserad trupp. (Prot. över lantförsvarsärenden den 23 oktober 1915 nr 82 med kantrubrik: »Ang. obligatorisk plutonchefsutbildning för vissa värnpliktiga»).

Någon anmärkning häremot framställdes ej inom 1916 års konstitutionsutskott vare sig i utskottets memorial angående fullbordad granskning av statsrådsprotokollen eller i någon därvid fogad reservation.

Vid sådant förhållande och då ifrågavarande paragraf i värnpliktslagen icke lägger hinder i vägen för Kungl. Maj:t att förfara på sätt som skett, ha vi ansett anledning till anmärkning uti nu ifrågavarande hänseende icke förefinnas.

II.

Mot punkten 2:o i utskottets memorial:

a) beträffande mom. 2 a av herrar *Clason, Bellinder, K. J. Ekman, von Geijer, von Mentzer*, greve *Alexander Hamilton, Räf, Beckman* och *Hallendorff*;

b) beträffande mom. 2 b av herrar *Clason, Bellinder, K. J. Ekman, von Geijer, von Mentzer*, greve *Alexander Hamilton, Räf, Beckman* och *Hallendorff*;

c) beträffande mom. 2 c av herrar *Clason, Bellinder, von Geijer, von Mentzer* och greve *Alexander Hamilton*;

d) beträffande mom. 2 d av herrar *Clason, Bellinder, K. J. Ekman, von Geijer, von Mentzer, Johan Carlsson, Beckman* och *Hallendorff*;

e) beträffande mom. 2 e av herrar *Clason, Bellinder, K. J. Ekman, von Geijer, von Mentzer*, greve *Alexander Hamilton, Räf, Beckman, Karlsson* i *Mo* och *Andersson* i *Höckerum*;

f) beträffande mom. 2 f av herrar *Clason, Bellinder, K. J. Ekman, von Geijer, von Mentzer*, greve *Alexander Hamilton, Beckman, Räf, Karlsson* i *Mo* och *Andersson* i *Höckerum*; samt

g) beträffande mom. 2 g av herrar *Clason, Bellinder, K. J. Ekman, von Geijer, von Mentzer, greve Alexander Hamilton, Räf, Beckman* och *Hallendorff*.

Till stöd för sin reservation hava ovan under punkt II a—g omnämnda reservanter anfört följande:

Mot de anmärkningar, utskottet gjort under punkten 2:o, inlägga vi vår bestämda gensaga.

Bevarandet av rikets oberoende och upprätthållandet av dess neutralitet har alltsedan världskrigets början varit och måst vara det främsta föremålet för den svenska regeringens uppmärksamhet. Från den svenska riksdagens sida har någon härifrån avvikande uppfattning icke någonsin uttalats. Tvärtom hava, trots meningsskiljaktigheter inom andra frågor, från alla håll inom riksdagen vid skilda tillfällen enstämmigt den mening gjorts gällande, att regeringen borde göra allt som stode i dess makt för att till det yttersta hävda rikets självständighet och neutralitet. Något detaljgripande i sättet för vidtagande av de åtgärder, som betingades av neutralitetsförsvaret, har däremot från riksdagens sida icke ifrågakommit; och några uttalanden från dess sida av innebörd, att enligt dess uppfattning de för neutralitetsförsvaret disponibla medlen icke skulle få användas exempelvis för att verkställa eller säkerställa för neutralitetsskyddet nödig materielanskaffning, hava först under innevarande riksdag förekommit. Vi anse det under sådana förhållanden icke befogat att mot föredragande departementschefen rikta de av utskottet framställda anmärkningarna för det han under år 1916 tillstyrkt användande av disponibla medel eller förskotter för sådana åtgärder för materielanskaffning, som regeringen funnit nödvändiga för detta försvar.

Vi kunna så mycket mindre godkänna utskottets förfaringssätt, som utskottet icke på något sätt lett i bevis, att genom de ifrågavarande åtgärderna för materielanskaffningar de medel skulle hava överskridits, som regeringen haft till sitt förfogande för upprätthållande och stärkande av rikets försvarskraft. De av utskottet åberopade tablåerna från arméförvaltningen bevisa i detta hänseende alldeles icke vad utskottet synes hava antagit. För täckande av de med neutralitetskrediterna förbundna utgifterna har som bekant under de gångna åren i regel med riksdagens medgivande så förfarits, att förslag om deras täckande framlagts i den statsreglering, som uppgjorts året närmast efter det år, under hvilket beslutet om utgifterna fattats. Men de olika förslag, som i en sådan täckningsproposition kunnat frambäras angående sättet eller tiden för täckande av den ena eller andra utgiften — exempelvis genom värnskattemedel det

ena eller andra året, direkta statsanslag på det ena eller andra årets budget, försäljningsmedel o. s. v. —, innebära ingalunda något svar på frågan, om den anslagna krediten överskridits eller ej. I vissa fall kan en täcknings hänskjutande till ett visst år helt enkelt bero därpå, att ehuru beslutet om utgiften skett under ett föregående år, själva anskaffningen kunnat verkställas först ett följande och utbetalningen alltså först då kunnat äga rum. I föreliggande fall tillkommer dessutom, att de omtalade tabläerna endast utgöra ett av ett ämbetsverk framlagt förslag, som icke lär vara av Kungl. Maj:t stadfäst och således ej ens kan godtagas såsom bevis för vad Kungl. Maj:t åsyftat. Utskottet misstager sig sålunda, då det ur arméförvaltningens förslag, att vissa förskott skulle täckas genom medel, anvisade av 1917 års riksdag, trots sig kunna utläsa, att 1916 års krediter skulle överskridits.

En granskning angående försvarsutgifternas siffror $1/8$ 1914— $31/12$ 1916, verkställd med ledning av redan nu föreliggande offentliga handlingar, ger tvärtom följande vid handen:

Såsom känt är, bemyndigade riksdagen genom skrivelse den 14 augusti 1914, under uttalande av att riksdagen i allt gillade Kungl. Maj:ts bemödanden att till det yttersta upprätthålla rikets neutralitet, Kungl. Maj:t att för bestridande av kostnader, som avses i § 63 regeringsformen, använda och av tillgängliga medel, mot framtida anmälan till ersättande, förskjuta ett belopp, uppgående, jämte redan för ändamålet förskjutna medel, till högst 50,000,000 kronor. Under 1915 bestredos utgifterna för neutralitetsskyddet dels genom det s. k. lilla kreditivet å 15,000,000 kronor, dels i enlighet med riksdagens skrivelse den 29 maj 1915, enligt vilken de utgifter under nämnda år för upprätthållande av rikets neutralitet, som kunde finnas nödvändiga, borde, intill dess riksdagen kunde sättas i tillfälle att fatta beslut rörande sättet för samma utgifters täckande, av Kungl. Maj:t förskjutas av omhänderhavande medel. Sammanlagda beloppet av de sålunda för 1915 utgående medlen steg (enligt Kungl. Maj:ts proposition 1916 nr 244) till något över 56,000,000 kronor. Vid 1916 års riksdag åter beviljade riksdagen för bestridande av kostnader för tryggande av rikets neutralitet olika kreditiv, alla att förskjutas av tillgängliga medel mot framtida anmälan till ersättande, nämligen först den 4 mars 18,000,000 kronor och därpå den 13 juni dels 42,000,000 kronor dels 15,000,000 kronor. Sammanlagda beloppet av dessa för åren 1914—1916 till Kungl. Maj:ts disposition för neutralitetsförsvaret ställda krediter bestiger sig sålunda till något över 181,000,000 kronor.

Utom nu nämnda krediter har Kungl. Maj:t emellertid under åren 1914—1916 haft även andra medel till sitt förfogande för bestridande av

för rikets försvar nödig materielanskaffning. Såsom engångskostnader för lantförsvaret har riksdagen sålunda anvisat till dylika behov för 1915 något över 11,000,000 kronor och för 1916 något över 18,000,000 kronor eller sammanlagt något över 29,000,000 kronor, och för materielanskaffning för sjöförsvaret hava likaledes vissa belopp av engångskostnaderna anvisats, uppgående för de nämnda åren till omkring 10,000,000 kronor. Vidare anslog som bekant 1916 års riksdag till vissa materielanskaffningar, att under samma år av tillgängliga medel förskjutas för att framdeles anmälas till ersättande, sammanlagt något över 8,000,000 kronor. Sammanläggas dessa för neutralitetsförsvaret eller direkt för materielanskaffningar anvisade belopp eller krediter, uppstår sålunda en under åren 1914—1916 för ändamålet disponibel summa av något över 228,000,000 kronor. Dessutom hava avsevärda gåvomedel förelegat; och även övriga inkomstposter (såsom vissa ordinarie anslag, besparingar, försäljningsmedel m. m.) torde varit disponibla för vissa slag av materielanskaffning.

Vid ett studium av de av utskottet åberopade tabläerna hade utskottet nu kunnat finna, att sammanlagda beloppet av anvisningar för materielanskaffning för lant- och sjöförsvaret under tiden $1/8$ 1914— $31/12$ 1916 ingalunda uppgått till ovannämnda belopp, och att skillnaden mellan de för neutralitetsförsvaret och direkt materielanskaffning disponibla beloppen och de för materielanskaffning använda varit så betydande, att överskottet säkerligen varit tillräckligt för sådana neutralitetskostnader, som värnpliktigas avlöning och underhåll m. m. Något bevis för att statsrådet och chefen för lantförvarsdepartementet tillstyrkt dispositioner av medel för ändamål, »för vilka icke funnits att tillgå av riksdagen beviljade anslag» eller anvisade krediter, har sålunda av utskottet ej presterats.

Vi finna därjämte utskottets anmärkning så mycket mer obefogad, eftersom, vad angår utgifterna under åren 1914 och 1915, det icke varit utskottet eller riksdagen obekant, att de s. k. neutralitetskrediterna under nämnda år använts och måst användas även till materielanskaffningar av liknande art som dem, mot vilka utskottet nu gjort anmärkning, och eftersom detta faktum icke tidigare gjorts till föremål för ogillande. Då riksdagen beviljade neutralitetskrediterna och då den anslog medel till deras täckande, har det fastmer för vederbörande icke varit obekant, att de ifrågavarande beloppen avsågo att täcka även materielanskaffningar. Konstitutionsutskotten vid 1915 och 1916 års riksdagar hava också kunnat konstatera, att mycket betydande medelanvisningar för just sådana ändamål ägde rum under åren 1914 och 1915, och att en stor del av dessa poster anvisats att utgå förskottsvägen. Ur de tabläer, som utskottet omnämnt, hade det kunnat göra sig bekant med de för detta ändamål anvisade, högst betydande förskottsbeloppen under nämnda år. Dessa förskottsanvisningar

voro för 1915 och 1916 års konstitutionsutskott bekanta, men lämnades av dessa utskott oanmärkta. Dessa utskott hava därvid utan tvivel funnit det självklart, att till vårt neutralitetsförsvar hörde icke blott att inkalla och underhålla manskap, utan ock att sörja för att våra försvarare i farans stund skulle vara försedda med den materiel av vapen, ammunition, kokvagnar o. s. v., som krävdes för att giva dem utsikt att med framgång fylla sin plikt att värna riket. Härvid bör ock erinras, att till avsevärd del nu ifrågavarande förskott åsyftat materiel, som enligt 1914 års försvarsreform beslutats skola under de närmaste åren anskaffas, ehuru under en följd av år, men som nu för säkerställande av neutralitetsförsvaret under världskrigets exceptionella utveckling måst anskaffas hastigare, än man under de tidigare förhållandena tänkt sig. Anvisningar av nu nämnd beskaffenhet hava under åren 1914 och 1915 av Kungl. Maj:t beslutats icke blott under tiden mellan riksdagarna, utan även under tider, då riksdagen varit samlad eller då dess början närmast sig, och vi inse icke, varför riksdagens samvaro skulle förhindra Kungl. Maj:t att träffa dispositioner över medel, som riksdagen ställt till Kungl. Maj:ts förfogande för neutralitetsförsvaret.

I fråga om utskottets anmärkningar beträffande 1916 års förskotts-anvisningar må jämväl framhållas, att de utgöra ett ensidigt och godtyckligt utplockande av enstaka punkter. Såsom utskottet själf framhåller, hava dylika anvisningar förekommit inom olika departement. De hava i så fall inom varje departement inneburit, att Kungl. Maj:t »utanordnat medel utöver dem, som riksdagen tidigare anslagit för vissa ändamål», och något konstitutionellt skäl, varför endast på lantförsvarsdepartementets område dylika anvisningar skulle göras till föremål för anmärkningar, finnes icke. Snarare synas de grannlagenhetshänsyn, om vilka utskottet talar, och vilka under pågående världskrig i andra fall föranlett både riksdagen och andra att med försiktighet beröra våra försvarsförstärkningars detaljer, hava bort mana utskottet att just här gå tillväga med särskild grannlagenhet. Med hänsyn härtill hava vi också inom utskottet, sedan dess majoritet beslutat de olika anmärkningsmomenten under denna punkt, hemställt, att vid deras utformulering i högre grad, än som skett, skulle utelämnas detaljfakta angående våra militära förhållanden, vilka i enlighet med grundlagens bestämda anvisningar »under krigstid eller vid krigsfara» icke böra offentliggöras, och vilka vid riksdagens tidigare handläggning av frågor om neutralitetskrediterna icke plägat framläggas. Då så icke skett, bliva emellertid i vissa fall även vi nödsakade att beröra de av utskottet lämnade uppgifterna.

I fråga om de enskilda punkter, som utskottet berör i sina detaljanmärkningar, hava vi funnit de gjorda anvisningarna vara för vårt neu-

tralitetsförsvaret och upprätthållandet av därmed förbundna viktiga riksin-
tressen gagneliga och nödvändiga. Vi hava dessutom i flera fall funnit
styrkt, att anvisningarna icke tålt något uppskov. En *underlåtenhet* att i
tid sörja för det nödvändiga skulle däremot ådragit det tyngsta ansvar,
därest under världskrigets hårda spänning vårt lands bemödanden att
hävda sin neutralitet skulle i något ögonblick blivit förgäves på grund
av de krigförandes påpressningar; och den faran skulle hava ökat genom
svagheter i vårt neutralitetsförsvaret.

* * *

Jämte dessa principiella uttalanden vilja vi rörande sakförhållandena
i de enskilda fallen göra följande erinringar:

a.

Den redogörelse för frågorna, som av utskottet lämnats, är i så måtto
ofullständig, att frågans förhistoria icke vidröres och att endast i förbi-
gående nämnes, att här avses ett »ändamål, för vilket medel på sin tid
anvisats av riksdagen».

Engångskostnaderna för lantförsvarets ordnande, i vad de avsågo
intendenturmateriel, beräknades av 1914 års senare riksdag till 21,827,310
kronor. Uti detta belopp, som var avsett för såväl linjen och landstormen
som för reserven, ingick visst belopp för anskaffning av kokattirälj. Av
förenämnda belopp beviljade samma riksdag vad som belöpte på linjen och
landstormen eller 12,775,887 kronor utöver vad för ändamålet beräknats
å huvudtiteln. Detta belopp har sedermera av riksdagen år för år anvisats.

Den av Kungl. Maj:t beslutade anskaffning av kokvagnar innebär
intet annat än att ett av riksdagen nödigt befunnet behov blivit i sin fulla
utsträckning på grund av rådande förhållanden tillgodosett tidigare än ur-
sprungligen avsetts.

Härvid har emellertid det beräknade beloppet befunnits otillräckligt,
men har detta berott dels därpå att vissa förändringar angående attiraljens
beskaffenhet visat sig nödvändig, dels, och detta i synnerlig avsevärd grad,
på den allmänna högst avsevärda prisstegring, som ägt rum inom alla
ekonomiska områden.

Vid sådant förhållande och då Kungl. Maj:t enligt vårt förmenande
icke utanordnat medel för annat än redan av riksdagen godkänt ändamål
och arméns stridskraft i ganska väsentlig mån varit beroende på befintlig-
heten av ifrågavarande materiel, finna vi icke någon som helst anledning
föreligga att på denna punkt rikta någon anmärkning mot vederbörande
föredragande statsråd.

b.

I arméförvaltningens artilleridepartements av utskottet omnämnda skrivelse av den 5 juli 1916 anföres såsom huvudmotiv för dess hemställan om det begärda anslaget, att därest ej detta ställdes till departementets förfogande, *nyttillverkningen vid gevärsfaktoriet av ifrågavarande handvapen »skulle av brist på medel under år 1917 behöva läggas ned»,* varigenom bland annat verkstäderna därstädes skulle få upphöra med sin huvudsakliga verksamhet och endast bedrivas till den utsträckning, som skulle erfordras för reparationsarbeten å till bruk redan utlämnade sådana vapen ävensom eventuellt för viss annan tillverkning i mån av därför till disposition ställda medel, *varigenom utan övergång en stam av nu befintliga yrkesskickliga arbetare skulle till största delen få inom kort tidrymd avskedas».* Därför syntes åtgärder med nödvändighet böra vidtagas för att betrygga en fortsatt nyttillverkning vid faktoriet av ifrågavarande vapen. Vi anse att detta betydelsefulla motiv för anslagsbehovet bort av utskottet omnämnas, och vi finna det utgöra ett fullgott skäl för departementschefens tillstyrkan.

c.

Av de i ärendet föreliggande handlingarna framgår, utöver vad utskottets yttrande meddelar, bl. a. att landets behov av kväveprodukter för gödningsämnen under de senare åren tagit sig uttryck i en högst betydande stigande import, och att under fredstid den beslutade salpetersyrefabriken måste inrikta sin verksamhet på tillgodoseende av det civila behovet av salpetersyra och nitrater i Sverige. Dess upprättande skulle således i fredstid i avsevärd grad bidra att tillgodose ett inhemskt jordbruksintresse av synnerlig betydelse, på samma gång dess tillkomst förklarats vara *»av yttersta vikt för landets krigsberedskap».* Krigsmaterielkommissionen, som i ärendet överlagt med arméförvaltningens artilleridepartement och marinförvaltningens artilleriavdelning, tillstyrkte därför *»på det livligaste»* anläggningen av en sådan fabrik.

Vad åter angår villkoren för dess tillkomst, så var affären beroende av ett avtal mellan å ena sidan det svenska bolaget Elektrosalpeter, å den andra sidan det norska bolaget Hydro Elektrisk Kvälstof A/S, från vilket det svenska bolaget skulle förvärva licens inom Sverige till de Birkeland-Eydeska patenten och metoderna för kväveframställning. Förutsättningen för detta avtals giltighet var vidare, att *före den 1 oktober 1916* uppgörelse träffades med bl. a. dels den svenska regeringen om ett statsanslag å 400,000 kronor, dels arméförvaltningen angående leverans av salpetersyra

till arméförvaltningen. Vi finna sålunda goda skäl hava talat för ärendets avgörande på sätt och vid tid som skedde.

d.

Protokollet över lantförvarsärenden den 28 november 1916 innehåller:

»Uti en till Kungl. Maj:t ställd underdånig skrivelse hade krigsmaterielkommissionen gjort framställning i fråga om utvidgning av vid Bofors befintliga anläggningar för tillverkning av artillerimateriel i enlighet med ett skrivelsen bifogat, såsom alternativ II betecknat, förslag. Häröver hade arméförvaltningens artilleridepartement den 17 november 1916 avgivit utlåtande samt därvid anfört, bland annat, att ovannämnda såsom alternativ II betecknade förslag synts böra komma till utförande, varjämte marinförvaltningen den 27 i samma månad inkommit med yttrande i ämnet.»

I artilleridepartementets nyssnämnda utlåtande av den 17 november 1916 hade artilleridepartementet omförmålt, att Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 22 augusti 1916 ställt visst belopp till artilleridepartementets förfogande för genomförande av en organisation av vissa enskilda bruk och verkstäder för gemensam tillverkning av artillerimateriel av visst angivet slag under krig. Det arbete artilleridepartementet med tillhjälp av dessa medel utfört omfattade provbeställningar vid en del bruk och verkstäder, under det att andra dylika beställningar återstode att göra. Departementet uttalade i sammanhang härmed, att vederhäftigheten hos leverantörerna enligt departementets åsikt vore så oomtvistad, att intet tvivel för ett gott resultat förefunnes. Härefter tillade departementet, att vid ovannämnda arbetes utförande hade framgått, att det inom landet funnes flera firmor av den art departementet anlitat, som kunde upptaga tillverkning av artilleripjäser i krigstid. De av Kungl. Maj:t beviljade medlen räckte emellertid ej till organisationens utsträckande utöver vad ovan sagts. Det ur ekonomisk synpunkt fördelaktigaste sättet för ytterligare ökning av pjäs-tillverkningen under krig vore att organisera de ovan nämnda, hittills ej anlitate verkstäderna, varför artilleridepartementet ansåge, att ytterligare medel för organisationens fullföljande borde ställas till artilleridepartementets förfogande. För ändamålet begärdes ett belopp av 600,000 kronor samt dessutom för åtgärder till nedbringande av tiden för första leveransen ett belopp av 500,000 kronor eller tillsammans 1,100,000 kronor. Departementet ansåge framgå, att denna organisation vid krigstillfälle bleve avsevärt mer effektiv, än de av aktiebolaget Bofors-Gullspång framställda förslagen, men av anförda skäl ansåg departementet dock önskvärt, att

aven Bofors-Gullspångs kapacitet ökades (genom ett bifall till dess förslag alternativ II).

Krigsmaterielkommissionen framhöll i sin underdåniga framställning den 14 november 1916, varigenom de av aktiebolaget Bofors-Gullspång framlagda förslagen underställdes Kungl. Maj:ts prövning, att bolaget, på grund av den alltjämt fortgående prisstegringen, icke kunde binda sig för sitt erbjudande längre än till samma månads utgång.

Enligt det ovan återopade protokollet över lantförsvarsärenden den 28 november 1916 beslöt Kungl. Maj:t — med förklarande, att Kungl. Maj:t ville framdeles meddela beslut i anledning av det utav artilleridepartementet i dess förenämnda utlåtande den 17 november 1916 framtälda förslag till ytterligare åtgärder i syfte att säkerställa tillgången på artilleripjäser vid krigstillfälle — *dels* bemyndiga artilleridepartementet och marinförvaltningen att, i huvudsaklig överensstämmelse med ett protokollet bifogat formulär till kontrakt jämte därtill hörande bilagor, å Kungl. Maj:ts och Kronans vägnar sluta avtal med aktiebolaget Bofors-Gullspång angående utvidgning av nämnda bolags anläggningar för tillverkning av artillerimateriel, *dels ock* anbefalla arméförvaltningens civila departement att å tider och under villkor, som i berörda kontraktsformulär närmare angäves, av omhänderhavande medel såsom räntefritt lån tillhandahålla bolaget ett sammanlagt belopp av 1,800,000 kronor, och skulle nämnda förskott framdeles hos Kungl. Maj:t anmälas till ersättande.

Den omständigheten, att i avtalet med aktiebolaget Bofors-Gullspång stadgats, att bolaget åtog sig att utföra den nya verkstaden så, att tillverkningsförmågan, under tiden för utvidgningens genomförande i möjligaste mån *successivt* stegrades, var för krigsberedskapens höjande av väsentligt värde. En avsevärd del av de maskiner, som beställts för den nya verkstaden är redan levererad och maskinerna provisoriskt uppställda samt delvis tagna i bruk, till följd varav tillverkningsförmågan redan nu blivit avsevärd höjd. Avslutandet av ifrågavarande avtal och beviljandet av omförmälda medel, varförutan utvidgningen icke kommit till stånd, har sålunda otvivelaktigt varit till direkt gagn för neutralitetsförsvaret.

Det torde dessutom vara uppenbart, att det med aktiebolaget Bofors-Gullspång träffade avtalet jämväl i övrigt innebär en mycket betryggande garanti för att behovet av artillerimateriel av här avsett slag skulle kunna skyndsamt och i vidsträckt omfattning fyllas såväl i händelse av krig som i fredstid. Även om motsvarande fördelar vid krigstillfälle möjligen skulle kunna vinnas genom de av artilleridepartementet föreslagna åtgärderna för ökning av pjästillverkningen utöver vad som kunde åstadkommas medelst den redan planlagda organisationen av ovan först omnämnda bruk och

verkstäder — vilken organisations slutliga genomförande dock vid tiden för meddelandet av Kungl. Maj:ts beslut uti nu ifrågavarande ärende var och måhända ännu är beroende på utfallet av den förutnämnda provbeställningen — föreligger i allt fall i ärendet icke någon utredning angående de ifrågasatta, hittills ej anlitade verkstädernas villighet att ingå uti en sådan organisation, som den av artilleridepartementet föreslagna, eller angående villkoren därför.

Från aktiebolaget Bofors-Gullspång förelåg däremot definitivt anbud. Kungl. Maj:ts beslut att godkänna samma anbud och att anbefalla vederbörande att till bolaget utbetala den av detsamma fordrade ersättningen för de staten genom kontraktet tillförsäkrade förmånerna måste alltså anses väl befogat och med avseende å den alltjämt förefintliga krigsfaran av trängande behov påkallat.

e.

Av protokollet över lantförsvarsärenden den 19 november 1916 inhämtas, att de sakkunniga för verkställande av utredning rörande frågan om beredande av ökad möjlighet till ammunitionstillverkning gjort underdånig framställning om vidtagande av vissa åtgärder för ökning av tillverkningsmöjligheterna av handvapenammunition samt därvid, bland annat, föreslagit, att med aktiebolaget Bofors Nobelkrut måtte träffas överenskommelse angående utvidgning av en nämnda bolag tillhörig fabriksanläggning för kruttillverkning.

I berörda framställning hade de sakkunniga uttalat, bland annat, att det ej vore lämpligt att ensidigt bygga på en utveckling av statens egna fabriker lika litet som på utvidgning enbart av nu befintlig privat krutindustri, ävensom att de åtgärder, som borde komma till stånd för ändamålet, vore *dels* utökning av statens egen tillverkningskapacitet beträffande krut genom anläggning av ett nytt krutbruk och *dels* överenskommelse med, utom andra firmor, aktiebolaget Bofors Nobelkrut angående ökning av tillverkningsförmågan av krut, varvid tillika anmärktes, att den av de sakkunnige ifrågasatta utvidgningen av de privata krutfabrikerna ej torde kunna ske utan betydande ekonomisk uppoffring från statens sida, enär dessa krutbruks nuvarande kapacitet syntes mer än väl kunna täcka det inhemska krutbehov, som i fredstid under vanliga förhållanden förefunnes, och utländsk marknad efter kriget torde vara svårare att erhålla än förr.

I anledning av den gjorda framställningen beslöt Kungl. Maj:t på sätt i utskottets memorial omförmäles.

I det med aktiebolaget Bofors Nobelkrut i enlighet med ifrågavarande beslut upprättade kontraktet stadgades bland annat, att den avtalade utvidgningen skulle vara slutförd före utgången av år 1917 samt att bolaget skulle vara pliktigt att utföra anläggningen så, att tillverkningsförmågan under tiden för utvidgningens genomförande *successivt* i möjligaste mån stegrades. Sistnämnda omständighet var ju för krigsberedskapens höjande av väsentligt värde och har otvivelaktigt varit till direkt gagn för neutralitetsförsvaret. Av bestämmelserna i övrigt i kontraktet framgår, att det med bolaget träffade avtalet innebär en mycket betryggande garanti för, att behovet av ammunition av här avsett slag skulle kunna skyndsamt och i betydande omfattning fyllas. Med hänsyn härtill och till den alltjämt förefintliga krigsfaran anse vi beslutet väl befogat och av trängande behov påkallat.

f.

I artilleridepartementets av utskottet omnämnda skrivelse den 7 december 1915 meddelas, att den artilleriammunition, som anskaffats för de medel, som den 3 december 1915 ställts till departementets förfogande, vore i det närmaste slutlevererad, varigenom således den extra tillverkning av ammunition, som under kriget pågått vid statens verkstäder, inom den närmaste framtiden måste upphöra. Av denna anledning begärdes det anslag, som Kungl. Maj:t till viss del beviljade. Vi anse, att det berörda motivet varit av väsentlig betydelse för målets handläggning, och att det fullt motiverat departementschefens tillstyrkan.

g.

Redan 1913 anvisades ett anslag för att i mindre skala anställa försök med viss modernisering av äldre materiel. Planer voro sedermera å bane att med de av 1914 års riksdag anvisade engångskostnaderna fortsätta med dyfik modernisering av ett större antal pjäser. Sedan det emellertid av de första försöken framgätt, att på sådant sätt utförda ändringar visat sig medföra för stora kostnader i jämförelse med nyanskaffning av modern materiel, beslöt Kungl. Maj:t, att det för modernisering tilltänkta beloppet i stället skulle användas till nyanskaffning. Erfarenheter från världskriget gävo emellertid därefter vid handen, att alla de krigförande i största möjliga utsträckning sett sig nödsakade att föra i fält äldre pjäser; och att dessa visat sig fullt användbara vid lösandet av vissa uppgifter, sedan de undergått en vida mindre modernisering än den 1913 planerade. På denna grund gjorde artilleridepartementet sin i punkten g) omnämnda hemställan av den 9 november 1916 om en sådan mindre modernisering

under betonande av att det för krigsberedskapens höjande vore av stor vikt, att de »föreslagna ändringarne omedelbart vidtagas». Vi finna ingenting att anmärka mot att Kungl. Maj:t bifallit denna framställning.

I fråga om motiveringen i punkten 2:o i utskottets memorial har dessutom reservation avgivits

dels beträffande mom. 2 a, b, d och g av herr *Magnusson* i Tumhult, som anfört:

I fråga om de Kungl. Maj:ts åtgärder, vilka berörts under 2:o a, b och d, måste enligt mitt förmenande livligt erkännas, att de extraordnåna förhållanden, som under de senaste åren rått, gjort desamma högst nyttiga från synpunkten av rikets säkerhet. Då jag likväl icke kunnat förbise, att de beslut om statsutgifter, som härvid ägt rum, icke synas stå i rätt överensstämmelse med rådande konstitutionell praxis, då speciellt i fallet 2:o b beslutet gällt en utgift, vilken synes förut varit av riksdagen prövad, och då i fallet 2:o d möjligheten att uppskjuta beslutet till riksdagens sammanträde icke torde varit utesluten, har jag nödgats komma till den uppfattningen, att Kungl. Maj:ts nu berörda åtgärder icke äro fullt oangripliga. För att markera denna uppfattning har jag på dessa punkter förenat mig med utskottets flertal om att framställa anmärkning mot föredragande departementschefen, enär detta är det enda sätt, varpå en sådan mening kan erhålla vederbörligt uttryck, men har jag icke kunnat godkänna utskottets motivering.

I fråga om punkten 2:o g ansluter jag mig i huvudsak till den av herrar *Clason* m. fl. avgivna reservationen.

dels beträffande mom. 2 c av herr *K. J. Ekman*, som anfört:

Då jag biträtt anmärkningen rörande det i protokollet över lantförsvarsärenden den 18 september 1916 nr 38 upptagna ärendet, har jag gjort det uteslutande med hänsyn därtill, att jag ansett de med aktiebolaget Elektrosalpeter överenskomna villkor för leverans av salpetersyra för lantförsvarets räkning icke vara från statens synpunkt tillfredsställande med hänsyn till den ekonomiska innebörden av avtalet.

III.

Mot punkten 3:o i utskottets memorial, av herrar *Clason*, *Bellinder*, *K. J. Ekman*, *von Geijer*, *von Mentzer*, *Hegardt*, *Räf* och *Hallendorff*, som anfört:

Under nr 3 har konstitutionsutskottets flertal riktat en anmärkning mot statsrådet och chefen för Lantförsvarsdepartementet med anledning av Kungl. Maj:ts beslut den 18 september 1916 över en Lantbruksstyrelsens och Socialstyrelsens gemensamma framställning om extraordinär skördepermission för vissa värnpliktige.

Vi hava icke kunnat förena oss med utskottets flertal i den meningen, att skälig anmärkningsanledning här förelegat. Det är otvivelaktigt, att varje ändamålsenligt planlagd åtgärd, som under de vanskliga skördeförhållandena sistlidne höst kunnat träffas för att befodra grödans inbärgande, också bort genomföras. Här föreligga emellertid grundade skäl att åtminstone betvivla åtgärdens fulla ändamålsenlighet. De båda ämbetsverkens gemensamma framställning var daterad den 13 september, inkom till Jordbruksdepartementet den 14 och till Lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition den 15 s. m. samt kunde föredragas i konselj först den 18 september. Den avsedda permissionen, som skulle gälla högst 6 dagar, var emellertid föreslagen att inträda under perioden den 15—30 september. Det är tydligt, att därest Kungl. Maj:t hade bifallit framställningen och detta bifall kunnat givas redan samma dag, som ärendet inkommit till Lantförsvarsdepartementet, så hade även vid snabbaste expediering åtminstone ett par dagar måst förflyta, innan några som helst permitteringar med anledning härav kunnat ske. Dessa borde nämligen ej äga rum godtyckligt utan allenast i mån av framställningar hos den offentliga arbetsförmedlingen. Den yrkade åtgärdens effektivitet för skördearbetet var sålunda redan genom förslagets sena framkomst betydligt begränsad. Osäkerheten, huruvida de permitterade värnpliktige under sin korta ledighetstid kunde disponeras just sådana dagar, då väderleksförhållandena tilläto skördens inbärgande, gjorde den föreslagna åtgärdens värde ännu mera tvivelaktigt.

Det kan desto mindre med skäl riktas någon förebråelse mot den föredragande, att han skulle hava underskattat betydelsen av att lämplig arbetskraft ställdes till jordbrukets förfogande, som Kungl. Maj:t genom generalorder den 1 september 1916 redan berett värnpliktige möjlighet att under vissa förutsättningar erhålla tjänstledighet för skördearbete. Vid sådant förhållande och, då det varit såväl oss som utskottsmajoriteten omöjligt att värdesätta de rent militära skäl, vilka torde rest sig mot en förnyad och vidsträcktare åtgärd — allra helst när dennas problematiska betydelse måste avsevärt ifrågasättas — hava vi funnit oss föranlättna att reservera oss mot den under nr 3 framställda anmärkningen.

IV.

Mot punkten 4:o i utskottets memorial av herrar *Clason, Bellinder, von Geijer, von Mentzer, greve Alexander Hamilton, Kunze och Magnusson* i Tumhult, som anförde:

I det yttrande, som över den i denna punkt berörda dispensansökan den 6 mars 1915 avgavs av den stats- och rättsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms Högskola, grundade fakulteten sitt avstyrkande på i huvudsak följande skäl. Enligt för högskolan gällande grundstadgar kunde även den, som icke avlagt studentexamen, vinna inträde vid högskolan såsom lärjunge, därest han på visst sätt visat sig hava nöjaktig underbyggnad i något av högskolans läroämnen. Meningen med denna bestämmelse, som tillkommit på en tid, då högskolan saknat examensrätt, hade uppenbarligen varit den att bereda personer med håg och fallenhet för studier i något läroämne tillfälle att fördjupa sina kunskaper däri, oberoende av den allmänna underbyggnad vederbörande kunde äga. Enligt högskolans grundstadgar ägde vidare lärjunge rätt att efter särskild prövning erhålla vitsord över sina kunskaper i de ämnen i följd därav erhållit sådana vitsord. Det oaktat måste fakulteten från rent principiell synpunkt avstyrka ansökan med hänsyn till de konsekvenser ett bifall till densamma skulle innebära. I realiteten och rent generellt sett skulle följderna därav bliva den, att ett medgivande, som lämnats för att tillmötesgå ett personligt kunskapsbehov, skulle kunna begagnas till att öppna en förbi vissa föreskrivna villkor och kompetensprov ledande genväg till vinnande av officiell ämbetsmannakompetens. Envar, som på sin väg fram till detta mål funnit ett hinder i studentexamen, skulle då kunna, med stöd av ovan anförda för högskolan gällande bestämmelser, söka och vinna inträde där, fullfölja sina juridiska studier och förvandla den dispensansökan, som egentligen bort föregå desamma, till en avslutning därav. Det blotta faktum, att den åt högskolan medgivna examensrätten kunde på detta sätt utnyttjas, vore ägnat att för framtiden sätta just den rätt till fria studier, som högskolans stadgar alltjämt upprätthölle, i allvarig fara. På i huvudsak dessa skäl avstyrkte fakulteten sökandens hemställan, med såsom i utskottets utlåtande framhålles professor Cassel såsom ensamt skiljaktig.

Då ärendet därpå förekom i högskolans lärarerråd, tillstyrktes ansökan med 9 röster mot 5, varvid bland majoriteten befann sig endast en medlem av den rätts- och statsvetenskapliga fakulteten (Cassel), medan de 5 avstyrkande samtliga tillhörde denna fakultet (Alexanderson, Delin, Ekeberg,

Varenius och Stjernberg). De reserverade sig ock sedan mot beslutet. Sökandens ansökan tillstyrktes därefter av högskolans styrelse med 6 röster mot 2, men avstyrktes under ärendets fortgående handläggning av den juridiska fakulteten och det mindre akademiska konsistoriet i Uppsala samt av kanslersämbetet för rikets universitet.

Ehuru vi icke vilja bestrida, att i förevarande fall, skäl kunnat föreligga att bevilja den begärda dispensen, hava vi, då föredragande departementschefen vid sitt avstyrkande haft att stödja sig på så gott som enstämmiga utlåtanden av de juridiskt sakkunniga, icke kunnat biträda utskottets yrkande om anmälan.

V.

Vid punkten 5:o i utskottets memorial:

1) av herrar *Edén, Hellberg, Mannheimer, Stadener* och *Ericsson* i Vallsta, vilka anfört:

Den anmärkning, som konstitutionsutskottet framställt under punkt 5:o av sitt dechargebetänkande, rör dels Kungl. Maj:ts beslut angående maximipris på potatismjöl den 14 augusti och 24 oktober 1916, dels beslutet angående maximipris på spannmål den 5 september 1916 och höjningen av detta maximipris, i vad det avsåg havre, den 30 december 1916. Även vi hava ansett, att mot ifrågavarande beslut kunna göras allvarliga invändningar, och följaktligen icke motsatt oss yrkandet om anmärkning. Men vi hava gjort gällande, att de beslut som sålunda blivit av konstitutionsutskottet för riksdagen anmälda, icke hade bort betraktas isolerade, utan sättas i sammanhang med den av regeringen under år 1916 förda livsmedelspolitiken i dess helhet, samt att följaktligen utskottet, då det upptog dessa frågor, hade bort på ett allsidigare sätt granska så väl det av regeringen följda maximiprissystemet och kompenationssystemet som även de sidor av regeringens handelspolitik, vilka därmed stå i omedelbart sammanhang. Då denna allsidiga granskning icke skett, kunna efter vår mening de nu framställda anmärkningarna mot enstaka regeringsåtgärder icke undgå att giva en skev bild av de avgöranden, mot vilka utskottet vänder sig, och detta så mycket mera, som utskottet även angående dessa avgöranden framhåvt endast en del av de synpunkter, som därvid bort komma i betraktande. Utskottet har sålunda icke ens berört den brist på konsekvens och sammanhang i den följda maximiprispolitiken, som utgör en av dess mest i ögonen fallande svagheter: maximipris på potatismjöl men icke på potatis, på spannmål men icke på mjöl och gryn o. s. v. Det har

lika litet skänkt vederbörligt beaktande åt nödvändigheten att bereda tillgång till kraftfoder för att förekomma utfodring med brödsäd. Och det har slutligen, i konsekvens härmed, fullständigt förbigått det förhållandet, att för beredande av sådan tillgång på kraftfoder, vilken kunde hava räddat spannumålen till användning såsom brödsäd, krävdes en omfattande import, samt att regeringen underlätit att i tillräckligt god tid och med tillräcklig energi sörja för sådan import, vilket i sin ordning, på sätt vi ovan antytt, uppenbarligen sammanhänger med regeringens handelspolitik över huvud taget. Med anledning av den sena tidpunkt, vid vilken dessa spörsmål framförts inom utskottet, har det icke varit oss möjligt att i dessa stycken komplettera utskottets framställning, men vi hava velat till dess yttrande foga detta uttryck för de principer, som efter vår mening hade bort läggas till grund för de gjorda anmärkningarna angående livsmedelspolitiken.

2) av herrar *Oscar Olsson, Larsson* i Västerås, *Kropp, Sterne* och *Magnusson* i Kalmar, vilka anfört:

I punkt 5 av utskottets memorial gör utskottet anmärkningar mot handläggningen av de ärenden i jordbruksdepartementet, som återfinnas i protokollen den 14 aug., 5 sept., 24 okt. och 30 december 1916. Vi ha inom utskottet biträtt anmärkningsyrkandet på dessa punkter, men från principiellt avvikande utgångspunkter, för vilket här nedan redogöres.

Men dessutom ha vi ansett, att utskottet bort framställa anmärkning jämväl mot handläggningen av ärendena i jordbruksdepartementets protokoll den 19 november och 1 december, det sistnämnda angående avtalet om fläskprisen och det första rörande undantag från maximiprisförordningen för vissa utsädesfirmor.

Den första anmärkningen i utskottets memorial punkt 5 avhandlar ärendena angående maximipris å potatismjöl. Dessa ärenden återfinnas i protokollen den 14 augusti, då maximipris infördes med resp. 30 och 32 öre, den 24 oktober, då priset höjdes till 40 och 42 öre, och den 30 december, då maximiprisen upphävdes. Den underliga kretsgång som detta ärende haft att genomgå är — ehuru från folknäringens synpunkt av mindre betydelse — ett anmärkningsvärt exempel på ett vacklande system och en livsmedelspolitik, som icke handhafs med önskvärd konsekvens och stadga. Då den del av utskottet, som dikterat den principiella motiveringen för anmärkningar mot livsmedelspolitiken under år 1916, synes i stort sett ha ställt sig på de ståndpunkter som inom statens livsmedelskommission företratts av särskilt en dess ledamot — herr Flach — anse vi först böra framhållas, rörande maximiprisen på potatismjöl, att då

framställning därom gjordes från kommissionen till Kungl. Maj:t den 26 april, var herr Flach en ivrig förespråkare för denna maximiprissättning. Vid den tidpunkt, då kommissionens framställning tillkom, var den ock till synes välmotiverad som varande riktad mot jobberiet med denna vara. De väsentligaste partierna av landets potatismjölsförråd voro nämligen då samlade på några få händer. Det anmärkningsvärda felgreppet hos regeringen låg därför uti, att förordningen tillkom först den 14 augusti, således nära fyra månader *efter* den tidpunkt, då livsmedelskommissionens majoritet ansåg maximeringen av mjölet behöflig och nyttig. Att sedan potatismjölets pris vid denna tidpunkt blev något lågt med hänsyn till den påbörjade stegringen i priset å den nya potatisskörden var en följd av denna försening av ärendet, men synes rimligen bort föranleda andra åtgärder, än att till sist upphäva prisregleringen. Mot denna sistnämnda åtgärd hade ock en reservant i livsmedelskommissionen — herr Svensson — uttalat sig och i stället förordad en höjning av maximipriset till 50 öre pr kg. Till detta resultat kom man sedan på andra vägar, genom tillverkningsförbud med licenssystem och överskommelser med tillverkarna om ett pris av 50 öre.

Den 5 september beslutades av Kungl. Maj:t införandet av maximipris å spannmål efter en föregående behandling av ärendet såsom utskottets referat över detsamma utvisar. Härav framgår, att olika meningar om maximiprisens storlek gjorde sig gällande inom livsmedelskommissionen, där ordföranden, herr Hamilton, förordade det lägsta priset å råg, herr Flach det högsta (dock i form av överenskommelse med kvarnarna) under det att herrar Elmquist, Fryxell och Svensson representerade en mellanståndpunkt, vilken sedermera följdes av Kungl. Maj:t.

Nu synes utskottet mena, att det anmärkningsvärda i detta beslut är, att priserna fastställdes till ett för lågt pris och att detta bidragit till att minska folknärings tillgång på dessa jordbruksalster. Det förtjänar dock ihågkommas, att då dessa priser fastställdes spannmålsprisen i den fria marknaden under hela sommaren 1916 legat *lägre* än de priser, vartill Kungl. Maj:t fastställde dem, att landets skörd ej kunde bli vare sig större eller mindre på grund av maximiprisens storlek, att höstsädesodlingen för år 1917 ej kunde i nämnvärd utsträckning därav influeras, då densamma vid denna tidpunkt redan måste ha varit planerad av jordbrukarna, och att den obetydliga skillnad i dessa priser på någon krona, som förordats av livsmedelskommissionens ledamöter, från herr Hamilton till herr Flach, ej kunde vara av den betydelse att vare sig verka avskräckande eller

stimulerande på spannmålsproduktionen. Utskottets anmärkning baserar sig alltså enligt vår övertygelse på en felaktig utgångspunkt.

Det anmärkningsvärda i detta ärende, ej så mycket i beslutet den 5 september som fastmera i protokollet den 24 oktober, är den brist på förutseende, som ej konsekvent genomförde maximiprisförordningarnas syfte. Erfarenheterna från de gångna krisåren, såväl i utlandet som i vårt eget land, angående verkningarna av *enbart införande* av maximipris utan att komplettera detsamma med statsbeslag, ha alltid lämnat till resultat att vederbörande vara försvunnit från den fria marknaden. Det är den bristande samhällssolidariteten, som kommer vissa samhällsmedlemmar att söka undkomma syftet med de i samhällsvälfärdens intresse utfärdade prisregleringarna, som alltid i hithörande fall blottat sig. Detta kunde ej för Kungl. Maj:t vara obekant den 5 september, men ännu mindre den 24 oktober, då ett bestämt påpekande härom föreligger i livsmedelskommissionens skrivelse av den 16 oktober i form av en reservation från kommissionens ledamot herr Svensson, vilken jämte kommissionens i övrigt föreslagna åtgärder för att bevara brödsädestillgången föreslår ett samtidigt genomfört statsbeslag. Hade, åtminstone vid denna tidpunkt, statsbeslaget och andra konsekvensåtgärder vidtagits av regeringen, skulle statsbeslaget ha blivit en verklighet två à tre månader tidigare än vad som sedan blev fallet och en ej oväsentlig del av landets brödsädestillgång blivit bevarad för folknäringen, i stället för att utfodras till husdjuren. Detta är, enligt vårt sätt att se, kärnpunkten i den föreliggande anmärkningen och ej de mycket omdiskutabla maximiprisens storlek. Därtill bör dock anmärkas, att producentintresset kunnat bättre tillgodoses genom ett kraftigare ingripande från statens sida för att skaffa billigare kraftfoder, genom att medgiva mindre dividend åt kvarnarna och genom att åsätta, redan från början, mjöl och gryn maximipris samt att söka reglera priset å vissa jordbrukets behovsartiklar från industrien.

Enligt jordbruksdepartementets protokoll den 19 november beslutade Kungl. Maj:t på hemställan av departementschefen, statsrådet Beck-Friis, att utan hörande av vederbörande statskommissioner eller från dem framställt förslag, att i en ny maximiprisförordning inskjuta ett tillägg till maximiprisen, den s. k. tröskningspremien, varigenom de fastställda maximiprisen förhöjdes för dem, som levererade spannmål före 1916 års utgång, med 1 kr. 50 öre för vete, 2 kr. för råg samt 1 kr. för korn och havre, allt per 100 kg.

När denna bestämmelse kom ut, väckte den mycket missnöje bland de producenter som lojalt ställt sig maximiprisförordningen av den 5 september till efterrättelse och släppt ut sin spannmål i marknaden. De sågo, med all rätt, i denna bestämmelse en belöning åt de mindre lojala producenter, som gjort obstruktion genom att hålla sina spannmålslager inne.

Vi anse att detta ärende ej blivit i vanlig ordning förberett och att beslutet blivit till sina konsekvenser olyckligt för spannmålsmarknaden, skapande å ena sidan missnöje och olust hos vissa producenter och å den andra uppmuntrande till förhoppningsfull obstruktion på såväl detta som andra av folknäringens viktigaste områden. Därför ha vi ansett, att utskottet bort framställa anmärkning enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen.

Samme föredragande tillstyrkte i protokollet av den 1 december 1916 Kungl. Maj:t att upprätta nytt avtal med svinslakterierna i vilket dessa förbundo sig att till ett pris av kr. 2:05 per kg. för färskt fläsk i hela kroppar och till kr. 2:15 per kg. för lätt saltat fläsk i hela sidor, m. fl. bestämmelser, ställa till livsmedelskommissionens förfogande allt det fläsk, som under viss bestämd tid uppslaktades vid slakteriet.

Detta beslut hade föregåtts av underhandlingar mellan slakterierna och statens livsmedelskommission, som i en den 27 november 1916 daterad skrivelse framlägger förslag därom, i vilket kommissionen bl. a. säger: »Enligt gjorda beräkningar kan produktionen i nuvarande omfattning möjligen äga rum till ett pris av kr. 2 pr kg., men den vinst, som härigenom tillföres lantmännen, är helt säkert icke stor nog att garantera en lika omfattande fortsatt produktion. På grund härav har kommissionen icke kunnat förorda ett pris, som kan väntas verka deprimerande på produktionen, utan har funnit sig böra för fläskproduktionens stimulerande förorda fastställandet av ett pris av kr. 2:10 per kg. för färskt fläsk i hela kroppar.»

Mot detta förslag hade särskilt yttrande avgivits av herrar Elmquist och Svensson, i vilket bl. a. anföres:

»I nådigt brev den 24 okt. 1916 har Kungl. Maj:t i samband med överlämnande av uppdrag att träffa anstalter för viss import av kraftfoder av majs och oljekakor anbefallt kommissionen att inkomma med yttrande, »huruvida och i vad mån tillhandahållandet av de importerade varorna till landets jordbrukare bör föranleda åtgärder från staten sida i syfte att nedbringa priset på de kreatursskötselns alster, vilkas produktion därigenom skulle underlättas.»

Kungl. Maj:t har sålunda, liksom kommissionen i en tidigare skrivelse till Kungl. Maj:t, ansett rimligt, att ett tillhandahållande av genom tillskott av statsmedel förbilligade kraftfoder borde medföra ett nedbringande av priserna på animaliska födoämnen. Detta önskemål har emellertid vid uppgörandet av här föreliggande förslag till reglering av fläskpriset icke blivit beaktat, i det att de pris, som nu föreslås att utgå till exportslakterierna för hela deras produktion, icke innebär en sänkning av hittills gällande höga pris utan tvärtom en ytterligare höjning av detsamma.

— — av sakkunniga verkställda beräkningen bereder redan vid ett pris av kr. 1:85 producenterna ett fullt skäligt produktionspris. De av kommissionen nu föreslagna villkoren, särskilt så länge en möjlighet till export hålles öppen, skulle åter medföra så stora vinstmöjligheter, att de säkerligen komme att locka till en produktion, varigenom andra grenar av folknäringen måste befaras bliva allvarligt hotade. Särskilt kan befaras, att potatis och korn ävensom mjölk komme att i alltför stor utsträckning tagas i anspråk för svinproduktionen med den påföljd, att tillgången av dessa varor för direkt konsumtion blir otillräcklig och de redan nu stegrade prisen å potatis, mjölk och mjölkprodukter ytterligare stiga. Vidare måste svinproduktionens särskilt gynnade ställning komma att innebära starka frestelser för en del producenter att för uppehållande av denna produktion, trots gällande utfordringsförbud, använda brödspannmål.»

Vidare framhålles hur även tillgången av fodermedel skulle undandragas övrig animalisk produktion för tillgodoseende av fläskproduktionen och att de ökade importsvårigheterna giva anledning att räkna med att landet blir hänvisat till sin egen produktion av livsförnödenheter. Även påvisas den synnerligen kännbara prisförhöjning, som de mindre bemedlade klasserna få vidkännas genom den föreslagna förhöjningen, särskilt som det förut för dem tillgängliga kompensationsfläsket i ett prisläge av kr. 1:30 och 1:40 bortfaller. Skrivelsen slutar med att hemställa: 1) att exportförbud å fläsk alla slag utfärdas; 2) att efter ytterligare utredning och förnyade underhandlingar en överenskommelse träffas med exportslakterierna i enlighet med den av kommissionen föreslagna, dock med de ändringar, som betingas av vad ovan anförts; 3) att efter ytterligare utredning inom livsmedelskommissionen, officiella maximipriser å fläsk utfärdas, för såväl parti- som minuthandeln, ävensom eventuellt å *smågrisar* och *levande svin*.

Hela den följande utvecklingen visar tillfyllest huru detta yttrandes förutsägelser tyvärr gått i fullbordan. Fläskproduktionens stimulerande

med onödigt höga pris — plus exportvinsten å cirka 50 öre pr kg. — ledde till ökad utfodring av nödvändiga livsmedel och fodervaror, och dessa livsmedel fingo i form av fläsk föras ut ur landet, skapande knapphet och brist på livsmedel inom landet och ökade importsvarigheter från den ena av de båda stridande maktgruppernas sida. Ett ödesdigert felgrepp har här begåtts, och man kan över huvud ej anmärka mot livsmedelspolitiken, därest ej helhetsbilden erhålles genom att medtaga detta ärendet. Kungl. Maj:t stannade visserligen vid ett pris å resp. kr. 2,05 och 2,15, men även detta pris saknade sammanhang och konsekvens i förut intagna positioner samt verkade ensidigt stimulerande på en produktionsgren till fara för folknäringen. Med anledning därav anse vi, att utskottet bort framställa anmärkning enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen.

Ytterligare har samme föredragande tillstyrkt Kungl. Maj:t, i protokollet den 1 december 1916, att besluta undantag för försäljning av utsäde under viss kontroll från bestämmelserna i förordningen den 19 november angående maximipris å vete, råg, korn och havre m. m. å ett stort antal utsädesaffärer. Till grund för detta beslut föreligger, för så vitt av handlingarna framgår, endast ett yttrande från lantbruksstyrelsen, och den som ensamt dikterat detta yttrande är herr Flach, under det att herrar Egerström och Heyman endast tillstyrka sådant föreslaget undantag med den viktiga begränsningen, att de sökande utsädesfirmorna endast borde tilldelas denna rätt genom försäljning av vissa bestämda kvantiteter i förhållande till deras förutvarande omsättning eller, där nya firmor inrättat sig för utsädes försäljning, i förhållande till vad som kan anses erforderligt. Som motiv för denna begränsning anföres: »Enär sökandena icke lära kunna inköpa sitt behov av orensade utsädesvaror till det stadgade maximipriset, utan även i fråga om denna handel undantag från bestämmelserna om maximipris måste göras, är det så mycket nödvändigare att nu i förevarande avseende vissa kvantiteter bestämmas, då i motsatt fall en var av ifrågavarande utsädesaffärer komme att äga rätt till obegränsade inköp.

Ett sådant förhållande skulle medföra att så gott som all spannmål skulle kunna komma att försäljas till pris över maximipriset.»

Även detta den 1 december av Kungl. Maj:t medgivna undantag till ett stort antal firmor från maximiprisförordningens bestämmelser utgör ett oklokt avsteg från en konsekvent förd prisregleringspolitik, och det

särskilda yttrandets betänkligheter besannades också fullständigt. Åtgärden öppnade en lucka i maximiprisförordningen, genom vilken mellanhänderna i främsta rummet förstodo att göra maximiprisen å särskilt havre fullständigt betydelselösa, ja, så betydelselösa att till och med statens hästar måste utfordras med »utsädeshavre», inköpt till priser, som stundom närmade sig det dubbla maximipriset. Förhållandena utvecklade sig ock snart nog så, att upprepade framställningar gjordes om att maximipriset å havre måtte upphävas.

Även detta ärende synes oss vara så anmärkningsvärt, att utskottet bort framställa anmärkning enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen.

3) av herr *K. J. Ekman*, som anförde:

Ehuru jag anser det av utskottet gjorda yrkandet om anmärkning i förevarande under punkt 5:o i memorialet upptagna ärende på de av utskottet anförda skäl befogat, vill jag dock uttala, att då anmärkning framställts från olika håll inom utskottet av delvis rakt motsatta anledningar, beroende på den större eller mindre vikt för det hela man velat tillerkänna å ena sidan producenternas och å andra sidan konsumenternas sins emellan i flera hänseenden oförenliga intressen, så visar detta, att den av regeringen förda livsmedelspolitiken — om ock anmärkningar kunna göras i fråga om vissa åtgärder — likväl i stort sett varit den enda möjliga med hänsyn till de föreliggande förhållandena och särskilt till ovissheten om långvarigheten av det rådande krigstillståndet, vari anledningen till svårigheterna ytterst är att söka.

VI.

av herrar *Edén, Hellberg, Stadener, Oscar Olsson, Gullberg, Larsson* i Västerås, *Ericsson* i Vallsta, *Sterne Magnusson* i Kalmar och *Svensson* i Skönsberg, vilka anförde.

(Protokoll över lantförvarsärenden den 28 januari, den 13 oktober samt den 15 och 30 december 1916.)

I anslutning till den principiella motiveringen för de anmärkningar, som utskottet framställt rörande ett antal anslagsärenden under lantförvarsdepartementet, ha vi ansett att ytterligare tvenne ärenden av samma slag bort föranleda anmälan från utskottets sida.

Det ena av dessa rör anskaffning av kulsprutor.

Under den 14 januari 1916 hade arméförvaltningens artilleridepartement i skrivelse till chefen för lantförsvarsdepartementet meddelat, att leveransen av ett visst antal med en utländsk vapenfirma under föregående år kontrakterade kulsprutor vore i det närmaste fullgjord, att departementet icke disponerade några ytterligare medel för beställning av sagda vapenslag från utlandet, men att ännu en efter beräkning angiven brist i behovet därav förefunnes, varför departementet, upplysande att den i januari 1915 beslutade inhemska tillverkningen av dessa vapen först under instundande sommar kunde väntas taga sin början, »för kännedom» översände ett från samma utländska firma inkommet anbud på ytterligare leverans av sådana vapen. — I en senare skrivelse av den 25 januari underrättade vidare artilleridepartementet, att det utverkat ett nytt anbud, vari leveranstiden förlängts från januari månads utgång till den 6 februari, i avskrift bifogande detta anbud, vari inledningsvis omnämnes, att motivet för den begärda leveranstidsförlängningen av departementet uppgivits vara, att inga medel för vidare anskaffningar av maskingevär stode till förfogande, och att stora svårigheter att erhålla sådana medel föreläge, så att ett riksdagsbeslut i frågan måste avvaktas. I skrivelsen, som upprepar de förutnämnda uppgifterna om behovet och den inhemska tillverkningen, framhålles vidare fördelen för landets krigsberedskap av att nämnda behov snarast möjligt bleve tillgodosett, varför en beställning från den utländska firman föreslogs för en summa av 1,250,000 kronor. Vid ärendets föredragning i statsrådet den 28 januari 1916 hemställde departementschefen, att artilleridepartementet måtte bemyndigas sluta avtal med meranämnda utländska vapenfirma om leverans av ett visst antal kulsprutor, under förutsättning att exportlicens för dem kunde erhållas, samt att kostnaden för inköpet ävensom för frakter och provskjutningar m. m. med tillhoppa högst 525,000 kronor måtte förskjutas av arméförvaltningens civila departement för att »framdeles anmälas till ersättande». Kungl. Maj:t beslöt i överensstämmelse med denna hemställan.

I en skrivelse till Konungen av den 25 september 1916 anmäler emellertid artilleridepartementet, att det »av flere orsaker ej lyckats inköpa några ytterligare kulsprutor» från den utländska vapenfabriken, och hemställer därför att, sedan det nu visat sig möjligt att inom landet tillverka sådana vapen, som funktionerade oklanderligt, en mobiliseringsbehovet motsvarande ökning av den inhemska tillverkningskapaciteten genom utvidgning och komplettering av Karl Gustafs stads gevärsfaktori måtte vidtagas, varför begäres ett anslag på sammanlagt 270,000 kronor. I en annan skrivelse av samma dag hemställer departementet att, då det f. n. syntes omöjligt att erhålla några vapen utifrån, medel måtte anvisas för

att på en gång iverksätta en större inhemsk fabrikation, samt att för detta ändamål — utöver de gåvomedel som influtit till ett antal landstormskulsprutor — de för det utländska vapeninköpet avsedda 525,000 kronorna måtte få disponeras. — Vid ärendets behandling i statsrådet den 13 oktober hemställde departementschefen, att av dessa sistnämnda medel 270,000 kronor måtte få användas för den nämnda utvidgningen och kompletteringen av Karl Gustafs stads gevärsfaktori och återstoden, 255,000 kronor, för tillverkning av kulsprutor därstädes.

För tredje gången upptager arméförvaltningens artilleridepartement kulsprutefrågan i en skrivelse till Konungen av den 30 november 1916. Åberopande en framställning från inspektören för infanteriet, som med stöd av erfarenheter från det pågående kriget påyrkat en snabbare och mera omfattande anskaffning, framhåller däri departementet, att den i k. brevet av den 13 sistlidna oktober avsedda tillverkningskapaciteten »ej är på långt när tillfyllest», och att en omedelbar ökning av densamma är nödvändig. För den skull och betonande »sakens oerhört stora betydelse för vårt försvar» hemställer departementet för ytterligare utvidgning och utrustning av gevärsfaktoriet om anvisning av alternativt 600,000 eller 350,000 kronor — det förra beloppet beräknat under förutsättning att inga kulsprutor kunde erhållas utifrån. — På departementschefens tillstyrkan beslöt Konungen vid ärendets behandling i statsrådet den 15 december 1916 i överensstämmelse med det senare alternativet.

Det andra ärendet rör anskaffning av maskiner för gevärstillverkning.

Enligt meddelande från arméförvaltningens artilleridepartement den 8 december och den 19 december 1916 hade kontrakt avslutats med viss inhemsk vapenfabrik om leverans vid eventuellt behov av visst antal handvapen per krigsmånad. Ifrågavarande firma ägde ungefär 85 % av härför erforderliga maskiner, under det att återstående 15 %, till stor del utgörande specialmaskiner, som ej hade direkt användning i privat-industrien, vore avsedda att vid inträffande mobilisering anskaffas av kronan. Då denna anskaffning emellertid toge en avsevärd tid — minst sex månader — i anspråk och det ur krigsberedskapssynpunkt vore oavvisligen nödvändigt, att åtgärden omedelbart vidtoges för att snarast möjligt säkerställa en ökad gevärstillverkning, hemställde departementet, att dessa maskiner med visst tillbehör måtte anskaffas. Firman hade förbundet sig att, om så skedde, ett visst antal år framåt hålla övriga erforderliga maskiner i fullgott skick samt i övrigt vidtaga sådana dispositioner, att under denna garantitid tillverkningen kunde vid mobilisering utan dröjsmål igångsättas.

Den 30 december 1916 beslöt Kungl. Maj:t på departementschefens hemställen förskjuta den för ändamålet begärda summan, 540,000 kronor.

Kungl. Maj:ts behandling av de båda ärenden, för vilka här i korthet redogjorts, synes oss giva samma skäl till anmärkning som förelegat vid de andra med dem i det huvudsakliga likartade och jämförbara ärenden, vilka föranlett anmälan av utskottet. Särskilt är det påfallande, att Kungl. Maj:t beslutat i frågor av sådan försvarsorganisatorisk natur som det här gäller på tider, då riksdagen antingen varit samlad eller inom kort skulle sammanträda, och då därför utan svårighet förslagen kunnat underställas den prövning som grundlagsenligt tillkommer densamma. Vi ha för den skull påyrkat, att även i dessa båda fall utskottet bort göra anmärkning mot chefen för lantförsvarsdepartementet enligt § 107 R. F.

VII.

av herrar *Edén, Hellberg, Mannheimer, Stadener, Oscar Olsson, Larsson* i Västerås, *Kropp, Sterne, Jansson* i Kungsör och *Magnusson* i Kalmar, vilka anförde:

(Protokoll över jordbruksärenden den 4 augusti, den 23 september och den 12 december 1916.)

I skrivelse den 27 juli 1916 hade statens livsmedelskommission hemställt om bemyndigande att för statens räkning importera amerikanskt fläsk och torkade frukter.

Uti en till Kungl. Maj:t sedermera ingiven, den 4 aug. 1916 daterad skrivelse, framhöll livsmedelskommissionen, att för finansieringen av ifrågavarande import erfordrades en kredit av omkring 3,000,000 kronor, så att staten icke för denna affär skulle på en gång vara engagerad för större belopp. — Vidare anförde kommissionen bl. a., att denna affär med säkerhet kunde finansieras med vanlig bankkredit mot omkring 6 % ränta på sådant sätt, att något nämnvärt kontant utlägg från statens sida icke behövde ifrågakomma, under förutsättning av att varorna icke uppehöles i England, i varje fall icke längre tid än en månad, och att varorna under denna tid icke toge sådan skada till kvaliteten, att de vid framkomsten icke kunde säljas.

Vid ärendets föredragande i statsrådet den 4 aug. 1916 beslöt Kungl. Maj:t bl. a. att bemyndiga livsmedelskommissionen att, sedan uppgifter angående den i landet befintliga kvantiteten av amerikanskt fläsk och torkade frukter genom dittillsvarande importörer eller på annat lämpligt

sätt införskaffats, verkställa import för statens räkning av de i anseende till samma uppgifter erforderliga kvantiteter av ifrågavarande varor, dock under iakttagande att det belopp, för vilket staten i anledning av kommissionens ifrågavarande verksamhet komme att stå i ansvar, icke vid något tillfälle finge överstiga 3,000,000 kronor.

Av Kungl. Maj:ts till innevarande års riksdag avlåtna proposition nr 104 angående rörelsekapital vid statens verksamhet för anskaffande och tillhandahållande av livsförnödenheter inhämtas, att livsmedelskommissionen den 1 mars i år häftade i skuld till privata banker för bl. a. en kredit av 2,339,891 kronor, vilken kredit enligt anmärkning i den uti propositionen intagna tablå upptagits på grund av Kungl. Maj:ts nyss berörda bemyndigande.

Genom beslut den 23 september 1916 har Kungl. Maj:t på därom av statens livsmedelskommission gjord framställning bemyndigat kommissionen att för täckande av nödiga utgifter i samband med av kommissionen verkställd import för statens räkning av spannmål och sill i svenska banker upptaga lån å sammanlagt högst tjugu miljoner kronor att återbetalas med omkring hälften före den 31 december 1916 och med återstoden före den 1 mars 1917.

Sedan livsmedelskommissionen i skrivelse den 11 december 1916 hos Kungl. Maj:t anhållit om bemyndigande att upptaga lån till ytterligare högst tio miljoner kronor för inköp av 150,000 tunnor norsk sill, har Kungl. Maj:t genom beslut den 12 december 1916 bemyndigat kommissionen att för täckande av utgifter i samband med inköp av sillen i svenska banker upptaga lån å sammanlagt högst berörda belopp, tio miljoner kronor, att återbetalas med omkring hälften före den 1 juli 1917 och med återstoden före utgången av sistnämnda år.

Kungl. Maj:ts här ifrågavarande beslut hava väckt vår synnerliga uppmärksamhet. Regeringen har utan riksdagens hörande bemyndigat livsmedelskommissionen att för statens räkning hos enskilda banker upptaga lån till avsevärda belopp. Det synes oss uppenbart, att Kungl. Maj:t, som bort kunna förutse, att rörelse- och förlagskapital för drivande av kommissionens mycket omfattande verksamhet för inköp av livsmedel bleve erforderligt, hos 1916 års riksdag bort göra hemställan om anvisande av de för ändamålet nödiga medel. Krediten hade i så fall kommit till stånd genom riksgäldskontorets försorg och ställts till kommissionens förfogande hos riksbanken. Att då det gäller att skaffa lån eller

kredit, detta bör ske genom statens anstalter och icke hos privata bankföretag, som för övrigt icke torde kunna erbjuda förmånligare villkor än riksbanken, därom borde enligt vår uppfattning icke kunna råda olika meningar.

Kungl. Maj:t har, genom sin här ifrågavarande åtgärd att utan riksdagens bemyndiga kommissionen att öppna kredit i privata banker, handlat i strid mot stadgandet i § 76 regeringsformen, som förbjuder konungen att utan riksdagens samtycke belasta riket med ny gäld, och har därigenom inkräktat på riksdagens grundlagsenliga ställning.

På grund av vad sålunda anförts och då det enligt vår mening är av största vikt att inlägga en bestämd gensaga mot ett förfarande, som, om det finge oanmärkt passera, skulle kunna leda till ett avsevärt och ödesdigert intrång på en av riksdagens viktigaste rättigheter, hava vi inom utskottet framställt yrkande om anmärkning enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen, statsrådet friherre Beck-Friis.

VIII.

av herrar *Edén, Männheimer, Städener, Oscar Olsson, Gullberg, Larsson* i Västerås, *Kropp, Sterne, Jansson* i Kungsör och *Magnusson* i Kalmar, vilka anført:

Såsom utskottet i sitt memorial omnämnt, har utskottet till behandling förehaft en från andra kammaren remitterad, av herr Branting gjord anmälan om anmärkning mot statsrådet och chefen för jordbruksdepartementet friherre Beck-Friis. Herr Brantings berörda anmälan lyder sålunda:

»Bevillningsutskottet har uti sitt betänkande till innevarande riksdag Nr 8 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition angående viss nedsättning av sockerskatten ansett sig böra »fästa riksdagens uppmärksamhet» på K. Kungörelsen den 3 februari 1917 angående bevis om godkännande av rekvisition å socker, som avses för industriell eller hantverksmässig tillverkning eller för hotell, restaurang, kafé eller dylikt näringsställe. Genom nämnda förordning stadgas, att lösen skall erläggas för dylikt bevis med 25 öre för varje kilogram, godkännandet avser.

Denna K. M:ts åtgärd innebär i själva verket en betydande ökning av sockerbeskattningen och väntas tillföra statskassan ett belopp av 2,625,000 kronor. Åtgärden är vidtagen utan riksdagens samtycke och måste fördenskull anses stå i uppenbar strid emot § 60 i regeringsformen, som stadgar: Ej må några allmänna avgifter, av vad namn och beskaffen-

het som helst, utan riksdagens samtycke kunna förhöjas, tullen å inkommande och utgående spannmål allena undantagen». En omständighet, vilken även bör uppmärksammas, är att K. M:t ansett sig kunna vidtaga denna åtgärd utan framställning till riksdagen, oaktat riksdagen var samlad och förelades till behandling en tre dagar efter Kungörelsens utfärdande dagtecknad proposition angående sockerbeskattningen, vars nära samband med den av K. M:t ensam beslutade åtgärden bevillningsutskottet ansett sig böra påpeka.

Enär denna sak är av den allvarliga beskaffenhet, att den bör av riksdagen oförtövat upptagas till prövning, hemställes att Konstitutionsutskottet ville på sätt regeringsformen föreskriver behandla detta ärende, för vilket herr Statsrådet och Chefen för Jordbruksdepartementet frih. J. G. Beck-Friis bär det konstitutionella ansvaret.

Jämlikt § 57 i riksdagsordningen har jag denna dag i Andra Kamraren framställt anmärkning mot denna ledamot av Statsrådet.

Ett exemplar av Kungl. Kungörelsen den 3 februari 1917 bifogas.»

Med anledning av herr Brantings anmälan har, på därom gjord framställning, till konstitutionsutskottet överlämnats statsrådsprotokollet över jordbruksärenden den 3 februari 1917 jämte därtill hörande handlingar, varur konstitutionsutskottet med avseende på den av herr Branting omförmälda förordningens tillkomst inhämtat följande upplysningar.

Då folkhushållningskommissionen inrättades, uttalade chefen för jordbruksdepartementet, att vid konsumtionsreglering, vars genomförande komme att bli kommissionen anförtrodd, sådana bestämmelser syntes böra träffas, att kostnaderna för kommissionen och regleringsverksamheten kunde bestridas av till kommissionen inflytande inkomster. I överensstämmelse härmed tog kommissionen under övervägande olika vägar till anskaffande av de nödiga medlen för bestridande av kostnaderna för sockerregleringen. Sedan en inom kommissionen verkställd utredning givit till resultat, att dessa kostnader kunde beräknas för regleringstiden uppgå till 595,000 kronor, framlade kommissionen i en den 26 januari 1917 till Kungl. Maj:t avlåten skrivelse förslag angående sättet för ifrågavarande kostnaders täckande. Tre utvägar syntes härvidlag yppa sig. En utväg vore, att medlen anskaffades genom sockerprisets höjande, en annan, att kostnaderna bestredes medelst uttagande av särskild avgift vid försäljning av viss del av sockerproduktionen, i så fall närmast det för industrien och restaurangerna avsedda sockret; slutligen kunde också den utväg ifrågasättas, att från regleringen undantoges en viss, ringa del av sockerförrådet, vilken bleve försåld på sådana villkor, att tillräckliga medel till be-

stridande av kommissionens kostnader komme att därvid inflyta. För sin del stannade kommissionen vid förslaget om särskild avgift vid försäljning av viss del av sockerproduktionen. Enligt vad kommissionen beräknade, skulle den kvantitet socker, som för månaderna februari—oktober 1917 komme att tilldelas industrien samt restauranger och dylika näringsställen, uppgå till 11,110 ton. Om på sistnämnda kvantitet lades en avgift av 6 öre per kilogram, erhöles ett belopp av 666,600 kronor eller således något mera än den beräknade regleringskostnaden, varvid kommissionen erinrade, att den föreslagna avgiften var tillräcklig endast under förutsättning, att förordnande om avgiftens uttagande trädde i tillämpning under den närmaste tiden. Kommissionen ansåg lämpligt, att avgiften uttoges i enahanda ordning, som av Kungl. Maj:t stadgats i fråga om avgifter för bevis om tillstånd att använda spannmål för mältning, spannmål eller sockerbetor för tillverkning av kaffesurrogat samt potatis för tillverkning av potatismjöl, samt sålunda utginge såsom lösen för bevis om godkännande av rekvisitioner av socker för användning för de ifrågavarande ändamålen. Enligt kommissionens förslag skulle således lösenavgifterna uppbäras av de under kommissionen lydande lokala sockerbyråerna samt av dem redovisas till kommissionen.

Folkhushållningskommissionens framställning, som den 29 januari tillstyrktes av livsmedelskommissionen, föredrogs den 3 februari 1917 i statsrådet av chefen för jordbruksdepartementet friherre Beck-Friis, som tillstyrkte, att de för ifrågavarande ändamål behövligen medlen måtte uttagas på det av folkhushållningskommissionen föreslagna sättet. Emellertid fann sig departementschefen i detta sammanhang böra anmäla, att, sedan med anledning av inkomna framställningar utredningar ägt rum angående åtgärder för befordrande av sockerbetsodlingen innevarande år, förslag till proposition härom utarbetats och inom de allra närmaste dagarna borde kunna underställas Kungl. Maj:t, samt att det visat sig, att i nämnda syfte ett betydande tillskott måste tillföras betodlarna. Den härför erforderliga prisregleringen, vilken närmast komme sockerbolagen men slutligen och i själva verket betodlarna till godo, syntes kunna delvis genomföras medelst ett tillägg till den föreslagna lösenavgiften å industri- och restaurangsockret, så att denna avgift bestämdes avsevärt högre än folkhushållningskommissionen föreslagit. I betraktande av de ändamål, vartill detta socker användes, ansåge departementschefen icke någon betänklighet böra möta för att sätta avgiften så högt som till 25 öre per kilogram, varigenom kunde beräknas inflyta ett belopp av omkring 2,625,000 kronor, under förutsättning att avgiftens upptagande genast begynte. Genom de medel, som på detta sätt erhöles, syntes åtgärderna för sockerbetsodlingen

kunna i hög grad underlättas. På tillstyrkan av statsrådets övriga ledamöter biföll Kungl. Maj:t vad departementschefen hemställt och förordnade, att kungörelse i ämnet skulle med den lydelse bilaga till protokollet utvisade i vanlig ordning utfärdas, varefter Kungl. Maj:t — i överensstämmelse med statsrådets hemställan — dels bemyndigade folkhushållningskommissionen att, mot redovisningsskyldighet, använda erforderlig del av de inflytande lösenavgifterna till bestridande, i överensstämmelse med kommissionens förslag, av de med regleringen av sockerförbrukningen förenade kostnader, dels förordnade, att återstoden av nämnda avgifter skulle tillsvidare hos kommissionen inbestå för att, i enlighet med de närmare föreskrifter, Kungl. Maj:t framdeles komme att meddela, användas till säkerställande av sockerbetsodlingen i sådan omfattning som för landets behov påkallades.

Regeringens här ifrågavarande beslut att på sätt som skett pålägga sockret till industrier och restauranger en särskild avgift har förefallit oss synnerligen anmärkningsvärd.

Såsom av den ovan lämnade redogörelsen framgår, voro av nämnda avgift 6 öre per kilogram avsedda att täcka kostnaderna för sockerregleringen, och återstoden, 19 öre per kilogram, skulle användas till sockerbetsodlingens befrämjande.

Redan den av regeringen vidtagna anordningen att låta endast en del av den reglering underkastade sockerkvantiteten ensam bära hela kostnaden därför har icke kunnat undgå att väcka tvivelsmål i avseende å åtgärdens befogenhet. Emellertid är det icke företrädesvis Kungl. Maj:ts beslut i nämnda hänseende som väckt vår synnerliga uppmärksamhet, utan beslutet i den del, varigenom å berörda partier av sockret lades en avgift av 19 öre utöver ovannämnda 6 öre.

Denna avgift av 19 öre, varigenom statskassan skulle tillföras ett belopp av ej mindre än två miljoner kronor, avser ej att täcka utgifterna för sockerregleringen utan har pålagts i det direkta syftet att få en inkomst, som skulle användas till ett helt annat statsändamål nämligen sockerbetsodlingens främjande, och måste otvivelaktigt anses vara en verklig beskattning. Då Kungl. Maj:t nu fattat sitt ifrågavarande beslut utan riksdagens hörande, står detta uppenbarligen i strid med bestämmelserna om riksdagens beskattningsrätt i § 57 och § 60 regeringsformen.

Härtill kommer, att beslutet fattades å en tidpunkt, då riksdagen var samlad, varför något allvarigare uppskov med frågans avgörande ej behövt förorsakas genom att till riksdagen inkomma med framställning i ämnet. Att så ej skett är desto mer anmärkningsvärt, som Kungl. Maj:t

blott tre dagar efter beslutets fattande till riksdagen avlät en proposition angående viss nedsättning av sockerbeskattningen, vilken proposition står i närmaste samband med här förevarande fråga. Berörda proposition avsåg nämligen att säkerställa sockertillgången under nästa konsumtionsår, och detta syfte ville Kungl. Maj:t nå genom att tillförsäkra betodlarna ett högt pris för betorna. Den kostnad härför, som komme att drabba statsverket, beräknades uppgå till 8 miljoner kronor. Av denna kostnad var emellertid, såsom ovan nämnts, ett belopp av 2 miljoner kronor avsett att uttagas sålunda, att den av folkhushållningskommissionen föreslagna avgiften av 6 öre per kilogram å sockret till industrier och restauranger skulle höjas till 25 öre. Genom nämnda åtgärd kunde — såsom bevillningsutskottet i sitt utlåtande (nr 8) över berörda proposition framhåller — beloppet av den ersättning till betodlarna, för vars täckande Kungl. Maj:t ansett sig böra begära riksdagens samtycke, reduceras med 2 miljoner kronor.

Ett med nu ifrågavarande likartat ärende föranledde konstitutionsutskottet vid riksdagen 1856—1858 att göra anmälan enligt 107 § regeringsformen mot vederbörande föredragande och övriga vid ärendets behandling tillstädesvarande statsråd.

Kungl. Maj:t hade den 9 april 1856 utfärdat en förnyad instruktion för förmyndarekammaren i Stockholm. Denna förnyade instruktion innehöll ett stadgande, om vars utfärdande utan rikets ständers hörande och bifall utskottet uttalade, att det icke torde vara väl förenligt med den i 57 § regeringsformen åt rikets ständer förbehållna beskattningsrätt och därför icke bort av Konungens rådgivare tillstyrkas.

Genom stadgandet i fråga gjordes en utvidgning av de dittills åt förmyndarekammaren givna uppdrag, i det att det bestämdes att medel, som blivit testamenterade eller eljest givna till visst bestämt ändamål och som stode under särskild därtill förordnad persons förvaltning, skulle behandlas på samma sätt som omyndigs eller frånvarande eller okänd arvinges medel — förmyndarekammararens uppgift hade ditintills varit begränsad till förvaltning av endast sistnämnda medel —, varjämte i stadgandet föreskrevs, att kammaren skulle av ägarna till först omförmälda medel äga uppbära en viss däri närmare stadgad procentvis beräknad avgift.

Konstitutionsutskottet, som ansåg redan den vidtagna åtgärden att utsträcka förmyndarekammarens befattning på sätt som skedde anmärkningsvärd, yttrade om beslutet i vad det avsåg införande av den nya avgiften följande:

»Men mera än denna nyhet och mest av allt vad uti instruktionen stadgas, har den i den anförda paragrafen föreskrivna nya avgiften förekommit utskottet anmärkningsvärd. Denna avgift är — dess belopp må vara stort eller litet — en verklig beskattning. Det beror icke på den enskilde att undandraga sig densamma, och den är ej ersättning för någon ått den betalande erbjuden fördel eller bevisad tjänst. — — — Under det förvillande skenet av betalning för ett förvaltningsbestyr tillstyrktes en verklig beskattning. Denna rådgivareåtgärds betänkliga och grundlagsvidriga beskaffenhet låter sig ej bortförklaras genom de inflytande medlens användande till även det mest nyttiga och välgörande ändamål.»

Vad av berörda konstitutionsutskott sålunda framhållits är efter vårt förmenande fullt tillämpligt på nu ifrågavarande fall.

I ännu ett avseende har ifrågavarande beslut synts oss anmärkningsvärt. Av den ovan lämnade redogörelsen framgår, att folkhushållningskommissionen föreslagit Kungl. Maj:t att sätta den särskilda avgiften å sockret till 6 öre per kilogram, men att Kungl. Maj:t höjde densamma med ytterligare 19 öre per kilogram. Detta beslut fattades av Kungl. Maj:t utan att, så vitt av statsrådsprotokollet framgår, några myndigheter blivit i frågan hörda, och det synes oss på grund härav med fog kunna göras gällande, att ärendet ej erhållit den noggranna och allsidiga utredning, som i betraktande av dess vikt hade kunnat förväntas, och som i 10 § regering-formen föreskrives.

På grund av vad sålunda anförts och med hänsyn särskilt till det förhållandet, att Kungl. Maj:t utan riksdagens hörande och samtycke ansett sig kunna i uppenbar strid mot § 57 och § 60 regeringsformen pålagga här ifrågavarande avgift för befrämjande av sockerbetsodlingen, hava vi inom utskottet framsällt yrkande om anmärkning enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen, statsrådet friherre Beck-Friis.

IX.

1) av herrar *Oscar Olsson, Larsson* i Västerås, *Hallén, Sterne* och *Magnusson* i Kalmar, som anført:

(Protokoll över finansärenden den 3 mars nr 42 och den 13 okt. 1916 nr 40.)

I en kungl. förordning den 3 mars 1916 (Sv. F. 49) om straff för olovlig varuutförel m. m. återfinnas bl. a. följande bestämmelser:

»§ 4, 1 mom. Förövar den, som två eller flera gånger straffats för olovlig varuutförel, ånyo enahanda brott, dömes till fängelse från och

med en månad till och med två år eller till straffarbete från och med två månader till och med två år.

§ 5. Vad här ovan stadgas om olovlig varuutförsel, gälle ock om försök därtill.

§ 8, 2 mom. Vederbörande allmänna åklagare åligger att åtala brott, vilka enligt denna förordning äro belagda med straff, ävensom att verkställa beslag å gods och forslingsredskap, som enligt förordningens bestämmelser anses förbrutna; dock må åtal och beslag ej äga rum, utan att Konungens befallningshavande i det län, där åtalet skall utföras, därtill giver lov.

Mot Konungens befallningshavandes beslut i ärende angående tillstånd till åtal och beslag må talan ej fullföljas.»

Denna förordning har en grundläggande betydelse för hela det under kristiden använda administrativa förfarandet rörande exportförbud med avseende å den olovliga varuutförselns straffpåföljder. Genom förordningen av den 3 mars upphävdes nämligen alla före detta datum utfärdade straffbestämmelser för överträdelser av exportförbud. Förut hade i varje förordning inryckts ansvarsbestämmelser, vilkas straffmaximum stannade vid 1,000 kronors böter, som vid bristande tillgång kunde förvandlas till fängelsestraff i enlighet med den allmänna lagens föreskrifter. Alla efter den 3 mars utfärdade exportförbud hänvisa ock i avseende å straffpåföljderna till berörda förordning.

Av de här ovan återgivna bestämmelserna av förordningen framgår, att Kungl. Maj:t utan riksdagens hörande eller medgivande, *dels* infört straffbestämmelser upp till två års straffarbete, *dels* infört straff för försök till brott, *dels ock* infört avvikelser från vad som i allmänhet gäller genom att, utan besvärsmätt, lägga avgörandet om åtal och konfiskation i underordnade administrativa myndigheters händer.

Rörande behovet eller nödvändigheten av dessa på administrativ väg införda straffbestämmelser eller avvikelser från vissa gällande rättsprinciper, skola vi ej ingå, då givetvis de mer eller mindre välgrundade motiven för en regeringsåtgärd ej kan befria konstitutionsutskottet från ett bedömande, huruvida en sådan åtgärd står i överensstämmelse eller ej med grundlagens föreskrifter.

Det synes oss då, som om förordningen den 3 mars i avseende på dess straffbestämmelser äro av den natur, att den ostridigt faller under

den lagstiftning, som beslutas gemensamt av Kungl. Maj:t och riksdagen. Som modell för omnämnda straffbestämmelser torde tullstadgans ansvarspåföljder hava tjänat, men denna stadgas bestämmelser i dessa delar räkna sina anor från 1823 och har tillkommit med riksens ständers medverkan, vadan denna art av straffpåföljd kan betraktas som kriminallag, även om den gäller i en i övrigt på administrativ väg tillkommen stadga. Auktoritativa grundlagstolkare överensstämma ock däri, att det stränga och allvarsamma straff, som ligger uti straffarbetspåföljden, ej kan av Kungl. Maj:t allena införas i lagstiftningen.

De i förenämnda förordning införda avvikelserna från den allmänna rättsordningen eller från gällande, allmänna rättsprinciper, bidraga än ytterligare till vår uppfattning, att förordningen den 3 mars om straff för olovlig varuutförsel m. m. bort av regeringen förelagts riksdagen.

Kungl. förordningen den 13 oktober 1916 angående förbud mot införsel av åtskilligt exportförbudet gods till visst område inom Norrbottens län innehåller samma straffpåföljder som i förordningen den 3 mars om straff för olovlig varuutförsel m. m.

Förordningen av den 13 oktober innehåller dock härtill en undantagslagstiftning för visst område av riket, varom förordningens § 1 mom. 1 meddelar följande: »Exportförbudet gods av sådant slag, som omförmäles i vid denna förordning fogad förteckning, må icke införas till ett område, bestående av: dels en landremsa, vilkens gräns i söder utgöres av en linje, dragen från väster till öster genom sydligaste punkten av Bodens samhälle och som, med omkring tio kilometers bredd å vardera sidan av järnvägslinien, sträcker sig från och med Boden till och med Karungi; dels en landremsa av omkring 10 kilometers bredd å svenska sidan om Muonio och Torne älvar från och med Areavaara till Torne älvs utlopp, med undantag dock av Haparanda stad; dels ock den del av svenskt farvatten med däriinom belägna höfmar och skär, vilken begränsas i öster av riksgränsen mot Finland, i väster av en linje, dragen från norr till söder genom Seskaröns västligaste punkt, i söder av en linje dragen från väster till öster genom Seskaröns sydligaste punkt, samt i norr av fasta landet.»

Denna undantagslagstiftning med sin allvarliga innebörd för de medborgare, som äro bosatta inom den av förordningen angivna delen av riket i jämförelse med landets övriga innevånare, borde ha föranlett regeringen att förelägga riksdagen detta ärende, även om Kungl. Maj:t skulle ha kommit till den överraskande vida tolkning av § 89 regeringsformen, att detta ärende kunde hänföras till den »allmänna hushållningen».

Icke ens den provisoriska karaktären av dessa båda förordningar har Kungl. Maj:t varit angelägen om att markera genom att giva dem giltighet allenast för en viss begränsad tid, tills riksdagen hunnit höras, därest behovet av förordningarna framträtt med sådan skärpa, att ett tangerande av grundlagens föreskrifter i ett givet nödläge kunnat från rent praktiska synpunkter sökt sitt försvar. Det förtjänar dock framhållas, att förordningen den 3 mars tillkom under en tid då riksdagen var samlad och förordningen av den 13 oktober planlades redan i början av år 1916.

Då vi sålunda funnit båda dessa förenämnda förordningar vara av den karaktär i vissa delar, att de i god överensstämmelse med 87 § regeringsformen ej kunnat av Kungl. Maj:t ensam utfärdats, ha vi ansett, att anmälan enligt § 107 regeringsformen bort av utskottet göras mot föredragande departementschefen, statsrådet Vennersten.

2) av herrar *Edén, Hellberg, Stadener* och *Ericsson* i Vallsta, som i huvudsak instämt i den av herrar *Oscar Olsson* m. fl. avgivna reservationen.

X.

av herrar *Oscar Olsson, Larsson* i Västerås, *Hallén, Sterne* och *Svensson* i Skönsberg, vilka anfört:

(Protokoll över justitieärenden den 3 november 1916.)

Genom två Kungl. Maj:ts domar den 29 maj 1915 hade kontorsbiträdet *Gustaf Karlsson* i Stockholm dömts att för rättegångsmissbruk böta tillhopa 400 kronor.

Karlsson ingav senare en ansökan, vari han anhöll att av nåd bliva befriad från straffen.

Sakens förhistoria är enligt protokollet bifogade handlingar i korthet följande: Regementsläkaren *Carl Malmquists* urarvkonkursbo instämde bokförläggaren *W. Schultz junior* i två särskilda mål till rådstuvurätten i Uppsala med yrkanden, i det ena målet om redovisning för försäkringsbelopp om 6,000 kronor, som *Schultz* uppburit å 6 försäkringsbrev å *Malmquists* liv, vilka brev *Schultz* innehaft såsom säkerhet, och i det andra målet, att den överlåtelse å *Schultz'* numera avlidne fader, som *Malmquist* verkställt av 2 andra av konkursboet innehavda livförsäkringsbrev, måtte förklaras vara gentemot urarvkonkursboet utan verkan och *Schultz* förpliktas utgiva ersättning för skada genom hans underlåtenhet att i vederbörande livförsäkringsbolag avsäga sig sina anspråk på berörda 2 brev. Därjämte fordrades rättegångskostnader.

Vid de flesta rättegångstillfällena i målen vid rådstuvurätten företrädde Schultz junior av numera avlidne juris kandidaten Thore Sandström från Stockholm. Av Schultz gjordes bland annat gällande, att livförsäkringsbrevet av honom innehades med äganderätt, ej såsom säkerhet. Under målets handläggning framkom Schultz med påståenden, vilka visades vara oriktiga.

Rådstuvurätten biföll på anförda skäl och på visst sätt urarvskonkursboets yrkanden i målet.

Schultz sökte ändring i hovrätten, där han företrädde av Karlsson, vilken åberopade dels fullmakter från Schultz för Sandström och dels överlåtelse från Sandström å Karlsson.

Hovrätten fann ej skäl till ändring i rådstuvurättens beslut. Schultz gick nu vidare med målen till Kungl. Maj:t.

Hos Kungl. Maj:t tillstadeskom Schultz genom Karlsson, vilken åberopade av Schultz utfärdade fullmakter för innehavaren, vilka fullmakter voro försedda med påskrifter, att de innehades av Karlsson. Vidare fanns å fullmakterna antecknat advokatfirmans namn »Martinell & Sandström». De till Kungl. Maj:t inlämnade skrifterna voro underskrivna endast med Schultz' namn.

Högsta domstolen fastställde hovrättens domar, och då »emot klara skäl och bättre vett klagats över hovrättens domar», prövade Högsta domstolens flesta ledamöter (justitieråden Billing, Petren, Hedenstierna och von Seth) lagligt döma Schultz junior och hans fullmäktige hos Kungl. Maj:t kontorsbiträdet Gustaf Karlsson, jämlikt 29 kapitlet 4 § rättegångsbalken att för rättegångsmissbruk var för sig böta i vardera målet 200 kronor till kronan. Tre av justitieråden (K. G. Carlson, Skarstedt och Gullstrand) voro från dessa beslut på det sätt skiljaktiga, att de ej dömde Kartsson till ansvar.

Härefter ingav Karlsson sin härovan nämnda nådeansökan. I denna sin ansökan anför Karlsson att han visserligen formellt uppträdde som fullmäktig i målen hos Kungl. Maj:t, men att hans befattning med desamma i verkligheten inskränkte sig därtill, att han till Kungl. Maj:t ingav de av Sandström författade skrifterna, varvid Karlsson blott handlade på order av sin dåvarande arbetsgivare. Som Sandström, vilken sålunda kunde betraktas såsom den moraliskt ansvarige för ifrågavarande rättegångsmissbruk, sedermera avlidit, finnes numera ingen som är benägen att för Karlsson ordna denna sak. Själv saknar Karlsson medel att gälda bötesbeloppet och måste sålunda med ett långvarigt fängelsestraff sona den förbrytelse, vari han i verkligheten haft så ringa del. Fängelsestraffet komme att åsamka Karlssons hustru svåra ekonomiska bekymmer, så mycket mer som

hon under Karlssons bortvaro måste ensam draga försorg om makarnas ett-åriga barn. Som ytterligare skäl för nådeansökningen framhålles, att Karlsson vid målens fullföljande ännu icke uppnått 20 års ålder samt alls icke förstod det ansvar, han genom uppdragets fullgörande kunde åsamka sig.

Vid ansökningen hade fogats ett intyg från advokaten Josef Martinell vari denne intygar, att Karlsson varit anställd såsom kontorsbiträde i den av Martinell och numera avlidne Sandström innehavda advokatfirman Martinell & Sandström, att Karlsson endast i nämnda egenskap inlämnat inlagorna i de ifrågavarande målen, att Sandström uppsatt inlagorna till Kungl. Maj:t och att Karlsson troligen var okunnig om innehållet i inlagorna samt att Karlsson vid denna tid ej fyllt 20 år.

Efter yttrande av Högsta domstolen (justitieråden Billing, Petré, Gustaf Carlson, Christiansson och Almén) vari denna »funnit anledning ej förekomma att tillstyrka bifall till ansökningen» anmäldes ärendet hos Kungl. Maj:t den 3 november 1916 av chefen för justitiedepartementet och på statsrådets hemställan »täcktes Hans Maj:t Konungen i nåder gilla vad Högsta domstolen yttrat».

Av ovanstående redogörelse framgår att ej mindre än tre av justitieråden vid domarnas avkunnande ansett att Karlsson ej bort dömas till ansvar för den befattning han tagit med de ifrågavarande målen. Dessutom synes oss här föreligga även andra omständigheter som bort leda till ett bifall av ansökningen, såsom sökandens ställning i den advokatfirma där han var anställd och hans till följd därav ringa befattning med målen samt hans ungdom och hans okunnighet om det med arbetsgivarens uppdrag förenade ansvaret.

Enligt vår mening måste det anses vara ett viktigt allmänt intresse, att benådningsrätten kommer till användning framför allt just i sådana fall då lagtillämpningen icke synes ha medgivit ett frikännande oaktat omständigheterna i övrigt talat därför.

Då det synes oss att ett dylikt fall här förekommit, ha vi ansett det vara förtjänt av uppmärksamhet och därför böra bringas till Riksdagens kännedom.

Vi ha för den skull inom utskottet yrkat, att anmälan bort göras hos Riksdagen enligt § 107 regeringsformen mot föredragande departementschefen statsrådet Hasselrot.

XI.

av herrar *Stadener* och *Hallén*, som anført:

(Protokoll över ecklesiastikärenden den 21 januari 1916 nr 9 ävensom den 10 mars 1916 nr 5 samt den 17 mars 1916 nr 8.)

Vid granskning av protokoll, som blivit förda över ecklesiastikärenden, har iakttagits att underdåniga ansökningar om dispens från akademiska examina för inträde i prästerlig tjänst inom svenska kyrkan ingivits till ett icke ringa antal, samt att nådig dispens meddelats i en omfattning, som är ägnad att väcka allvarliga farhågor angående bevarandet av den kunskapsnivå och den tjänstduglighet, vilka äro oundgängliga förutsättningar för ett gagnande arbete inom den svenska kyrkan. Därjämte har granskningen ådagalagt en anmärkningsvärd brist på planmässighet vid dispensernas meddelande, vilket medfört ett sådant utnåtande av befodringsrätt åt dispenserade prästmän, att därigenom för de dispenserades vidkommande förfarandet erhållit oberäknelighetens prägel, samtidigt som det samma, med hänsyn till de universitetsutbildade prästmännen, icke undgått att träda dessas rätt för nära. Granskningen har följaktligen givit vid handen, att ännu ett år förgått, utan att några åtgärder blivit träffade i syfte att avhjälpa eller i görligaste mån mildra de med ifrågavarande dispenserering förenade ofta påtalade olagenheterna, vilka dock äro av den allvarliga art, att det synes hava med fog kunnat förväntas från Kungl. Maj:ts sida uppmärksamhet åt denna angelägenhet.

Ur raden av nämnda dispensärenden skall i det följande närmare redogöras för trenne fall, i vilka Kungl. Maj:t, trots avstyrkande utlåtanden eller ock trots eget föregående avslag, meddelat dispens för inträde i prästerlig tjänst inom svenska kyrkan.

Protokollet över ecklesiastikärenden den 21 januari 1916 innehåller under nr 9:

»En av domkapitlet i Luleå med underdånigt utlåtande den 18 augusti 1915 överlämnad, av teologie studeranden Carl Gustaf Forsström i underdånighet gjord ansökning, att han, som avlagt teologisk-filosofisk examen ävensom tjänstgjort såsom predikobiträde, måtte erhålla befrielse från de för prästexamens avläggande stadgade teologiska examina; över vilken ansökning kanslersämbetet för rikets universitet, efter hörande av teologiska fakulteten vid universitetet i Uppsala, den 29 december 1915 avgivit infordrat underdånigt utlåtande.

På statsrådets hemställan täcktes Hans Maj:t Konungen, med hänsyn till sökandens av domkapitlet vitsordade kunskaper i finska språket och den inom Luleå stifts finsktalande församlingar rådande prästbristen, medgiva, att sökanden,

med befrielse från de för inträde i prästämbetet föreskrivna teologiska examina, må, sedan han inför domkapitlet i Luleå undergått godkänd prästexamen, prästvigas för tjänstgöring inom finsktalande församlingar i Luleå stift, dock utan rätt att söka eller mottaga ordinarie prästerlig beställning.»

Av de handlingar, som blivit bilagda detta protokoll, inhämtas följande.

Sökanden var född den 8 november 1890 och var alltså vid dispensens erhållande 26 år gammal. Han avlade studentexamen år 1912 samt teologisk-filosofisk examen år 1915.

Luleå domkapitel anförde i underdånigt yttrande över dispensansökan, att sökanden var medellös, ävensom att han tjänstgjort såsom predikobiträde, samt att han vore fullt förtrogen med finska språket och med förhållandena i stiftets finsktalande församlingar, varpå domkapitlet hemställde om nådigt tillstånd för sökanden att inträda i prästämbetet med tjänstgöring inom Luleå stift och med befodringsrätt till ordinarie prästerliga beställningar därstädes, dock ej till kyrkoherdebefattningar.

Teologiska fakulteten i Uppsala förklarade i underdånigt yttrande: »Fakulteten skulle finna det ytterst betänkligt, för att icke säga tillintetgörande för den akademiska prästutbildningen, om dispenser i sådana fall som det nu föreliggande beviljades, då endast en jämförelsevis kort utbildningstid för sökanden återstår, innan han på lagstadgad väg kan vinna inträde i prästämbetet, och får fakulteten därför på det bestämdaste avstyrka ifrågavarande ansökan.»

Kanslersämbetet vid rikets universitet avstyrkte jämväl nådigt bifall till den gjorda ansökan.

Sedan detta i ärendet förelupit, blev av Kungl. Maj:t tillstånd beviljat till sökandens prästvigning för tjänstgöring inom finsktalande församlingar i Luleå stift.

Protokollet över ecklesiastikärenden den 10 mars 1916 innehåller under nr 5:

»I underdånig skrivelse den 26 januari 1916 hade domkapitlet i Linköping anhållit om dispens från akademiska examina för studeranden Gunnar Oskar Henrik Thorman för inträde i prästämbetet inom svenska kyrkan med tjänstgöring inom Linköpings stift.

Över domkapitlets berörda ansökning hade kanslersämbetet för rikets universitet, efter hörande av teologiska fakulteten vid universitetet i Uppsala, den 3 mars 1916 avgivit infortrat underdånigt utlåtande.

På statsrådets hemställda täcktes Hans Maj:t Konungen, med hänsyn till den inom Linköpings stift rådande prästbristen, medgiva, att Thorman — med befrielse från de för inträde i prästämbetet föreskrivna akademiska examina —

må, sedan han inför domkapitlet undergått godkänd prästexamen, prästvigas för tjänstgöring inom Linköpings stift, dock tillvidare utan rätt att söka eller mottaga ordinarie prästerlig beställning.»

Av de handlingar, som blivit bilagda detta protokoll, inhämtas följande.

Sökanden var född den 17 januari 1878 och var alltså vid dispensens erhållande 38 år gammal. Han avlade studentexamen år 1913. Han hade tjänstgjort såsom predikobiträde å vissa platser samt därpå redan vid ett föregående tillfälle, den 22 november 1915 ingått med underdånig ansökan om dispens för inträde i prästerlig tjänst, därvid han företett intyg av legitimerad läkare över hyperopisk astigmatism på bägge ögonen, i följd varav han upprepade gånger nödgats avbryta sina studier. Linköpings domkapitel hade därpå den 24 november 1915 tillstyrkt bifall till ansökan. Teologiska fakulteten i Uppsala hade i underdånigt yttrande den 15 december 1915 över den då föreliggande ansökan uttalat, att fakulteten »av flera skäl icke anser tillrädligt att låta prästbristen utgöra skäl för beviljande av sådana dispenser som den nu ifrågasatta, då sökanden avlagt studentexamen», och att fakulteten »med stigande bekymmer med hänsyn till den akademiska prästutbildningens framtid iakttagit det på senare tid växande antalet dylika dispensansökningar», varpå fakulteten avstyrkte nådigt bifall till den gjorda ansökan. Kanslersämbetet för rikets universitet hade likaledes den 17 december 1915 avstyrkt bifall »på grund av de synnerligen talande skäl, som blivit anförda av teologiska fakulteten vid universitetet i Uppsala». Samma dag avslog jämväl Kungl. Maj:t den gjorda dispensansökan. Nu hade emellertid Linköpings domkapitel, sedan föga mer än en månad efter detta avslag förflutit, inkommit med underdånig framställning, till vilken fogats intyg av innehåll att nämnda Thorman lede av svår refraktionsanomali i sina ögon och så starkt nedsatt synförmåga att han av densamma ägde å ena ögat blott 0,2 och å det andra 0,6. I sin framställning anförde domkapitlet, att stiftet vore i tvingande behov av tillgång på prästerlig kraft, att den till dispens ifrågasatte i verkligheten redan tjänstgjorde, nära nog i egenskap av vice pastor, samt att, »såvida ej Eders Kungl. Maj:t själv vet någon annan utväg», och »såvida domkapitlet ej skall nödgas hos Eders Kungl. Maj:t anhålla om dispens från skyldigheten att upprätthålla pastoralvården i en eller annan eller flera församlingar», dess framställning angående nu ånyo ifrågasatta dispens torde böra bifallas.

Teologiska fakulteten i Uppsala förklarade den 2 februari 1916, att den nu på grund av de närmare upplysningar, som Linköpings domkapitel lämnat angående berörde Thorman, icke ansåge sig böra avstyrka

ansökningen. Från detta uttalande voro professorerna Stave och Göransson skiljaktiga samt läto till protokollet anteckna, att de för sin del avstyrkt ansökningen.

Kanslersämbetet för rikets universitet utlät sig den 3 mars 1916, att detsamma, med anledning av vad domkapitlet i Linköping senast i ärendet anfört, icke ansåge sig böra motsätta sig nådigt bifall till ifrågavarande framställning.

Kungl. Maj:t meddelade därpå den 10 mars 1916 nådigt bifall till sökandens prästvigning utan föregående akademiska examina.

Protokollet över ecklesiastikärenden den 17 mars 1916 innehåller under nr 8:

»En av domkapitlet i Strängnäs med eget underdånigt yttrande den 22 december 1915 till Kungl. Maj:t överlämnad ansökning, däri predikanten i evangeliska fosterlandsstiftelsen Sven Johan Daniel Marklund, vilken efter under åren 1907—1910 genomgången predikantkurs vid stiftelsens predikantskola å Johannelund tjänstgjort såsom predikobiträde inom olika församlingar i Strängnäs stift, i underdånighet anhållit att med befrielse från de för inträde i prästämbetet föreskrivna akademiska examina få efter inför domkapitlet avlagd godkänd prästexamen prästvigas för tjänstgöring inom Strängnäs stift med rättighet att söka och innehava ordinarie komministersbeställning;

över vilken ansökning kanslersämbetet för rikets universitet, efter teologiska fakultetens vid universitet i Uppsala hörande, den 3 mars 1916 avgivit infordrat underdånigt utlåtande.

På statsrådets hemställan täcktes Hans Maj:t Konungen, med hänsyn till den inom Strängnäs stift rådande prästbristen medgiva, att sökanden, med befrielse från de för inträde i prästämbetet föreskrivna akademiska examina, må, sedan han inför domkapitlet i Strängnäs undergått godkänd prästexamen, prästvigas för tjänstgöring inom Strängnäs stift, dock tillsvidare utan rätt att söka eller mottaga ordinarie prästerlig beställning.»

Av de handlingar, som blivit bilagda detta protokoll, inhämtas följande:

Sökanden var född den 29 oktober 1887 och var alltså vid dispensens erhållande 29 år gammal.

Strängnäs domkapitel tillstyrkte nådigt bifall till ansökan *under villkor*, att sökanden företedde intyg över av lärare i teologisk fakultet vitsordade kunskaper. En ledamot av domkapitlet avstyrkte bifall under uttalande, att tillstyrkan av dispenser icke vore rätta sättet att avhjälpa prästbristen, till vars orsaker, såvitt det gällde bristen på universitetsutbildade präster, även dispensväsendet i sin mån vore att räkna, varjämte berörde ledamot anmärkte, att utredning angående hithörande frågor icke blivit igångsatt, ehuru en dylik vore av behovet påkallad.

Teologiska fakulteten i Uppsala *avstyrkte* bifall till ansökningsen. Professor Kolmodin var av skiljaktig mening samt ansåg sig icke böra avstyrka bifall, varjämte professor Billing uttalade, att hans avstyrkan hänförde sig till omöjligheten att ingå på det av vederbörande domkapitel uppställda villkoret, att sökanden skulle förete intyg över av lärare i teologisk fakultet vitsordade kunskaper, enär nämnda lärare icke kunde tillförbindas att utfärda dylika intyg.

Kanslersämbetet för rikets universitet *avstyrkte* bifall till ansökningsen.

Sedan detta i ärendet förelupit, beviljade Kungl. Maj:t den begärda dispensen för inträde i prästämbetet.

Uti tvenne av de dispensärenden, för vilka ovan redogjorts, har Kungl. Maj:t, trots att kanslersämbetet för rikets universitet samt teologiska fakulteten vid universitet i Uppsala *avstyrkt* bifall till ansökningarna, meddelat sådant bifall. Uti ett av sagda dispensärenden har Kungl. Maj:t, sedan ansökningsen den 17 december 1915 avslagits, likväl lämnat sitt bifall den 10 mars 1916, ehuru endast 3 månader förflutit, sedan alldeles samma ansökning *avvisats*, och ehuru intet i saken förekommit, vilket icke utgjort ett enbart uppreparande av vad förut blivit anfört.

I samtliga nu angivna fall är det obestridligt, att personer dispenserats, vilka icke hava varit i besittning av de kunskaper, utan vilka prästämbetet löper fara att sakna anknytning till det religiösa bildningsbehov, som är förefintligt i vidsträckta kretsar av vårt folk.

Det kan icke göras gällande, att i de nu påtalade fallen en så omfattande praktisk förfarenhet, förvärvat genom religiös verksamhet, föreläge, att densamma måste anses uppväga den bristande teoretiska utbildningen. Alldeles särskilt är det omöjligt att låta ett eller två års mer eller mindre tillfällig sysselsättning såsom så kallat predikobiträde utgöra bevis för förvärv av en dylik fond av religiös erfarenhet.

Det synes dessutom, som om i ett av ovan berörda fall så svårt kroppsslyte förefunnes, att sökanden näppeligen torde kunna med full användbarhet brukas i den prästerliga tjänsten.

Såsom förut blivit antytt, är det icke uteslutet, att icke utöver de nu angivna dispensärendena, fall förekommit av meddelad dispens, i vilka det kunde varit skäl att mera varsamhet iakttagits. Av vad som i dylikt fall förekommit, skall här emellertid endast påtalas den uppenbara bristen på allmänna och lika regler för tillerkännande av befodringsrätt åt dispenserade prästmän. Det torde vara hopplöst att söka avvinna Kungl. Maj:ts i detta hänseende under granskningsåret meddelade beslut någon

bärande och genomgående grundsats. Lika utsiktslöst är strävandet att ur de domkapitelsutlåtanden, som föreligga uti dispensärendena, framskaffa någon gemensam plan för handlandet. Uppsala domkapitel uttalar på förekommen anledning, att 5 tjänsteår samt styrkt kunskapstillägnelse måste anses nödvändiga för beviljande av befodringsrätt åt dispenserad prästman. Härnösands domkapitel synes anse 2 å 3 års tjänstgöring tillfyllest. Skara domkapitel har till och med tillstyrkt befodringsrätt åt dispenserad prästman efter endast 1 års tjänstgöring. Det synes som borde anledning föreläggat för Kungl. Maj:t att ingå på undersökning av hithörande spörsmål för att i antydda hänseende åvägabringa en välbehöfvig ordning.

Det är uppenbart att dispenser för inträde i prästämbetet kunna vara både lämpliga och tidvis nödvändiga. Även under tider, då ingen prästbrist råder, är det befogat att på nämnda väg bereda inträde i prästämbetet åt lekmän, vilka inlagt framstående förtjänst på det religiösa folklivets område eller förvärvat värdefull och mognad förfarenhet på detta område. Under år 1916 hava i överensstämmelse härmed vissa dispenser meddelats. En bemärkt kännare av den svenska psalmens historia har erhållit inträde i prästämbetet. Tvänne missionärer, vilka i 20, resp. 11 år utfört evangelisationsarbete bland icke kristna folk, hava erhållit tillstånd att utöva prästämbete i hemlandet. Dispenser av denna och liknande art äro berättigade. Men att utsträcka dispensväsendet därhän, att detsamma öppnar tillträde till prästämbetet för personer med otillräckliga teoretiska förutsättningar och med så gott som intet eller synnerligen begränsat förvärv av praktiskt religiös förfarenhet, måste anses utgöra ett missbruk, vars vådor bliva allt klarare. Allraminst bör motivet till dispens utgöras enbart av skräckkänslor inför den somligstades rådande prästbristen. Att känslor av detta slag influerat på utgången av vissa dispensärenden, är emellertid påtagligt.

Den inom vissa delar av svenska kyrkan överklagade bristen på universitetsutbildade prästmän är dock ingen ny företeelse. Den är sedan länge känd. Den är icke heller en tillfällig företeelse. Den kommer att göra sig förnummen för lång framtid. Av de ingående uppgifter, som förebragtes vid Allmänna Svenska Prästföreningens konferens i Göteborg 1916, framgår att, även om hänsyn toges till den under senare år inträdda ökningen uti antalet teologie studerande, och om på grund härav medeltalet nya präster med universitetsutbildning beräknas till omkring 50 årligen, så måste dock förutses en årlig ökning av prästbristen med omkring 19, enär enligt verkställda dödlighetsberäkningar omkring 69 dödsfall årligen inträffa bland präster på minst 50 levnadsår. Utav de under

granskningsåret till Kungl. Maj:t ingivna handlingarna framgår, att i Härnösands stift 17 tjänster saknade innehavare, samt att inom stiftet funnos 27 prästmän i en levnadsålder, som överstege 65 år. Från Linköpings stift anmäldes, att inom stiftet funnos 5 präster i levnadsålder av 80 år och därutöver, 34 präster minst 70 år och 38 präster minst 65 år gamla. Det bör sålunda kunna anses bevisat, att behovet av nytillträdande krafter är för lång tid framåt större än universitetsutbildningen förmår tillgodose.

Å andra sidan har dispensereringen numera tagit sådan omfattning, att det icke kan försvaras, att den i fortsättningen äger rum i tillfällighetens och planlöshetens tecken. Biskopen över Härnösands stift har nyligen (Vilka äro prästbristens orsaker? Sthlm 1916 sid. 54) meddelat, att från januari 1911 till juli 1916 av dem som bära närmaste ansvaret för församlingsvärdens tillstyrkts dispens i 76 fall. Biskopen över Skara stift har (anförda arbete, sid. 58) efter annan författare anført, att under nämnda 5 1/2 år, januari 1911—juli 1916, omkring 30% av de prästvigda varit dispenserade. Under granskningen av protokollen över ecklesiastikärenden hava antecknats 19 under granskningsåret ingivna ansökningar om dispens. Av dem hava 14 bifallits. Håri äro icke inräknade ansökningar från dispenserade prästmän om rätt till tjänsteårsberäkning eller ordinarie befordran. Ej heller har inräknats bifallen ansökning från tidigare dispenserad prästman att, sedan han avgått från prästämbetet inom svenska kyrkan, återfå detsamma.

Den angelägenhet, som här behandlats, är av den betydelse, att den synes hava bort tilldraga sig uppmärksamst beaktande i syfte av åtgärder, som kunde vara ägnade att begränsa dispensernas antal samt giva åt dispensväsendet enhetlighet eller ock ersätta dispensförfarandet med en utomakademisk utbildning av ett behövt antal biträdande prästmän. Det kunde vara skäl att undersöka huruvida möjligen ett tillhandahållande av arbetskraft kunde tänkas olika stift emellan. En utväg, som torde bära undersökas, vore utbildandet av ett verkligt diakonprästerskap, för vilket såväl gammalkyrkliga som nationella traditioner givas. Dessa och andra möjligheter, tagna var för sig eller gemensamt, borde i varje fall prövas. En dylik prövning hade sannolikt för länge sedan ägt rum, om den kyrkliga organisationen, i likhet med varje annat arbetsfält av jämförlig omfattning, förfogade över ett centralt förvaltningsorgan, som överblickade hela arbetsområdet och kände sig ansvarigt för arbetets jämna och ändamålsenliga gång. I saknad av dylikt organ utgöres svenska kyrkan av ett flertal sinsemellan så gott som fullständigt åtskilda arbetsområden med stundom särdeles otillräckliga möjligheter. Denna starkt genomförda upp-

delning kan fordom hava varit till gagn. Numera måste det anses utgöra en synnerlig olägenhet, att svenska kyrkan ur arbetsorganisatorisk synpunkt — möjligen även ur vissa andra synpunkter — icke företer bilden av en enhetlig rikskyrka utan snarare av ett flertal separata stiftskyrkor. Under sådana förhållanden faller emellertid desto tyngre på Kungl. Maj:t uppgiften att vidtaga i förekommande fall nödiga undersökningar och åtgärder för mildring eller avlägsnande av uppstående missförhållanden.

Då i synnerhet vid de dispenser, för vilka ovan mera utförligt redogjorts, och vilka i statsrådet föredragits av chefen för ecklesiastikdepartementet, icke tillvaratagits de villkor, vilka med hänsyn till kunskaper och annan arbetsutbildning böra gälla för inträde i prästerlig tjänst, då vidare universitetsutbildningen av blivande prästmän i kyrkans tjänst motverkas genom ett utsträckt dispensväsende, och då endast genom påtalande av vad som i dispensväg förelupit ärendets upptagande till allvarlig undersökning kan vara att förvänta, samt då saken är av den principiella innebörd, att den bör bringas till riksdagens kännedom, har yrkande blivit framställt om anmälan mot föredragande departementschefen enligt § 107 regeringsformen.

XII.

(Protokoll över utrikesärenden den 7 november 1916.)

av herr *Clason*, som fäst sin uppmärksamhet vid att, enligt de till protokollet den 7 november 1916 hörande handlingarna angående uppbringningen av ångarne »Worms» och »Lissabon» i Bottniska viken, den svenska regeringen i sin protest mot den ryska neutralitetskränkningen endast hänvisat till den s. k. tremilsgränsen och icke till det faktum, att enligt gränsregleringstraktaten mellan Sverige och Ryssland av den 20 november 1810 med åtföljande topografiska beskrivning och karta — vilken traktat och beskrivning i avseende på nu ifrågavarande gränsdel senast stadfästes den 15 september 1888 — gränsen mellan de båda rikena ifrån Torneälvens mynning sträcker sig mitt igenom Bottniska viken, Kvarken och Alands hav till Östersjön. Under betonande av att Sveriges traktatsenliga gränser icke kunna genom någon sådan uraktlåtenhet förminskas, har reservanten ansett saken nog anmärkningsvärd för att böra av utskottet göras till föremål för anmälan.

Herr *K. J. Ekman* har begärt att få antecknat, att han icke deltagit i behandlingen av det ärende, som föranlett utskottets anmälan under

punkt 4:o. Enahanda anmälan har skett av herr *von Bahr* beträffande slutbehandlingen av punkterna 1:o—4:o, av greve *Alexander Hamilton* beträffande behandlingen av punkt 3:o samt av herr *Magnusson* i Tumhult beträffande slutbehandlingen av punkterna 1:o, 2:o c, e, f och 3:o.
